

معماری و مهندسی

شماره شاپا : ۲۵۷۸-۲۵۳۸

- بازآفرینی اجتماعی؛ برنامه‌ریزی راهبردی فضایی اجتماع‌محور در محلات کم‌برخوردار
حمید مسعودی
- رتبه‌بندی میزان توسعه‌یافتگی اجتماعی با استفاده از روش TOPSIS، نمونه موردی: مناطق دهگانه کلانشهر
جلیل نعمت‌زاده، عظیم عثمانیان، مجید پایدار
- ارتقاء ادراک فضای شهری برای بانوان با تاکید بر استفاده از فناوری‌های نوین از منظر آینده پژوهی
فاطمه خدادادی آق قلعه، محمدرضا اکبریان
- تحلیل جغرافیایی مبلمان شهری بخش مرکزی شهر شیراز
حسین طالعی، لیلا ملک سعیدی قصرالدشتی، عیسی حسن زاده
- تاثیر ذهنی نام فضاهای عمومی شهری بر شهروندان، نمونه موردی میدین شهری یزد
مینا پورحیدری، محسن رفیعیان
- نقش روانشناسی محیطی در برنامه ریزی و طراحی راهبردی فضایی در چشمه اعلا دماوند
مهدی فاطمی، فائزه السادات موسوی بصیر

Journal of Engineering & Construction Management

Volume 6 , Number 1
Spring 2021

ISSN : 2538-2578

- **Social regeneration; Community-oriented spatial strategic planning in low-income neighborhoods**
Hamid Masoudi
- **Ranking of the level of social development using the TOPSIS method, case study: ten districts of Tabriz metropolis**
Hossein Ghorbani, Mohsen Alviri
- **Improving the perception of urban space for women by emphasizing the use of new technologies from the perspective of future studies**
Fatemeh Khodadadi Aghghaleh, Mohammadreza Akbarian
- **Geographical analysis of urban furniture in the central part of Shiraz city**
Hossein Talei, Leyla Maleksaeedi Ghasroddashti, Isa Hasanzadeh
- **The subjective effect of the name of urban public spaces on citizens, a case study of urban squares in Yazd**
Mina Poorheydari, Mohsen Rafian
- **The role of environmental psychology in spatial strategic planning and design in Cheshmeh Aala in Damavand**
Mahdi Fatemi, Faezehsadat Mousavibasir

اللَّهُ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

فصلنامه پژوهشی مهندسی و مدیریت ساخت

شماره شاپا : ۲۵۷۸-۲۵۳۸

مهندسی و مدیریت ساخت

صاحب امتیاز و مدیر مسئول : دکتر روح اله طاهرخانی
سر دبیر : دکتر فواد کیلانه‌ئی
دبیر تخصصی : دکتر مرتضی فیروزی
مدیر اجرایی : مهندس فائزه طاهرخانی

اعضای هیئت تحریریه :

دکتر رضا ضیائی موید	استاد دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین
دکتر عباس رصافی	استاد دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین
دکتر فواد کیلانه‌ئی	دانشیار دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین
دکتر علی عبدی کردانی	دانشیار دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین
دکتر مهدی روانشادینیا	دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات تهران
دکتر روح اله طاهرخانی	استادیار دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین
دکتر مهدی مهدی خانی	استادیار دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین
دکتر رامین انصاری	استادیار دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین
دکتر محمد علی نکویی	استادیار دانشگاه صنعتی مالک اشتر تهران
دکتر حمیدرضا عباسیان جهرمی	استادیار دانشگاه صنعتی خواجه نصیر الدین طوسی
دکتر سعید بنی‌هاشمی	استادیار دانشگاه کانبرا استرالیا
دکتر علی کیوانفر	استادیار دانشگاه ایالتی کنزائو
دکتر مرتضی فیروزی	استادیار دانشگاه البرز

همکاران اجرایی : نجمه هاشم‌پور، امیرحسین حاجی بابایی، شادی معتمدی، کیمیا آرام
صفحه‌آرایی و طراحی : مریم حدادی
ویراستار فارسی : زهرا شعرافچی‌زاده
ویراستار انگلیسی : سمیه میرزابابایی

نشانی : تهران، خیابان دماوند، میدان امامت، خیابان شهید تیموری‌فر، پلاک ۱۹۳، واحد ۳، کدپستی ۱۷۴۳۶۹۵۳۸۱
تلفن و نمابر : ۰۲۱۷۷۴۲۸۰۰۶
وبگاه : www.jecm.ir
رایانامه : info@jecm.ir

Journal of Engineering & Construction Management

ISSN : 2538-2578

Director-in-Charge : Dr. Roohollah Taherkhani
Editor-in-Chief : Dr. Fouad Kilanehei
Associate Editor : Dr. Morteza Firouzi
Administration Manager : Faezeh Taherkhani

Editorial Board :

Dr. Reza Ziyae Moayed	Prof. at Imam Khomeini International University (IKIU)
Dr. Abbas Rassafi	Prof. at Imam Khomeini International University (IKIU)
Dr. Fouad Kilanehei	Assoc. Prof. at Imam Khomeini International University (IKIU)
Dr. Ali Abdi Kordani	Assoc. Prof. at Imam Khomeini International University (IKIU)
Dr. Mehdi Ravanshadnia	Assoc. Prof. at Islamic Azad University (Tehran Branch)
Dr. Roohollah Taherkhani	Assist. Prof. at Imam Khomeini International University (IKIU)
Dr. Mahdi Mahdikhani	Assist. Prof. at Imam Khomeini International University (IKIU)
Dr. Ramin Ansari	Assist. Prof. at Imam Khomeini International University (IKIU)
Dr. Mohammad Ali Nekooie	Assist. Prof. at Malek Ashtar University of Technology
Dr. Hamidreza Abbasianjahromi	Assist. Prof. at K. N. Toosi University of Technology (KNTU)
Dr. Saeed Banihashemi	Assist. Prof. at University of Canberra
Dr. Ali Keyvanfar	Assist. Prof. at Kennesaw State University
Dr. Morteza Firouzi	Assist. Prof. at Alborz University

Journal Colleagues : Najmeh Hashempour, Amirhossein Hajibabaei, Shadi Motamedi, Kimiya Aram
Layout and design : Maryam Haddadi
Persian editor : Zahra Sharbafchizadeh
English editor : Somayeh Mirzababayi

Address : Unit. 3, No. 193, Teymurifar St., Emamat Sq., Damavand St., Tehran, Iran, 1743695381
Tel & Fax : +9821-77428006
Site : www.jecm.ir
Email : info@jecm.ir

فهرست

۱-۷	بازآفرینی اجتماعی؛ برنامه‌ریزی راهبردی فضایی اجتماع محور در محلات کم‌برخوردار حمید مسعودی
۸-۱۵	رتبه‌بندی میزان توسعه‌یافتگی اجتماعی با استفاده از روش TOPSIS، نمونه موردی: مناطق دهگانه کلانشهر جلیل نعمت‌زاده، عظیم عثمانیان، مجید پایدار
۱۵-۲۲	ارتقاء ادراک فضای شهری برای بانوان با تاکید بر استفاده از فناوری‌های نوین از منظر آینده پژوهی فاطمه خدادادی آق قلعه، محمدرضا اکبریان
۲۳-۲۹	تحلیل جغرافیایی مبلمان شهری بخش مرکزی شهر شیراز حسین طالعی، لیلا ملک سعیدی قصرالدشتی، عیسی حسن زاده
۳۰-۳۶	تاثیر ذهنی نام فضاهای عمومی شهری بر شهروندان، نمونه موردی میدین شهری یزد مینا پورحیدری، محسن رفیعیان
۳۷-۴۴	نقش روانشناسی محیطی در برنامه‌ریزی و طراحی راهبردی فضایی در چشمه اعلا دماوند مهدی فاطمی، فائزه السادات موسوی بصیر

Content

Social regeneration; Community-oriented spatial strategic planning in low-income neighborhoods Hamid Masoudi	1-7
Ranking of the level of social development using the TOPSIS method, case study: ten districts of Tabriz metropolis Jalil Nematzadeh, Azim Osmanian, Majid Payedar	8-15
Improving the perception of urban space for women by emphasizing the use of new technologies from the perspective of future studies Fatemeh Khodadadi Aghghaleh, Mohammadreza Akbarian	16-22
Geographical analysis of urban furniture in the central part of Shiraz city Hossein Talei, Leyla Maleksaeedi Ghasroddashti, Isa Hasanzadeh	23-29
The subjective effect of the name of urban public spaces on citizens, a case study of urban squares in Yazd Mina Poorheydari, Mohsen Rafian	30-36
The role of environmental psychology in spatial strategic planning and design in Cheshmeh Aala in Damavand Mahdi Fatemi, Faezehsadat Mousavibasir	37-44

Social regeneration; Community-oriented spatial strategic planning in low-income neighborhoods

Hamid Masoudi *

Assistant Professor, Department of Sociology, University of Birjand, Birjand, Iran

*Corresponding author's email address:
hmdmasoudi@birjand.ac.ir

How to cite this article:

First author name, Second author name, Social regeneration; Community-oriented spatial strategic planning in low-income neighborhoods, *Journal of Engineering and Construction Management (JECM)*, 2021; 6(1):1-7.

Abstract

In recent years, urban planners have realized the challenges of a one-dimensional approach to designing and creating cities and improving the quality of life in low-income neighborhoods, and they try to use other perspectives such as psychological, economic, cultural and social perspectives in their planning. Strengthening the community-oriented and social point of view is very important in this regard, and the aim of the current research is to examine the dimensions of social regeneration in strategic spatial planning. For several years, urban regeneration and community-oriented regeneration programs have been carried out by municipalities and other organizations in different cities of the country. The current research is trying to obtain the achievements of the social regeneration approach for spatial strategic planning. After reviewing the past experiences and theoretical foundations as well as analyzing the existing models, achievements such as improving the identity, sense of belonging and dependence of the people to the localities, improving the level of social participation, social capital and people's social interactions, strengthening community-oriented planning with the involvement of people in all paths of spatial development, improving the level of people's satisfaction with urban management, spatial planners and their performance, improving the level of social sustainability of the target areas of regeneration, capacity building and social mobilization in the way of planning and design, and empowering the local community in line with urban planning and design through social regeneration for strategic spatial planning Determined.

Keywords

Social regeneration, social empowerment, community-oriented planning, social sustainability

بازآفرینی اجتماعی؛ برنامه‌ریزی راهبردی فضایی اجتماع‌محور در محلات کم‌برخوردار

حمید مسعودی *

عضو هیأت علمی گروه جامعه‌شناسی دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۲۱

ارجاع به مقاله:

حمید مسعودی، بازآفرینی اجتماعی؛ برنامه‌ریزی راهبردی فضایی اجتماع‌محور در محلات کم‌برخوردار، مهندسی و مدیریت ساخت، ۱۴۰۰؛ ۶ (۱): ۱-۷.

چکیده

در سال‌های اخیر، برنامه‌ریزان شهری به چالش‌های نگاه تک‌بعدی به طراحی و خلق شهرها و ارتقای کیفیت زندگی محلات کم‌برخوردار پی برده‌اند و تلاش می‌کنند از سایر نگاه‌ها همچون نگاه روان‌شناسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی نیز در برنامه‌ریزی‌های خود استفاده کنند. تقویت دیدگاه اجتماع‌محور و اجتماعی در این میان اهمیت بسزایی داشته و هدف پژوهش حاضر نیز بررسی ابعاد بازآفرینی اجتماعی در برنامه‌ریزی راهبردی فضایی است. چند سالی است که در شهرهای مختلف کشور، برنامه‌های بازآفرینی شهری و بازآفرینی اجتماع‌محور توسط شهرداری‌ها و سایر سازمان‌ها انجام می‌شود. پژوهش حاضر در تلاش است تا دستاوردهای رویکرد بازآفرینی اجتماعی را برای برنامه‌ریزی راهبردی فضایی بدست آورد. پس از مرور بر تجربیات گذشته و مبانی نظری و همچنین تحلیل مدل‌های موجود دستاوردهایی همچون ارتقای هویت، حس تعلق و وابستگی مردم به محلات، ارتقای سطح مشارکت اجتماعی، سرمایه اجتماعی و تعاملات اجتماعی مردمی، تقویت برنامه‌ریزی اجتماع‌محور با دخالت مردم در تمامی مسیرهای توسعه فضایی، ارتقای سطح رضایت مردم از مدیریت شهری، برنامه‌ریزان فضایی و عملکرد آنها، ارتقای سطح پایداری اجتماعی محلات هدف بازآفرینی، ظرفیت‌سازی و بسیج اجتماعی در مسیر برنامه‌ریزی و طراحی و توانمندسازی جامعه محلی در راستای برنامه‌ریزی و طراحی شهری از طریق بازآفرینی اجتماعی برای برنامه‌ریزی راهبردی فضایی مشخص گردید.

کلمات کلیدی

بازآفرینی اجتماعی، توانمندسازی اجتماعی، برنامه‌ریزی جامعه‌محور، پایداری اجتماعی

۱- مقدمه

عدم توجه به ویژگی‌های خاص مکانی و فرهنگی و ارزش‌های بومی و محلی در فرآیندهای توسعه شهری منجر به یکنواختی سیما و ظاهر شهرها شده است و محلات شهری به عنوان مکان تبلور فرهنگ

جایگاه و هویت خود را از دست داده و همچنین جذابیت‌های ناشی از تمایزات مکانی و فرهنگی در این راستا کم رنگ شده است. در این راستا لزوم بازنگری در اقدامات مربوط به بازآفرینی در بافت‌های تاریخی به منظور استفاده از امکانات و پتانسیل‌ها و ارتقاء حس تعلق و در نتیجه هویت‌مندی محلات احساس می‌گردد. نقش محلات

6 (1), 2021

دوره ۶، شماره ۱
بهار ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

مهندسی و مدیریت ساخت

تاریخی در شهرهای گذشته به عنوان مکان تبلور فرهنگ جاری در فضا بسیار پررنگ و حائز اهمیت است [۱]. به همین جهت توسعه کالبدی بدون توجه به ابعاد اجتماعی در اولین قدم به تخریب هویت و حس تعلق شهروندان منجر می‌شود. از سوی دیگر بخش زیادی از فضای شهری در کشورمان، دچار فرسودگی و افت شدید کالبدی، اقتصادی و اجتماعی شده، که بازآفرینی شهری با تکیه بر مشارکت اجتماعی از راهکارهای رفع این مسئله است و از راهکارهای ارتقای مشارکت نیز ظرفیت سازی در محلات شهری است [۲]. بدون مشارکت مردم و توجه به هرم مشارکتی در این نوع بافت‌ها نمی‌توانیم به بازسازی و طراحی دوباره آنها اقدام کنیم.

شکل ۱ هرم باز آفرینی و مشارکت مردم در بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده شهری [۳].

امروزه، هویت شهری انسان‌ها و خاطرات جمعی آن‌ها با بی توجهی روبه رو شده و انسان ارتباط خود را با مکانی که در آن زندگی می‌کند از دست داده است. فقدان هویت مکان و خاطره انگیزی آن در فضاهای شهری مشکلاتی در هویت فردی و جمعی شهروندان ایجاد کرده است. لذا می‌توان فضاهای شهری را طوری طراحی و برنامه ریزی نمود، که علاوه بر احیاء هویت و حفظ خاطرات گذشته، در شکل گیری خاطرات جدید نیز موثر باشد و بستر لازم را برای وقوع رویدادهای شهری فراهم سازد. مهم‌ترین رویکردی که در بازطراحی و بازسازی محلات شهری مطرح می‌شود که در آن بعد اجتماعی اهمیت دارد، بازآفرینی شهری و بازآفرینی اجتماعی است. واژه Regeneration از ریشه فعل Regenerate به معنای احیا کردن، جان دوباره بخشیدن، احیا شدن، از نو رشد کردن بوده و همچنین در تعریف این عبارت گفته می‌شود که به معنای بازتولید طبیعی، بخشی از یک تمامیت زنده می‌باشد که در معرض نابودی قرار گرفته است. بازآفرینی شهری، عبارت است از دید جامع و یکپارچه و مجموعه اقداماتی که به حل مسائل شهری بینجامد، به طوری که بهبود دائمی در شرایط اقتصادی، کالبدی، اجتماعی و زیست محیطی بافتی که دستخوش تغییر شده را به وجود آورد [۴]. در کنار نگاه کالبدی توجه به بعد اجتماعی و مشارکت مردمی نیز ضرورت دارد.

وسعت بافت‌های تاریخی و فرسوده در ایران و کم‌توجهی به لایه‌های اجتماعی در تشخیص اینگونه بافت‌ها، لزوم پرداختن به حوزه‌های اجتماعی و مکان را روشن می‌سازد. رویکرد اخیر، «بازآفرینی شهری» است که دید جامعی به بافت‌های تاریخی و حفاظت آن دارد [۵]. این رویکرد در راستای پایداری اجتماعی محلات و توسعه پایدار قرار می‌گیرد. در رویکرد توسعه پایدار، برای کنترل رشد افقی شهرها که موجب مشکلات کالبدی و اجتماعی، شکل‌گیری بافت‌های فرسوده و

عدم تعادل در سیستم خدمات‌رسانی شهری می‌شود، بهتر است به جای زیر ساخت بردن زمین‌های حاشیه‌ای شهرها، اراضی خالی مانده درون شهری، بالخصوص بافت‌های فرسوده توسعه یابند، مشروط به اینکه با افزایش سرانه خدمات شهری نیز همراه گردند [۶]. یکی از معضلات چنین بافت‌هایی ضعف خدمات‌رسانی برای مثال جمع‌آوری زباله و خدمات آتش‌نشانی است. مشارکت در چنین طرح‌هایی می‌تواند به صورت اجرایی، فکری، مالی یا نیروی انسانی باشد.

شکل ۲ مشارکت‌پذیری در طرح‌های ساماندهی بافت فرسوده [۴]

در بررسی تاریخی، بازآفرینی شهری به عنوان یک واژه عام که مفاهیم دیگری نظیر بهسازی، نوسازی، بازسازی، توانمندسازی و روان‌بخشی بافت‌های فرسوده را در فضاهای عمومی شهری در بر می‌گیرد، به کار می‌رود. از طرفی فضای شهری بستری مناسب برای فعالیت‌های شهری و مکانی برای تعاملات اجتماعی و زمینه‌ساز شکل‌گیری و توسعه سرمایه اجتماعی به شمار می‌آیند. توسعه سرمایه اجتماعی موجب تقویت ارزش‌هایی مانند همبستگی، یکدلی، اتحاد، همکاری و مشارکت همگانی می‌شود [۷]. تعامل با دیگران، حس امنیت، حس تعلق، حس اعتماد و مشارکت از ابعاد سرمایه اجتماعی است و لذا در بازآفرینی شهری بدون توجه به جامعه مغفول باقیمانده و محلات را دچار خسران می‌کند. در نهایت اینکه چنین محلاتی دارای مشکلات عدیده‌ای هستند که نارضایتی عمومی را سبب می‌شود. بافت‌های فرسوده حاشیه‌ای اغلب در زمره مناطق محروم شهر از نظر اجتماعی، اقتصادی و کالبدی هستند و این امر عامل نارضایتی ساکنان، عدم پویایی و رونق حیات شهری در آنهاست [۸]. هدف از نگارش پژوهش حاضر بررسی مبانی نظری، تجربی و مدل‌های بازآفرینی اجتماعی است تا بتواند راهنمای مناسبی برای برنامه‌ریزی و طراحی راهبردی فضایی باشد. چرا که این برنامه‌ریزی بدون توجه به ابعاد اجتماعی ممکن نخواهد بود.

۲- مروری بر مطالعات بازآفرینی اجتماعی

هلس و همکاران (۲۰۱۷) به بررسی ابعاد هویتی بازآفرینی اجتماعی پرداخته‌اند. به بیان آنها مناطقی که رویکرد اجتماعی‌محور یا مشارکت از پایین به بالا در بازآفرینی اتخاذ شده است و در اصل فرهنگ‌محور هستند، سطوح بالاتری از انسجام و همبستگی را نسبت به سایر مناطق دارا می‌باشند [۹]. لذا رویکرد مشارکت از پایین به بالا می‌تواند تقویت‌کننده هویت محلی باشد. این هویت به حمایت اجتماعی، تکریم اجتماعی، عزت نفس و خودکارآمدی مرتبط است. همچنین این جوانب با ابعاد رفاه و مشارکت جمعی همسو است و درنهایت بازآفرینی شهری بدون توجه به ابعاد هویتی ممکن نخواهد

بود. کالانتینو و دیکسون (۲۰۱۱) در پژوهشی مصادیق بازآفرینی شهری را باهدف ارزیابی ارتباط آن با پایداری اجتماعی بررسی کرده‌اند [۱۰]. آنها به این جمع‌بندی رسیده‌اند که پروژه‌های بازآفرینی شهری می‌توانند به‌عنوان خروجی بالقوه در ایجاد حداقل ۱۰ بعد از ابعاد و سیاست‌های پایداری اجتماعی مؤثر باشند. آنها پس از استخراج نقاط شاخص این اصول به ۴ اصل عدالت، فراگیری اجتماعی، انطباق‌پذیری و امنیت رسیده‌اند. آنها همچنین توجه به مفاهیم جامعه محلی و واحد همسایگی را مرکز و محور بازآفرینی شهری دانسته و آن را به‌عنوان بستر مهمی برای دستیابی به پایداری اجتماعی در نظر گرفته‌اند.

گلسون و وود (۲۰۰۹) به بررسی تأثیر بازآفرینی اجتماعی بر پایداری اجتماعی شهری پرداخته‌اند. به بیان آنها تا کنون بازآفرینی شهری توجه کمتری به بعد اجتماعی داشته است و تغییرات جوامع، تلاش برای پایداری و جلب مشارکت مردم باعث شده است تا تصمیم‌گیران به موضوع بازآفرینی اجتماع‌محور توجه بیشتری داشته باشند. این امر در شهرها اهمیت بسزایی دارد؛ چرا که مردم در مسکن، معبر و فضاهای شهری حضور جدی دارد و نگرش‌ها، انگیزه‌ها و جوانب اجتماعی آنها پررنگ است [۱۱]. اورتا (۲۰۰۷) به بررسی بازآفرینی شهری با رویکرد اجتماع‌محور در شهر مادرید پرداخته است. به بیان وی شهرهای بزرگی همچون مادرید، دستخوش تغییرات کالبدی بسیاری شده‌اند و این تغییرات بر ابعاد اقتصادی و اجتماعی تأثیرگذار بوده و تغییرات عمیق را در آنها ایجاد کرده است. در این میان اگرچه کیفیت و قیمت املاک و مستغلات افزایش یافته است ولی برخی گروه‌های اجتماعی این تغییرات را خطری برای خود و شهر می‌دانند. بسیج اجتماعی در راستای مخالفت با این تغییرات از سال ۱۹۷۷ شکل گرفته و شامل گروه‌هایی مردمی، مهاجران، ساکنان، سمن‌ها و انجمن‌های فرهنگی است. مهم‌ترین خطر را نیز در تغییرات بافت فرهنگی و هویتی در بخش‌های هدف بازآفرینی می‌دانند [۱۲].

هال (۲۰۰۶) در پژوهشی ضمن تبیین بازآفرینی محله و بررسی دلایل شکست سیاست‌های پیشین در ارتباط با بازآفرینی پایدار محله، به تبیین نقش صندوق‌های سرمایه‌گذاری مسکن در بازآفرینی محله و در نهایت اهمیت توجه به همه شمول بودن اقدامات بازآفرینی محله به‌ویژه در حوزه اجتماعی پرداخته است. وی با نگرش انتقادی، به ارائه چارچوبی راهبردی که تعادل میان بازآفرینی کالبدی و اجتماعی را برقرار سازد، پرداخته و این هدف را از طریق ارائه رویکردی که نقش ساکنان محله را به‌عنوان نقش کلیدی و در کانون برنامه‌های بازآفرینی در نظر گرفته، تحقق‌پذیر می‌داند [۱۳].

علیزاده بیرجند و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی به تحلیل فضایی - مکانی میزان مشارکت اجتماعی در بازآفرینی بافت ناکارآمد شهری بیرجند پرداخته‌اند [۱۴]. نتایج نشان داد که میزان مشارکت اجتماعی این بافت‌ها در طرح‌های بازآفرینی شهری اندک و ناکافی بوده و بیشترین عامل مؤثر در افزایش مشارکت مردم در این بافت‌ها؛ مولفه شفافیت و اعتمادسازی است. سطح بندی بافت‌های ناکارآمد به لحاظ میزان مشارکت اجتماعی در بازآفرینی شهری نشان داد محلات جوادی و کارگران به ترتیب در رتبه‌های اول و دوم (وضعیت مطلوب) و محلات چهاردرخت و هفده شهرویر در رتبه سوم و چهارم (وضعیت نیمه مطلوب) و محله ته ده با در رتبه پنجم و محله موسی بن جعفر

با ضعف در شاخص‌های تعلق مکانی، شفافیت و اعتمادسازی، انسجام اجتماعی، تمایل به مشارکت و نوع مشارکت در جایگاه آخر قرار گرفته است.

اسمعیل‌پور و همکاران (۱۴۰۰) به تبیین نقش منزلت اجتماعی محله در گرایش به بازآفرینی آن با کاربست مدل معادلات ساختاری بافت میانی شهر اراک پرداخته‌اند [۲]. یافته‌ها نشان داد اصالت و منزلت اجتماعی طبقه ساکن در بافت میانی شهر اراک سبب افزایش قیمت بالای زمین و مهمترین علت گرایش به این بافت است. در درجه بعد دسترسی آسان این بافت به مرکز شهر عامل گرایش به آن و افزایش قیمت زمین در این بافت است. تأثیر پایین بودن هزینه حمل و نقل، در تصمیم افراد برای انتخاب این محلات برای زندگی تأیید نشد. بازآفرینی این بافت در تغییرات دموگرافی آن و خروج ساکنان بومی و طبقات منزلتی پایین به دلیل افزایش هزینه‌های زندگی در این محلات به سبب اعیان‌سازی مورد تأیید قرار گرفت. اصالت و منزلت اجتماعی بافت میانی شهر اراک سبب شده این بافت در شهر اراک برخلاف نظریه برگس به منطقه‌ای جذاب برای بسیاری از شهروندان این شهر و محل سکونت اقشار بالای اجتماعی و اقتصادی تبدیل شود. بوچانی و همکاران (۱۴۰۰) به بررسی بازآفرینی بافت تاریخی مبتنی بر توسعه میان‌افزا در جهت راهکاری در پایداری اجتماعی- اقتصادی شهر پرداخته‌اند. نتایج این پژوهش نشان‌دهنده اهمیت توسعه مجدد اراضی رهاشده درون شهری است که علاوه بر کیفیت- بخشی در عرصه پروژه، در بافت پیرامونی به عنوان محرک برنامه‌های بازآفرینی شهری عمل می‌کنند. هدف اصلی این پژوهش شناخت و بررسی پهنه‌های توسعه میان‌افزا محله عودلجان تهران و اولویت‌ها و ظرفیت‌های آن و پاسخ به پرسش اصلی تدوین شده است [۶].

فنی (۱۴۰۰) به بررسی اثرات بازآفرینی در پایداری اجتماعی- فرهنگی محله‌های تاریخی پرداخته است. نتیجه پژوهش گویای آن است که اهمیت و شرایط اجتماعی محله ایران قبل از برنامه بازآفرینی دارای میانگین ۳/۴۹ و بعد از آن، با اندکی نزول به ۳/۳ رسیده است. شرایط فرهنگی نیز پس از بازآفرینی دارای میانگین ۳/۸۱ بوده که نسبت به قبل از آن، تغییری نکرده است. این گونه قابل استنباط است که وضعیت اجتماعی- فرهنگی محله ایران، نسبتاً بهبود یافته، اما تأثیرات برنامه‌های بازآفرینی کالبدی محله بسیار کم بوده که علل آن هم بررسی و تحلیل شده است [۱۵].

علائی بوسجین (۱۳۹۹) به مطالعه تأثیر بازآفرینی شهری بر توسعه سرمایه اجتماعی پرداخته است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که بازآفرینی شهری پیاده راه عالی قاپو در اردبیل بر توسعه سرمایه اجتماعی تأثیر مثبت و معنی داری دارد [۷]. احدنژاد و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی به بررسی بازآفرینی اجتماعی بافت تاریخی با رویکرد گردشگری شهری پرداخته‌اند. به بیان آنها بافت‌های تاریخی علاوه بر اینکه بخشی از مناطق و محلات شهرها را تشکیل می‌دهند، روایتگر ویژگی‌های هسته اولیه شهرها و همچنین بیانگر یاد و خاطره فرهنگ و آداب و سنن ساکنین آن‌ها می‌باشند [۱۶]. در بافت‌های تاریخی و کهن ایران، معانی نمادین، پیوند عمیق و ناگسستگی با کالبد بافت داشته و این امر باعث شده است تا هویت محله‌های تاریخی برخاسته از باورها و نیازهای روحی و مادی ساکنین باشد؛ اما آنچه امروزه در این بافت‌ها مشاهده می‌شود، تنزل هویت اجتماعی و

6 (1), 2021

دوره ۶، شماره ۱

بهار ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

مهندسی عمران

در نهایت فرسودگی تمامی ابعاد آن است؛ بر اساس یافته‌های این پژوهش، بیشترین مولفه و شاخص تاثیرگذار بر بازآفرینی بافت تاریخی شاخص حس تعلق و بیشترین مولفه تاثیرگذار به کارگیری نمادها و نشانه‌های بومی در فضای بافت تاریخی می‌تواند در بازآفرینی بافت تاریخی مؤثر باشد. سجادی و همکاران (۱۳۹۸) به بازتعریف شاخص‌های مکانی ارتقاء دهنده پایداری اجتماعی با رویکرد راهبرد بازآفرینی شهری در بافت تاریخی شهر سنجندج پرداخته‌اند. نتایج نشان داد که شاخص‌های تنوع فعالیتی، تراکم و فشردگی، طراحی منظر محله به ترتیب بیشترین تاثیر را بر ابعاد فعالیت‌پذیری، انسجام فضایی - کالبدی و عدالت‌مندی دارند. همچنین شاخص‌های مربوط به «هویت‌مندی» و شاخص‌های مربوط به «عدالت‌مندی» بیشترین تاثیر را بر پایداری اجتماعی بافت ناکارآمد مرکزی شهر سنجندج دارند [۵].

اسمعیل‌پور و همکاران (۱۳۹۷) به بررسی وضعیت ظرفیت‌سازی اجتماعی در محلات شهری و رابطه آن با مشارکت در بازآفرینی بافت‌های فرسوده پرداخته‌اند. از بین مولفه‌های «ظرفیت‌سازی اجتماعی»، تنها مولفه‌های مشارکت‌پذیری و تعهد اجتماعی در سطح مطلوب و سایر مولفه‌ها در وضعیت نسبتاً نامطلوب و نامطلوب و تمام مولفه‌های «استراتژی‌های ظرفیت‌سازی اجتماعی» نیز در وضعیت بسیار نامطلوب هستند. شرایط متغیر «مشارکت شهروندان» در بازآفرینی شهری نیز نسبتاً نامطلوب است. سطح تمایل به مشارکت به ترتیب شامل مشارکت فکری، مالی، اجرایی و سپس مشارکت نیروی انسانی است. متغیر «مشارکت شهروندان» در بازآفرینی از همبستگی مطلوبی با متغیر «ظرفیت اجتماعی» و «استراتژی‌های ظرفیت‌سازی اجتماعی» برخوردار است. همچنین، نقش مولفه شبکه سازی سازمانی در ارتقای ظرفیت اجتماعی محله فهادان بسیار برجسته است. بنابراین، تقویت فرآیندهای ظرفیت‌سازی می‌تواند تقویت مشارکت شهروندان در بازآفرینی محله را به همراه داشته باشد.

نادریان (۱۳۹۶) به بررسی بازآفرینی فرهنگی فضاهای شهری با هدف ارتقاء هویت محله‌ای می‌پردازد. این پژوهش سعی دارد با مطالعه و شناخت جنبه‌های مثبت و موفق در حوزه بازآفرینی فرهنگی، راهکارهای این رویکرد را شناسایی کرده و کیفیت‌های محیطی و جنبه‌های فرهنگی - اجتماعی محلات شهری را در راستای ارتقاء هویت محله‌ای بررسی نماید. در پایان با تاکید بر این معیارها، محله سنگ شهر همدان که محله‌ای تاریخی و واجد هویت غنی می‌باشد، بررسی و تحلیل شده است. نتایج تحلیل نشان می‌دهد با توجه به چهار معیار اصلی بازآفرینی فرهنگی و شش معیار اصلی هویت محله‌ای و ارتباط قوی بین این معیارها با یکدیگر می‌تواند به ارتقاء هویت محله‌ای محلات تاریخی کمک نموده و از این طریق حس تعلق شهروندان را موجب گردد [۱].

حبیبی و سیدرنجی (۱۳۹۵) به سنجش رابطه بین خاطره انگیزی و مشارکت اجتماعی در بازآفرینی هویت شهری شهرداری رشت پرداخته‌اند. به بیان آنها در دهه‌های اخیر به دلیل تحولات اجتماعی و فرهنگی، افزایش جمعیت و جابه جایی ساکنان قدیمی و اصیل این منطقه در سطح شهر، این فضای شهری مرکزی و با هویت شهر به سوی از دست دادن ارزش‌های کالبدی و اجتماعی خود پیش می‌رود.

بازایی این مفاهیم در میدان شهرداری و گستره اطراف موضوع این پژوهش بوده و سعی بر آن است که با بازآفرینی ارزش‌های گذشته در کنار پاسخ گویی به ارزش‌های امروزی، از توانمندی‌های میدان شهرداری و جذب و تقویت حضور مردم سود جست و با ایجاد محیط‌های خاطره انگیز و حفظ و تقویت عناصر هویت بخش، مرکز شهر را باز تعریف کند. براین اساس، سه عامل هویت مکان، خاطره انگیزی و مشارکت اجتماعی متغیرهای اصلی تحقیق را تشکیل دادند. روش تحقیق حاضر از نوع آمیخته اکتشافی بوده و از ابزار پرسشنامه برای جمع آوری داده‌ها استفاده شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد، هرچند بین خاطره انگیزی و مشارکت اجتماعی با متغیر وابسته هویت مکان رابطه مستقیم و مثبتی وجود دارد، اما شاخص خاطره انگیزی در افزایش هویت مکان تاثیر گذارتر می‌باشد.

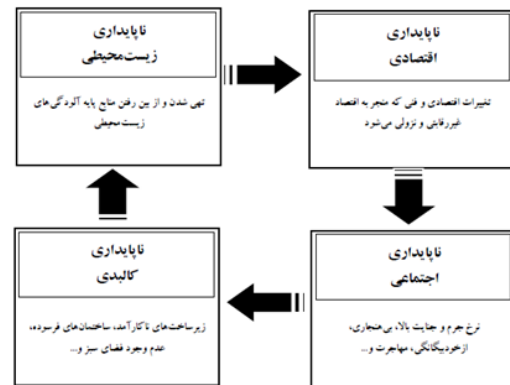
اسمعیل‌پور و همکاران (۱۳۹۱) به بررسی بازآفرینی بافت‌های فرسوده شهری با تاکید بر بسیج اجتماعی پرداخته‌اند. بر اساس یافته‌های این پژوهش اهالی محله کشتارگاه، مردمانی کم درآمد و فقیر هستند؛ که عزم جدی برای همکاری و مشارکت در مراحل مختلف پروژه‌های فقرزدایی را دارند و بالاخره راهبرد بسیج اجتماعی شیوه مناسبی برای ارتقا شرایط مردم و سکونت در محله کشتارگاه است. در این رابطه، مردم با تشکیل گروه‌های بحث، قادر به شناسایی مشکلات و ریشه یابی آنها در محله خود هستند تا متناسب با هر مشکل، نقش خود و سازمان‌های محلی را برای حل آن و ارتقای شرایط سکونت، بر عهده بگیرند [۸].

۳- مرور نظری بازآفرینی اجتماعی

بازآفرینی اجتماعی در راستای تغییر در سیاست‌های توسعه کالبدی مطرح شد و شعار اصلی آن مداخله به همراه مشارکت مردمی بود و ارتباط مهندسان شهری را با مردم محلی پررنگ کرد. مفاهیم مهم بازآفرینی شهری را در شش مقوله می‌توان مطرح نمود: بازآفرینی یک فعالیت مداخله‌گر است؛ عملیات بازآفرینی با فعالیت مشترک بخش‌های اجتماعی، عمومی و خصوصی صورت می‌گیرد؛ بازآفرینی فعالیتی است که در طول زمان همراه با تحولات اقتصادی، اجتماعی، محیطی و سیاسی تغییرات قابل ملاحظه‌ای در ساختارهای اداری به وجود می‌آورد؛ بازآفرینی به بسیج تلاش‌های جمعی می‌پردازد و پایه‌ای برای مذاکرات به منظور اتخاذ راه‌حل‌های مناسب ارائه می‌دهد؛ فرایند بازآفرینی مبتنی بر عملکرد عناصر مختلف سیستم شهری است و بازآفرینی مستلزم یکپارچگی در مدیریت تغییر است [۱۷].

پایداری اجتماعی یکی از محورهای است که در راستای بازآفرینی اجتماعی محلات مورد توجه و تأکید است. هر نوع تغییر و ساخت و سازی بایستی تقویت‌کننده پایداری اجتماعی باشد، به همین جهت در پژوهش‌های مختلف مورد بررسی قرار گرفته و ابعاد و مؤلفه‌های آن مورد توجه قرار گرفته است. مؤلفه‌هایی همچون تساوی حقوق، دموکراسی، حقوق بشر، توزیع عادلانه‌تر درآمد، اشتغال، یکنواختی اجتماعی، دسترسی عادلانه به منابع و خدمات اجتماعی، ایجاد کار با دستمزد و کار داوطلبان، تأمین نیازهای پایه، برابر برای مشارکت در یک تأمین جامعه دموکراتیک، فعال کردن نوآوری‌های اجتماعی، عدالت اجتماعی، همبستگی اجتماعی، مشارکت، امنیت، نیازهای

پایه، نیازهای نسل آینده، سرمایه اجتماعی، تساوی حقوق توجه به فرهنگ و گوناگونی جامعه، توانمندسازی و مشارکت، رفع نیاز به امرامعاش، حفاظت، محبت، درک کردن، مشارکت، اوقات فراغت، خلق کردن، هویت و آزادی، برابری اجتماعی، برآوردن نیازهای انسانی، کیفیت زندگی، تعامل اجتماعی (انسجام و شمول)، غرور، حس مکان و فرهنگ، هویت، تمرکز آینده بر فرهنگ در رابطه با پایداری اجتماعی محلات مورد توجه قرار می‌گیرد [۵]. در همین رابطه بر اساس چرخه معیوب ناپایداری اجتماعی مطرح می‌شود.

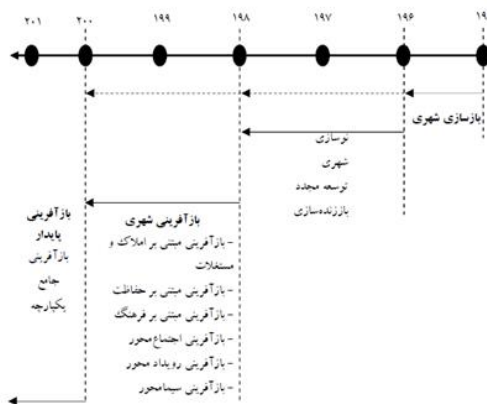

شکل ۳ چرخه معیوب ناپایداری اجتماعی [۵]

بازآفرینی یعنی تولید سازمان فضایی جدید منطبق بر شرایط تازه و ویژگی‌های نو که همگی در ایجاد روابط شهری جدید و یا تعریف دوباره روابط شهری کهن یا موجود مؤثر می‌افتد. بازآفرینی شهری، سیاستی جامع و دربرگیرنده برنامه‌های ارتقاء کیفی بافت‌های شهری با اهداف یکپارچه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است و یکی دیگر از عناصر در مفهوم بازآفرینی شهری، زوال یا انحطاط (فیزیکی، اجتماعی یا اقتصادی) است و به صورت ساختاری است و به عنوان بخشی از روند طبیعی تغییر و سازگاری که بخشی از زندگی شهرها است، تغییر نخواهد کرد. در این مورد، تغییر، نیاز به عمل هدفمند توسط دولت از طریق سیاست و مداخله مستقیم، به عنوان نیروهای بازار برای ایجاد و تضمین سازگاری و یا تحول کافی دارد. در بازآفرینی شهری مسیری برای سازمان‌دهی مجدد، ارتقاء سایت‌های موجود به جای برنامه‌ریزی جدید و احیای مناطق محروم شهری سابق که تحت فشار قرار گرفته‌اند مورد توجه است [۱۸]. بر همین اساس سیر توسعه محلات در سال‌های گذشته و رسیدن به بازآفرینی اجتماعی در شکل ۴ دیده می‌شود.

پس بازآفرینی شهری فرآیندی است که به خلق فضاهای شهری جدید با حفظ ویژگی‌های اصلی فضایی (کالبدی و فعالیتی) منجر می‌گردد. بازآفرینی شهری، عبارت است از دید جامع و یکپارچه و مجموعه اقداماتی که به حل مسائل شهری بینجامد، به طوری که بهبود دائمی در شرایط اقتصادی، کالبدی، اجتماعی و زیست محیطی بافتی که دست‌خوش تغییر شده را به وجود آورد [۱۹]. در همین راستا مفهوم ظرفیت اجتماعی مطرح می‌شود که بایستی در بازآفرینی اجتماعی محلات در نظر گرفته شود. ظرفیت اجتماعی، مجموعه دارایی‌های فردی، انجمنی و نهادی است که در جوامع وجود دارد. تعامل سرمایه انسانی، منابع سازمانی و سرمایه اجتماعی موجود در

یک جامعه خاص که می‌تواند برای حل مسائل جمعی، بهبود یا حفظ سلامت یک جامعه بکار گرفته شود. همچنین، بعنوان توانایی افراد، نهادها و واحدهای سازمانی برای انجام فعالیت‌ها به طور مؤثر، کارآمد و پایدار تعریف می‌شود.

شکل ۴ روند تحول سیاست‌های توسعه شهری در محدوده‌های ناکارآمد شهری در جهان [۵]

عوامل مؤثر بر موفقیت بازآفرینی شهری یکی از محورهای مهم در بررسی پروژه‌های شهری است. در یک پروژه بازآفرینی موفق، تقویت محلات شهری به منظور ارتقاء هویت، همبستگی و احساس پیوند، مشارکت افراد، گسترش بینش‌های اجتماعی مشترک در بین گروه‌های مختلف اجتماعی با گرایش‌های متفاوت برای ایجاد همکاری و هماهنگی بین مردم، اعطای مسئولیت به مردم در خصوص مشارکت در تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی مد نظر قرار می‌گیرد [۲۰]. مهم‌ترین اصول یک برنامه بازآفرینی مؤثر شامل داشتن چشم انداز راهبردی بلندمدت با تأکید بر پایداری زیست محیطی، تأکید بر ارتقای همه ابعاد یک اجتماع محلی بجای نوسازی کالبدی صرف، انعطاف‌پذیری برنامه‌های اجرایی اولیه همسو با تغییر شرایط اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی و مدیریتی؛ قبول منحصر به فرد بودن مکان؛ تأکید بر رویکرد مبتنی بر اجتماع (اجتماع محور) در زمینه رفع فرسودگی شهری؛ مشارکت ذینفعان با تأکید بر نقش جوامع محلی؛ وجود تعامل و مشارکت بیشتر میان بازیگران و دستگاه‌های درگیر؛ تعادل و موازنه میان سرمایه‌گذاری دولتی، خصوصی و داوطلبانه؛ تلاش برای اطمینان از همراهی از طریق کامل‌ترین مشارکت ممکن و هم‌بخشی تمام ذی‌نفعان دارای منفعت قانونی در بازآفرینی است [۲۱].

شکل ۵ مدل‌های بازآفرینی اجتماعی [۲۲]

روند تحول سیاست‌های توسعه شهری در محدوده‌های ناکارآمد شهری در جهان نیز نشان داد که طراحی از ساخت و ساز به بازآفرینی شهری و سپس بازآفرینی پایدار یا اجتماع‌محور رفته است. این مهم یعنی پایداری اجتماعی از مهم‌ترین مقولات در بازآفرینی است و اگر طراحی شهری به آن نائل نشود، آسیب‌زننده خواهد بود. مدل‌های مختلفی را برای بازآفرینی اجتماعی می‌توان نام برد برای مثال مدل مالکیت دارایی‌های عمومی، مدل بودجه‌ریزی مشارکتی، مدل شرکت‌های اجتماعی و مدل توده‌محور از عمده این مدل‌ها است. توجه به چشم‌انداز، برنامه‌ها و اهداف، تحقیق و پژوهش و شناسایی نیازها و ظرفیت‌ها و تدوین برنامه‌های عملیاتی اجتماع‌محور از جمله مواردی است که در فرایند بازآفرینی به آن توجه شده و در حال حاضر دفاتر تسهیل‌گری مسئولیت آن را بر عهده دارند.

۵- منابع

- [۱] نادریان، زهرا (۱۳۹۶). بازآفرینی فرهنگی اجتماعی فضاهای شهری با هدف ارتقاء هویت محله‌ای (مطالعه موردی: محله سنگ شیر همدان). فصلنامه مطالعات محیطی هفت حصار، ۱۹(۵)، ۸۷-۹۶.
- [۲] اسمعیل‌پور، فاطمه؛ سرائی، محمدحسین؛ اسمعیل‌پور، نجم (۱۴۰۰). تبیین نقش منزلت اجتماعی محله در گرایش به بازآفرینی آن با کاربست مدل معادلات ساختاری (نمونه مورد مطالعه: بافت میانی شهر اراک). فصلنامه مطالعات شهری، ۱۷(۳۸)، ۱۷-۳۰.
- [۳] آیینی، محمد؛ اردستانی، زهرا سادات (۱۳۸۸). هرم بازآفرینی و مشارکت مردم، معیار ارزیابی برنامه‌های توسعه درون‌زای شهری (نمونه موردی: رویکرد قانون ساماندهی و حمایت از تولید و عرضه مسکن به بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده شهری). فصلنامه هویت شهر، ۵(۳)، ۴۷-۵۸.
- [۴] ابوذری، پانته آ؛ زیاری، یوسفعلی (۱۳۹۸). تحلیل نقش سرمایه اجتماعی بر مشارکت‌پذیری در طرح‌های ساماندهی بافت‌های فرسوده با رویکرد بازآفرینی شهری (مورد پژوهی: منطقه ۱۲ شهر تهران). فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۳(۲۹): صص ۳۳۵-۳۴۹.
- [۵] سجادی، ژیا؛ اردلانی، روناک؛ ماندگار، رضوان؛ جمالی حاجی حسن سفلی، عین‌الله؛ رسولی، کمال (۱۴۰۰). بازتعریف شاخص‌های مکانی ارتقاء دهنده پایداری اجتماعی با رویکرد راهبرد بازآفرینی شهری در بافت تاریخی شهر سمنجان. نشریه برنامه‌ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای، ۹(۴)، ۱۴۷-۱۷۹.
- [۶] بوچانی، محمدحسین؛ بهرام‌پوری، آذین؛ جهان‌شاهی، سجاد (۱۴۰۰). بازآفرینی بافت تاریخی مبتنی بر توسعه میان‌افزا؛ راهکاری در پایداری اجتماعی-اقتصادی شهر. نشریه اقتصاد و برنامه‌ریزی شهری، ۱۲(۱)، ۱۹-۲۷.
- [۷] علائی بوسجین، محسن (۱۳۹۹). مطالعه تأثیر بازآفرینی شهری بر توسعه سرمایه اجتماعی (نمونه موردی: پیاده راه عالی قاپو اردبیل). فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی ایران، ۱۲(۴)، ۱۴۹-۱۳۷.
- [۸] اسمعیل‌پور، نجم؛ رحیمیان، محمدحسن؛ قربانی، سحر (۱۳۹۱). بازآفرینی بافت‌های فرسوده شهری با تأکید بر بسیج اجتماعی؛ مطالعه موردی محله کشتارگاه در شهر یزد. فصلنامه مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، ۴(۱۵)، ۱۲۳-۱۴۰.
- [9] Heath, S. C., Rabinovich, A., & Barreto, M. (2017). Putting identity into the community: Exploring the social dynamics of urban regeneration. *European Journal of Social Psychology*, 47(7), 855-866.
- [10] Colantonio, A., & Dixon, T. (2011). *Urban regeneration and social sustainability: Best practice from European cities*. John Wiley & Sons.

مدل‌های مختلفی را برای بازآفرینی اجتماعی می‌توان نام برد برای مثال مدل مالکیت دارایی‌های عمومی، مدل بودجه‌ریزی مشارکتی، مدل شرکت‌های اجتماعی و مدل توده‌محور از عمده این مدل‌ها است [۲۲]. در مدل دارایی‌های عمومی تأکید بر اعتمادسازی و دستیابی به پایداری اجتماعی و ایجاد فرصت‌های درآمدی است. در مدل بودجه‌ریزی مشارکتی نیز مردم و شهروندان در تعیین و تخصیص بودجه محلات و پروژه‌ها با هم همکاری می‌کنند. شرکت‌های اجتماعی در میث بازآفرینی به‌عنوان مدلی برای فراهم آوردن خدمات، افزایش ارزش زمین و جذب سرمایه‌های جدید و فرصت‌های شغلی است. در نهایت در رویکرد توده‌محور، جمعیت و حجم مشارکت‌کنندگان اهمیت بسزایی دارد.

۴- بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش تلاش شد تا با مروری بر مفهوم بازآفرینی اجتماعی و ابعاد آن، اطلاعاتی پیرامون برنامه‌ریزی راهبردی فضایی با رویکرد اجتماع‌محور صورت گیرد. به همین جهت مشخص گردید بازآفرینی اجتماعی می‌تواند به تقویت هویت اجتماعی در سطح محلات بینجامد و حس تعلق مردم را افزایش دهد. از طریق دیگر انگیزه‌های مردم را در برنامه‌ریزی راهبردی فضایی ارتقا داده و آنها را در تصمیم‌گیری‌ها سهیم نماید. چنین برنامه‌ریزی راهبردی نیازمند مشارکت همه‌جانبه مردم و سازمان‌های مردم‌نهاد است و در قالب بازآفرینی اجتماعی ممکن می‌شود. ارتقای سطح رضایت مردم از مدیریت شهری، برنامه‌ریزان فضایی و عملکرد آنها نیز وابستگی بالایی به بازآفرینی با رویکرد اجتماع‌محور دارد. امنیت محلات در تمامی مراحل اجرای طرح‌های بازآفرینی و بهره‌برداری از آن نیز افزوده می‌شود.

پژوهش‌ها مبانی نظری نشان داد، بازآفرینی شهری، عبارت است از دید جامع و یکپارچه و مجموعه اقداماتی که به حل مسائل شهری بینجامد، به طوری که بهبود دائمی در شرایط اقتصادی، کالبدی، اجتماعی و زیست محیطی بافتی که دستخوش تغییر شده را به وجود آورد و لذا در کنار نگاه کالبدی توجه به بعد اجتماعی و مشارکت مردمی نیز ضرورت دارد. این امر باعث خدمات‌رسانی بهینه به شهروندان شده و حس رضایت آنها را ارتقا می‌دهد. مردم می‌توانند در چنین طرح‌هایی می‌تواند به صورت اجرایی، فکری، مالی یا نیروی انسانی مشارکت نمایند و البته در این مسیر بایستی توانمندسازی آنها مورد توجه قرار گیرد. شاید مهم‌ترین مقولمه در بازآفرینی اجتماعی توجه به عنصر تعامل با دیگران، حس امنیت، حس تعلق، حس اعتماد و مشارکت از ابعاد سرمایه اجتماعی است و این مهم انسجام و همبستگی محلی را ارتقا می‌دهد. شفافیت و اعتمادسازی بین شهرداری و مردم از یکسو و عدالت‌محوری از سوی دیگر سبب می‌شود تا مردم دیدگاه مثبتی نسبت به پروژه‌های شهری داشته باشند.

- [11] Glasson, J., & Wood, G. (2009). Urban regeneration and impact assessment for social sustainability. *Impact Assessment and Project Appraisal*, 27(4), 283-290.
- [12] Orueta, F. D. (2007). Madrid: Urban regeneration projects and social mobilization. *Cities*, 24(3), 183-193.
- [13] Hull, A. (2006). Facilitating structures for neighbourhood regeneration in the UK: the contribution of the Housing Action Trusts. *Urban studies*, 43(12), 2317-2350.
- [۱۴] علیزاده بیرجندی، آرش؛ علیزاده، کتایون؛ جعفری، حمید (۱۴۰۰). تحلیل فضایی - مکانی میزان مشارکت اجتماعی در بازآفرینی بافت ناکارآمد شهری (مطالعه موردی: شهر بیرجند)، فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۱(۳)، ۲۵۱-۲۷۰.
- [۱۵] فنی، زهره (۱۴۰۰). بررسی اثرات بازآفرینی در پایداری اجتماعی- فرهنگی محله‌های تاریخی (پژوهشی در محله ایران، منطقه ۱۲ تهران)، مجله پژوهش‌های دانش زمین، ۱۲(۴۵)، ۲۲۱-۲۰۲.
- [۱۶] احدنژاد، محسن؛ حیدری، محمد تقی؛ محرمی، سعید. (۱۳۹۹). بازآفرینی اجتماعی بافت تاریخی با رویکرد گردشگری شهری (مورد پژوهی: بافت تاریخی شهر زنجان). فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۱۰(۲-۳): صص ۹۴۷-۹۶۰.
- [۱۷] تفنگچی مهباری، میلاد (۱۳۹۴). بازآفرینی محلات مرکزی شهر، همایش ملی معماری و شهرسازی بومی ایران، یزد.
- [18] Huston, S., Rahimzad, R., & Parsa, A. (2015). 'Smart'sustainable urban regeneration: Institutions, quality and financial innovation. *Cities*, 48, 66-75.
- [19] Roberts, P., & Sykes, H. (Eds.). (2000). *Urban Regeneration: A Handbook*. SAGE.
- [۲۰] طاهری، شیدا و شیبانی، امیرحسین. (۱۳۹۵). تبیین مدل مفهومی تجدید حیات فضاهای شهری در بازآفرینی شهری، اولین کنفرانس ملی معماری اسلامی، میراث شهری و توسعه پایدار، تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.
- [۲۱] آریانا، اندیشه؛ محمدی، محمود؛ کاظمیان، غلامرضا. (۱۳۹۷). مدل مدیریت تعارض دینفعان بازآفرینی شهری برپایه حکمروایی همکارانه، نامه معماری و شهرسازی، ۱۱(۲۱): صص ۱۲۳-۱۴۳.
- [۲۲] ضیایی، استیاز (۱۳۹۵)، بازآفرینی اجتماعی مبنای تاملی بر مفهوم گروه اجتماعی و پیوند آن با رویکرد بازآفرینی شهری، نشریه جستارهای شهرسازی، پیاپی ۴۵ (بهار و تابستان ۱۳۹۵): صص ۱۰-۲۴.

Ranking of the level of social development using the TOPSIS method, case study: ten districts of Tabriz metropolis

Jalil Nematzadeh *

PhD student of Urbanism, Islamic Azad University (Central Tehran Branch), Tehran, Iran

Azim Osmanian

PhD student of Urbanism, Islamic Azad University (Central Tehran Branch), Tehran, Iran

Majid Payedar

Master of Geography and Urban Planning (Housing and Urban Regeneration), Faculty of Planning and Environmental Sciences, Tabriz University, Tabriz, Iran

*Corresponding author's email address:

sahandne1986@gmail.com

How to cite this article:

Jalil Nematzadeh, Azim Osmanian, Majid Payedar, Ranking of the level of social development using the TOPSIS method, case study: ten districts of Tabriz metropolis, *Journal of Engineering and Construction Management (JECM)*, 2021; 6(1):8-15.

Abstract

Today, development is the concern of many countries. However, for the development of a definition that has a general agreement, it has not been provided. Basically, development is considered as a fundamental change in economic, social and cultural variables in every society, and its realization requires the creation of coordination between its various dimensions. Socio-economic changes in recent decades have resulted in regional imbalance and over-concentration of facilities in some places and deprivation in other places. As a result, some regions performed better compared to other regions of a country and enjoyed favorable growth and development. Many societies need more than ever to plan and identify their actual and potential facilities and resources in order to strengthen the foundations of development and eliminate and adjust the imbalances and multitude of social issues and problems. Regional planning tries to create balances between regions. Therefore, in the regional planning process, the entire region should be considered as a community. Realization of management plans in a region without paying attention to social issues not only does not bring desirable results, but its negative effects will be far more. In order to allocate credits and resources among these regions, it is necessary to identify the position and rank of the regions in terms of having the blessings of development. In this research, social development of urban areas of Tabriz was measured and analyzed using TOPSIS method and 5 social indicators. According to the level of social development, the regions were divided into four levels of development.

Keywords

Regional planning, management, social development, regional balance

رتبه‌بندی میزان توسعه‌یافتگی اجتماعی با استفاده از روش TOPSIS، نمونه موردی: مناطق دهگانه کلانشهر تبریز

جلیل نعمت‌زاده *

دانشجوی دکتری شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی (واحد تهران مرکزی)، تهران، ایران

عظیم عثمانیان

دانشجوی دکتری شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی (واحد تهران مرکزی)، تهران، ایران

مجید پایدار

کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری (گرایش مسکن و بازآفرینی شهری)، دانشکده برنامه‌ریزی و علوم محیطی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۲۱

ارجاع به مقاله:

جلیل نعمت‌زاده، عظیم عثمانیان، مجید پایدار، رتبه‌بندی میزان توسعه‌یافتگی اجتماعی با استفاده از روش TOPSIS، نمونه موردی: مناطق دهگانه کلانشهر تبریز، مهندسی و مدیریت ساخت، ۱۴۰۰؛ ۶(۱): ۸-۱۵.

چکیده

امروزه مقوله توسعه، دغدغه بسیاری از کشورها می باشد. لیکن برای توسعه تعریفی که توافق عمومی در مورد آن وجود داشته باشد، ارائه نشده است. اصولاً توسعه به منزله تغییر بنیادی در متغیرهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در هر جامعه محسوب می شود و تحقق آن مستلزم ایجاد هماهنگی بین ابعاد گوناگون آن است. تغییرات اجتماعی-اقتصادی دهه های اخیر عدم تعادل منطقه‌ای و تمرکز بیش از حد امکانات در برخی نقاط و محرومیت دیگر نقاط را در پی داشته است. در نتیجه برخی مناطق در مقایسه با سایر مناطق یک کشور عملکرد بهتری داشته و از رشد و توسعه مطلوبی برخوردار بودند. بسیاری از جوامع به منظور تقویت پایه های توسعه و رفع و تعدیل عدم تعادل ها و انبوه مسایل و مشکلات اجتماعی، بیش از هر زمان دیگری نیازمند برنامه ریزی و شناسایی امکانات و منابع بالفعل و بالقوه خود هستند. برنامه ریزی ناحیه ای سعی در ایجاد تعادل های بین درون ناحیه ای دارد. بنابراین، در فرآیند برنامه ریزی ناحیه ای باید کل ناحیه را بطور جامعه در نظر گرفت. تحقق برنامه های مدیریتی در یک منطقه بدون توجه به مسایل اجتماعی نه تنها نتایج مطلوبی را به همراه ندارد، بلکه اثرات منفی آن به مراتب بیشتر خواهد بود. برای تخصیص اعتبارات و منابع میان این مناطق، شناسایی جایگاه و رتبه مناطق از نظر برخورداری از مواهب توسعه ضروری است. در پژوهش حاضر توسعه یافتگی اجتماعی مناطق شهری تبریز با استفاده از روش TOPSIS و ۵ شاخص اجتماعی مورد سنجش و تحلیل قرار گرفت. مناطق با توجه به میزان توسعه یافتگی اجتماعی در چهار سطح از توسعه یافتگی تقسیم شدند.

کلمات کلیدی

برنامه‌ریزی ناحیه‌ای، مدیریت، توسعه‌یافتگی اجتماعی، تعادل منطقه‌ای

6 (1) , 2021

دوره ۶، شماره ۱

بهار ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

رتبه‌بندی میزان توسعه‌یافتگی اجتماعی با استفاده از روش TOPSIS، نمونه موردی: مناطق دهگانه کلانشهر تبریز

۱- مقدمه

تعیین سطح توسعه یافتگی جوامع بر اساس امکانات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ... به منظور شناخت و کاهش عدم تعادل های منطقه ای، از اهمیت اساسی برخوردار است؛ زیرا شناخت توانمندی ها و تنگناهای توسعه در هریک از مناطق، به برنامه ریزی برای رفع مشکلات و تنگناها بر اساس پتانسیل های موجود، منجر می شود. کلمه توسعه به معنی گسترش و بهبود است. توسعه اگرچه دارای بعد کمی می باشد و در پاره ای موارد حتی ممکن است مترادف با کلمه رشد تلقی شود اما در اصل دارای ابعاد کیفی است. در واقع توسعه، دارای ابعاد چند گانه ای است که کلمه رشد فاقد تمامی آن ابعاد می باشد. در مورد توسعه به چهار دسته تعریف مشخص می رسیم:

۱. آشکارسازی تدریجی به معنی کار کامل در جزئیات یک امر یا پدیده
۲. تکامل تدریجی به معنی تولید یک فرم یا مصالح و روش جدید
۳. رشد مایه یک پدیده
۴. رشد از درون

همه چهار مورد فوق از توسعه، متضمن پاره ای بسط و افزایش سطح و فضا و یا به هر حال رشد می گردد. یکی از ارکان توسعه، توسعه اجتماعی می باشد. هدف از توسعه اجتماعی، ایجاد امکانات مادی، اقتصادی و اجتماعی برای کلیه افراد جامعه، افزایش دسترسی افراد جامعه به منابع حیاتی و توزیع عادلانه آن بیان می شود. توسعه اجتماعی شامل: رشد در جنبه های اجتماعی زندگی نظیر بهداشت و درمان، تعلیم و تربیت، تغذیه، اشتغال و موارد مشابه آن است که در نهایت تأمین کننده رفاه اجتماعی و اهداف مربوط به آن است [۱]. در ادبیات توسعه به طور کلی سه تلقی از مفهوم توسعه ارائه شده است: توسعه به مثابه یک مجموعه اقدامات مشخص، توسعه به مثابه فرآیندهای دگرگونی بنیادی و بالاخره توسعه به مثابه مجموعه ای از دستاوردها و اقدامات مشخص. اگر چه پیشرفت اقتصادی یکی از عوامل مهم توسعه است اما تنها عامل نیست و دلیل آن این است که توسعه، صرفاً پدیده ای اقتصادی نیست. بنابراین هدف اصلی توسعه، ایجاد یک الگوی مطلوب رشد درآمد همگانی برای تمام اقشار جامعه می باشد. با توجه به اینکه هدف اصلی توسعه، حذف نابرابری هاست، بهترین مفهوم توسعه، رشد همراه با عدالت اجتماعی است. بنابراین هدف کلی برنامه ریزی منطقه ای و یا توسعه اقتصادی برقراری عدالت اجتماعی و توزیع رفاه و ثروت در بین افراد جامعه است. عدم توازن در بین مناطق در جریان توسعه، موجب ایجاد شکاف و تشدید نابرابری منطقه ای می شود که خود مانعی در مسیر توسعه است. تعیین سطح توسعه یافتگی جوامع بر اساس امکانات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ... به منظور شناخت و کاهش عدم تعادل های منطقه ای، از اهمیت اساسی برخوردار است؛ زیرا شناخت توانمندی ها و تنگناها توسعه در هریک از مناطق، به برنامه ریزی برای رفع مشکلات و تنگناها بر اساس پتانسیل های موجود، منجر می شود. در توسعه هدف بهبود شرایط موجود و حرکت در مسیر مطلوب جهت

رفاه می باشد و کوششی است برای ایجاد تعادلی تحقق نیافته یا راه حلی است در جهت رفع فشارها و مشکلاتی که پیوسته بین بخش های مختلف زندگی اجتماعی و انسانی وجود دارد. توسعه در مفهوم قوی خود به معنای استفاده از منابع تولید جامعه جهت بهبود شرایط زندگی فقیرترین افراد است. بیشتر صاحب نظران توسعه، توسعه همه جانبه را مهم ترین هدف توسعه در هر جامعه ای می دانند. مسلماً اگر جامعه در یک یا چند بعد خاص به توسعه دست یابد، به خاطر فقدان توسعه در زمینه ها و ابعاد دیگر ممکن است با مسائل مهمی درگیر شود. مسلماً در این فرآیند توسعه فرهنگی و توسعه اجتماعی نقش بنیادی بازی می کنند [۲]. توجه به رهیافت تعادل و توازن منطقه ای، کاهش ناهمگونی و نابرابری های منطقه ای و بخشی، سیاستگذاری و برنامه ریزی منطقه ای برای توزیع هدف هایی که بر حسب ویژگی های ساختاری، امکانات و محدودیت های هر منطقه تغییر می کنند، مستلزم مطالعه و شناخت اهمیت خصوصیات هر منطقه با توجه به جایگاه آن در کل سیستم منطقه ای است [۳]. در واقع، عدم توجه به همه ی مناطق، موجب ایجاد نابرابری توسعه در مناطق یک کشور می شود. در فرایند برنامه ریزی توسعه، شناخت و تبیین سطوح توسعه یافتگی نواحی و آگاهی از نقاط قوت و ضعف آن ها اهمیت دارد [۴]. با توجه به مفهوم عدالت اجتماعی که به لحاظ جغرافیایی و فضایی در برگیرنده توزیع منابع عمومی با سیاست ها و خط و مشی های اجتماعی و جغرافیایی می باشد و اهمیت تحقق عدالت اجتماعی شهر تبریز با توجه به اهمیت ملی منطقه ای و جهانی روز افزون این شهر و نیز برای پاسخ دادن به فطرت عدالت طلبی انسان از یک سو به ملاحظات سیاسی-اجتماعی در لزوم ایجاد انسجام اجتماعی و سایر ملاحظات اجتماعی، از سوی دیگر، شتاب روزافزون دوقطبی شدن مناطق گروه های اجتماعی شهر تبریز که خود بازتاب سیاست گذاری ها و مسائل اجتماعی اقتصادی و سیاسی در سطح ملی از لزوم توجه همه محققان اجتماعی و برنامه ریزان شهری را به اهمیت اجرای عدالت اجتماعی را می طلبد.

۱-۱- بیان مسئله

توسعه در کانون نظام معنایی قرار دارد که از قدرت شگفت انگیزی برخوردار است و در نظام فکری نوین هیچ مفهوم دیگری به این اندازه روی اندیشه و روی افراد تأثیر نگذاشته است. در توسعه هدف، بهبود شرایط موجود و حرکت در مسیر مطلوب جهت رفاه می باشد [۵] و کوششی است برای ایجاد تعادلی تحقق نیافته یا راه حلی است در جهت رفع فشارها و مشکلاتی که پیوسته بین بخش های مختلف زندگی اجتماعی و انسانی وجود دارد [۶]. این تعادل نباید صرفاً تعادلی بخشی و اقتصادی باشد بلکه مهم تر از آن باید تعادلی فضایی-اجتماعی باشد. این سنجش توسعه از این رو اهمیت می یابد که کیفیت زیست و از این رو کیفیت نوع انسانی را متأثر می کند [۷]. یک نظام اجتماعی پایدار باید به توزیع برابر منابع و تساوی تسهیلات و خدمات اجتماعی شامل: بهداشت، آموزش و پرورش، برابری جنسی، پاسخگویی سیاسی و مشارکت دست یابد. عدالت اجتماعی در شهر یعنی حفظ منافع گروه

6 (1), 2021

دوره ۶، شماره ۱
بهار ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

مهندسی عمران

های مختلف اجتماعی به طور عام و گروه های هدف به طور خاص به وسیله توزیع بهینه منابع شهری، درآمدها و هزینه ها، به همین جهت اکنون عدالت محیطی با تاکید بر مترادف بودن مفاهیم عدالت محیطی و عدالت اجتماعی، لزوم حسابرسی اجتماعی (از نهادها و سازمان های دولتی و نظیر آن ها) را به عنوان پایه و اساس حسابرسی محیطی ضروری می-شمارند. در کشورهای کمتر توسعه یافته، تهیه، تدوین و اجرای برنامه ریزی رشد و توسعه برای مناطق مختلف بصورت متمرکز توسط دولت، سبب شده تا عمدتاً تخصیص منابع ارتباط چندانی با پتانسیل ها و نیازها نداشته و در نتیجه شکاف، دوگانگی و نابرابری بین مناطق به طور مرتب افزایش می یابد [۸]. حاکمیت چنین فضایی خود را در کالبد و ساختار مرکز-پیرامون متجلی ساخته که در آن میزان توسعه یافتگی و تحقق توسعه پایدار در مرکز به طور نسبی دارای تفاوتی معنادار با پیرامون خود بوده و تعادل منطقه ای را بر هم می زند. با توجه به چیستی، ماهیت وجودی و اجزاء تشکیل دهنده توسعه و توسعه پایدار این مقوله جنبه های مختلف مورد بررسی و مطالعه قرار می گیرد. در سطح جهانی برخی از اندیشمندان برنامه ریزی شهری و منطقه ای در بررسی ها و مطالعات مربوط به توسعه پایدار بر شاخص های اجتماعی و اقتصادی و زیست محیطی تاکید بیشتر می نمایند [۹]. در ایران نیز با لحاظ بعد زمان می توان توسعه پایدار شهری و منطقه ای را در گذشته و حال بررسی نمود. شهرهای ایران در گذشته با وجود محدودیت ها در عرصه های مختلف، بهترین نمونه های پایداری را در خود متجلی ساخته بودند لیکن امروزه شهرسازی با تبعیت از الگوی کلاسیک توسعه و پیروی کورکورانه از مدل های کلیشه ای توسعه شهری که نسبت به ملاحظات بومی بی اعتنا بوده و نه تنها شرایط ناپایداری را در شهرها پدید آورده، بلکه ناپایداری مناطق اطراف را نیز به دنبال داشته است [۱۰]. اکنون نیز به نظر می رسد که در ایران و در بین استان های آن نیز از لحاظ میزان برخورداری از شاخص های مختلف توسعه، عدم تعادل و تفاوت زیادی وجود دارد [۸]. در ایران سیاست های غیراصولی گذشته در مکان یابی های صنعتی و خدماتی در قطب های رشد و روند تمرکزگرایی در تک شهر مسلط و مادرشهر ناحیه ای موجبات اصلی نابرابری های ناحیه ای بوده است [۱۱]. مناطق دهگانه شهر تبریز به لحاظ ساختارهای اقتصادی-اجتماعی و فرهنگی-بهداشتی برای دستیابی به برنامه-ریزی راهبردی و جامع جهت تحقق توسعه متعادل و نیز دستیابی به توسعه پایدار منطقه ای و همچنین به منظور تخصیص بهینه و عادلانه منابع و خدمات و ارتقاء همه جانبه رفاه عمومی نیازمند سنجش میزان توسعه یافتگی اجتماعی و پایداری شهری می باشند.

۱-۲- اهمیت و ضرورت تحقیق

شهر تبریز به عنوان کلانشهر استان آذربایجان شرقی، علیرغم برخورداری از ظرفیت های خوب توسعه از لحاظ فضای جغرافیایی شهر، بطور یکسان توسعه نیافته و مناطق شهری در سطح یکسانی از برخورداری از شاخص های مختلف اجتماعی نیستند. این امر می تواند آینده توسعه شهر و نیز برخورداری عادلانه مناطق مختلف شهر از موهبت های توسعه را متاثر کند. شناخت مناطق شهری از منظر

میزان توسعه یافتگی اجتماعی می تواند اقدامات برنامه ریزی و مدیریت شهری را مشخص و معین کند.

۱-۳- اهداف تحقیق

- شناسایی شاخص های توسعه یافتگی اجتماعی
- سنجش سطوح توسعه یافتگی مناطق دهگانه شهر تبریز با استفاده از تکنیک های کمی
- تعیین اولویت های برنامه ریزی مناطق دهگانه شهری

۱-۴- پیشینه تحقیق

اندیشه پیشرفت و تحول همیشه در ذات جوامع بشری وجود داشته است. ولی بعد از رنسانس اروپا و توجه بیشتر به مفاهیمی از قبیل رشد، تکامل و پیشرفت، به تدریج مفهوم مستقل "توسعه" پدید آمد. در طی قرن بیستم مفهوم توسعه سیر معنایی پیچیده ای یافت و از ابعاد گوناگون اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی مورد بررسی و توجه قرار گرفت. تجربه دهه-های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ نشان داد که بسیاری از کشورهای درحال توسعه در مجموع به هدف های سازمان ملل که عمدتاً به صورت "رشد اقتصادی" تعریف شده بود، دست یافتند. اما وضعیت مردم این کشور نه تنها بهبود نیافت بلکه نابرابری و فقر بحرانی تر شد. همین امر سبب توجه بیشتر به توسعه اجتماعی تا دهه های پایانی قرن بیستم گردید، به صورتی که دهه ۱۹۹۰ همراه با تعهد بی سابقه جهانی به ابعاد اجتماعی توسعه، به نام "توسعه انسانی" نامگذاری گردید که محور آن، انسان برخوردار از درآمد مناسب، دانش و طول عمر و بهداشت کافی باشد [۱۲]. هم راستا با این سیاست جهانی، در اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران مانند قانون اساسی، چشم انداز و برنامه های توسعه پنج ساله توجه بیشتری به بعضی ابعاد و مؤلفه های توسعه اجتماعی صورت گرفت. بطوریکه بر اساس سند چشم انداز بیست ساله جمهوری اسلامی، ایران تا سال ۱۴۰۴ هجری شمسی باید کشوری توسعه یافته با جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه باشد. همچنین برخورداری از سلامت، رفاه، تأمین اجتماعی، فرصت های برابر، توزیع مناسب درآمد به دور از فقر، فساد و تبعیض و بهره مند از محیط زیست مطلوب. با این وجود کشور ایران هنوز در جایگاه مناسب بین المللی و منطقه ای قرار ندارد [۱۳].

در زمینه توسعه یافتگی اجتماعی روش های رتبه بندی به منظور سنجش نابرابری تاکنون مطالعات زیادی در مقیاس شهری و منطقه ای صورت گرفته است. در ادامه به معرفی تعدادی از مطالعات انجام شده در زمینه سنجش میزان توسعه یافتگی اجتماعی پرداخته شده است:

بل و همکاران (۲۰۰۷) از تحلیل چند معیاره براساس تحلیل های مکانی Arc GIS استفاده نموده و عملکرد شاخص های اجتماعی-اقتصادی در کانادا را مورد مطالعه قرار داده اند [۱۴].

هوبی و همکاران (۲۰۰۷) در پژوهشی عملکرد شاخص های اقتصادی-اجتماعی را در توسعه سطح اقتصادی نواحی روستایی در انگلستان بررسی کرده اند [۱۵].

شریف نژاد (۱۳۹۰) در پایان نامه دکتری خود به بررسی نقش عوامل اجتماعی در توسعه پایدار شهر تبریز (مناطق ۸ گانه شهرداری)

6 (1), 2021

دوره ۶، شماره ۱
بهار ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

پرداخته است. ایشان با استفاده از روش تحلیل عاملی ابتدا به دسته بندی عوامل و شاخص های اجتماعی (۲۳ شاخص) اقدام نموده و سپس با استفاده از مدل HDI رتبه بندی مناطق هشت گانه شهر تبریز را به انجام رسانده و در نهایت با استفاده از مدل تاپسیس به سطح بندی توسعه مناطق شهری در سه سطح مطلوب، نیمه مطلوب و نامطلوب اقدام نموده است. آهنگری و سعادت مهر (۱۳۸۶) به مطالعه تطبیقی سطح توسعه یافتگی شهرستان های استان لرستان به تفکیک بخش-های اقتصادی و اجتماعی پرداخته اند و شهرستان های استان به لحاظ توسعه در هر بخش، رتبه بندی و ضریب نابرابری بین آن ها محاسبه گردیده است و در میزان این ضریب نشان دهنده افزایش نابرابری ها می باشد [۱۶]. فیروزآبادی و همکاران (۱۳۸۹) در پژوهشی به مطالعه شاخص ها و رتبه توسعه اجتماعی در استان های کشور و رابطه آن با سرمایه اجتماعی پرداخته اند [۱۳].

فاضلی و همکاران (۱۳۹۱) در پژوهشی توسعه ی اجتماعی و شاخص های آن و جایگاه ایران در جهان را بررسی کرده اند [۱۷]. ابطحی و همکاران (۱۳۹۱) به سنجش و رتبه بندی شاخص های ارزیابی عملکرد امور اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران اقدام نموده اند [۱۸].

محمدی و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی به اولویت بندی وضعیت شاخص های امنیت اجتماعی و رتبه بندی استان-های کشور از نظر سطح امنیت اجتماعی با استفاده از روش تحلیل رابطه ای خاکستری پرداخته اند [۱۹]. ساریجلو (۱۳۹۴) در پایان نامه خود شاخص های اصلی توسعه منطقه ای در حوزه اجتماعی-فرهنگی را شناسایی و رتبه بندی کرده است [۲۰].

موسوی و همکاران (۱۳۹۵) ابعاد و مولفه های توسعه اجتماعی در برنامه های پنجگانه توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی ایران را بررسی و تحلیل کرده اند [۱۲].

۲- مبانی نظری

۲-۱- سنجش

سنجش یک اصطلاح کلی است. در سنجش از فنون مختلفی برای جمع آوری اطلاعات استفاده می شود که می توان به آزمون، پرسشنامه، مقیاس درجه بندی، فهرست واری، کار آزمایشگاهی، مصاحبه و مشاهده در موقعیت های مختلف اشاره کرد. نتیجه سنجش علاوه بر کمیت، بصورت غیر کمی (توصیفی) گزارش می شود.

۲-۲- توسعه

واژه توسعه در لغت به معنی آشکار، ظاهر، باز و آزاد و شکوفا شدن است [۲۱]. در ادبیات نظری و چارچوب شناختی متحول در علوم اجتماعی، مفهوم توسعه ابتدا در واکنشی انتقادی به مفهوم رشد اقتصادی و مفهوم توسعه پایدار در برابر مفهوم توسعه بوجود آمد. در رابطه با توسعه به چهار دسته تعریف مشخص می رسیم: (۱) آشکارسازی تدریجی به معنی کار کامل در جزئیاتی کامریا پدیده. (۲) تکامل تدریجی به معنی تولید یک فرم یا مصالح و روش جدید. (۳) رشد مایه یک پدیده. (۴) رشد از درون. همه چهار مورد فوق از توسعه

متضمن بسط و افزایش سطح و فضا است. معنای فراگیر توسعه تا دهه ۱۹۶۰، مترادف با ایجاد و تداوم رشد اقتصادی بود که اغلب با رشد تولید ناخالص ملی و درآمد سرانه سنجیده می شد. سیاست های مربوط به این نگرش باعث گسترش فقر، افزایش فاصله عقب ماندگی، بی عدالتی شدید و افزایش شدید بیکاری شد. چنین نگرشی به این مفهوم دردهه های بعدی به شدت مورد انتقاد قرار گرفت و کارشناسان مفهوم جدیدی از توسعه را مطرح کردند. در اوایل دهه ۱۹۷۰ توسعه عادلانه و متکی به خود مطرح شد. به این معنی که کشورها برای توسعه، به تقلید کورکورانه از انگاره توسعه کشورهای توسعه یافته نپردازند و کارشناسان نظریه توزیع مجدد و رهیافت تامین نیازهای اساسی را مطرح کردند [۲۲]. تاکنون تعاریف مختلفی از واژه توسعه مطرح شده است، از آن جمله می توان به تعریف گرت نیگل اشاره نمود. وی معتقد است که توسعه، به پیشرفت در چند حوزه اشاره دارد که این حوزه ها شامل موارد زیر هستند:

- ثبات جمعیتی از قبیل کنترل زاد و ولد و افزایش امید به بقا.
- پیشرفت های اقتصادی از قبیل رشد در تولید ناخالص داخلی، رشد در میزان درآمد ناخالص ملی، یا برابری قدرت خرید.
- توانمندسازی اجتماعی از قبیل عدالت در حقوق زنان، بهبود روابط و مشارکت بیشتر در فرآیندهای سیاسی [۲۳].

اغلب اندیشمندان معتقدند که تصمیم گیری توسعه پایدار بایستی دربرگیرنده همه سطوح فعالیت و مکانی باشد. توسعه پایدار فراگفتنمانی جهانی درباره سبک زندگی غربی و اشکال حکمروایی بر جوامع است و ادعای سیاست محیطی است که بر منافع بلند مدت جامعه متمرکز است و شامل معیارهای محیطی، اقتصادی و اجتماعی است که نقش مهمی در چگونگی سیاست گذاری های دارد.

۲-۳- توسعه اجتماعی

توسعه اجتماعی نیز از دیگر مباحث قابل اهمیت در بحث توسعه است. واقعیت این است که حوزه تعاریف در ادبیات توسعه اجتماعی اجماع قابل استنادی ندارد. این مسئله در متون نظری و گزارش های معتبر تهیه شده در باب توسعه اجتماعی در سطوح بین المللی و ملی قابل ردیابی است. برای مثال، در راهبرد توسعه اجتماعی در خاورمیانه و آفریقا در سال ۲۰۰۲ آمده است: توسعه اجتماعی در برگرفته ی بعدی از توسعه است که بر کنش ها و واکنش های انسانی، نهادها و روابط اجتماعی تاکید می ورزد. در گزارش توسعه اجتماعی سال ۲۰۰۶ سازمان ملل متحد، مطالعه ای در باب شاخص توسعه اجتماعی، با در نظر گرفتن شش بعد اصلی توسعه اجتماعی صورت پذیرفته است که تلاشی در جهت ایجاد یک شاخص توسعه اجتماعی مرکب به شمار می رود که در آن شاخص های دموگرافیک، شاخص های مربوط به سلامت، دسترسی به امکانات آموزشی، سازگاری های زیربنایی و محرومیت اقتصادی و اجتماعی مدنظر قرار گرفته اند. رفاه افراد و کارکرد سازگار جوامع، جست و جوی بهبود رفاه مادی و اجتماعی مردم، دسترسی به خدمات آموزشی، اشتغال، برنامه رفاه تامین اجتماعی، بهداشت و جمعیت، تعاریفی است که در منابع مختلف برای توسعه اجتماعی آورده شده است [۲۴]. در نهایت توسعه اجتماعی را می توان حرکتی در جهت سازگاری بهتر بین فرد و

جامعه، ایجاد امنیت برای شهروندان در تمام زمینه ها، ایجاد شرایط برابر تعریف کرد. توسعه اجتماعی باید به رفاه و آسایش بیشتر افراد جامعه منجر شود تا افراد رضایت بیشتری از زندگی داشته باشند. توسعه اجتماعی، در جامعه ای رخ می نماید که فاصله طبقاتی، تبعیض و استثمار در جامعه به حداقل برسد و توزیع درآمد و قدرت به گونه ای عادلانه به وجود آید و فاصله و شکاف بین فقیر و غنی، شهر و روستا و مرد و زن کاهش یابد [۱۳].

۲-۴- منطقه

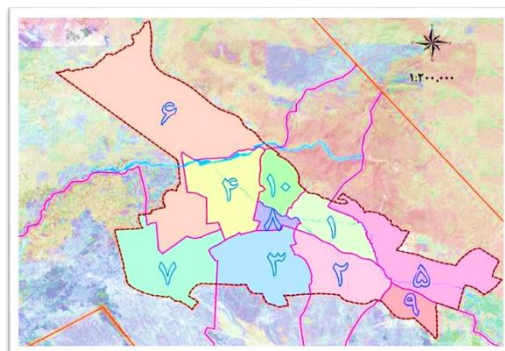
منطقه از نظر جغرافیایی به محدوده ای از مکان گفته می شود که یکی از وجوه اقتصادی، سیاسی، و یا کالبدی به صورت مشترک در درون خود داشته باشد.

۲-۵- محدوده و قلمرو تحقیق

شهر تبریز با وسعتی معادل ۲۵۲۳۰ هکتار، در ۴۶ درجه و ۱۱ دقیقه و ۴۶.۲۳ ثانیه طول شرقی و ۳۸ درجه و ۱ دقیقه و ۳۸.۹ ثانیه عرض شمالی با ارتفاع متوسط ۱۳۴۰ متر در جلگه ای به همین نام قرار گرفته است. شیب عمومی آن از شرق به غرب و از شمال به جنوب و به سمت مرکز شهر می باشد. کوه های مرتفعی با ارتفاع متجاوز از ۲۵۰۰ شمال و جنوب آن را احاطه کرده است. منطقه کوهستانی کم ارتفاعی نیز این حوزه را از شرق محدود می کند، ارتفاع این کوه ها از ۱۳۰۰ متر تا ۱۵۰۰ متر می باشد [۲۵].

تصویر ۱ موقعیت شهر تبریز

تصویر ۲ نقشه مناطق دهگانه تبریز

۳- روش تحقیق

پژوهش حاضر از حیث هدف کاربردی و از نظر ماهیت توصیفی-تحلیلی می باشد. کلیه اطلاعات بصورت اسنادی جمع آوری شده و

برای سنجش محلات از روش TOPSIS بکار رفته است. جامعه آماری آن، مناطق دهگانه شهر تبریز بوده و در تحلیل آن از پنج معیار اجتماعی، جمعیت، نرخ باسوادی کل، نرخ باسوادی زنان، نرخ فعالیت زنان و تعداد کتابخانه بهره گرفته شده است. لازم به ذکر است که در سنجش معیارها از آمار و اطلاعات مربوط به سال ۱۳۸۵ شهر تبریز مبنا قرار گرفته است. در مورد تحلیل ایده آل نقطه ای (TOPSIS) می توان گفت؛ این تکنیک برای حل مسائل مربوط به تصمیم گیری های چند معیاره استفاده می گردد که توسط یون و هوانگ در سال ۱۹۸۱ پیشنهاد شده است. در این روش، انتخاب گزینه (آلترناتیو) باید کوتاه ترین مسافت را از راه حل ایده آل و در عین حال دورترین مسافت را از راه حل ایده آل منفی داشته باشد. اگر مطلوبیت هر شاخص بطور یکنواخت افزایشی (کاهشی) باشد یا به عبارتی دیگر شاخص ها جنبه مثبت یا منفی داشته باشد، شاخصی که جنبه منفی دارد، شاخص هزینه است. بنابراین به راحتی می توان راه حل ایده آل را مشخص نمود. بدین صورت که بهترین ارزش موجود از یک شاخص نشان دهنده ایده آل آن بوده و همچنین بدترین ارزش موجود از آن ایده آل منفی خواهد بود.

این بخش با استفاده از مدل تاپسیس اوزان و روند تحلیل هر شاخص مشخص می شود. در نهایت با احتساب مقادیر ایده آل مثبت و منفی هر شاخص، و فاصله ی هر منطقه نسبت به ایده آل های مثبت و منفی رتبه بندی مناطق با توجه به احتساب مجموع مقادیر صورت می گیرد. این تکنیک در ۷ مرحله به قرار زیر است:

گام اول: تشکیل ماتریس داده ها بر اساس گزینه ها (مناطق)

جدول ۱ داده های خام از معیارها

نام مناطق شهری	جمعیت	باسوادی کل	باسوادی زنان	نرخ فعالیت زنان	تعداد کتابخانه
منطقه ۱	195257	87.6	82.6	4.5	4
منطقه ۲	147876	94.2	91.8	5.1	2
منطقه ۳	241561	87.2	82.5	3.8	6
منطقه ۴	304610	84.6	79.1	3.4	2
منطقه ۵	65369	93.8	90.9	5.4	1
منطقه ۶	90081	89.7	84.8	3.8	1
منطقه ۷	119498	87.5	82.8	3	3
منطقه ۸	30040	90.9	87.1	4.9	0
منطقه ۱۰	195016	80.9	74.2	3.6	1

جدول ۲ میانگین به دست آمده از هریک از معیارها

نام مناطق شهری	جمعیت	باسوادی کل	باسوادی زنان	نرخ فعالیت زنان	تعداد کتابخانه
منطقه ۱	7.03	9.91	9.85	10.82	10.00
منطقه ۲	5.32	10.66	10.95	12.26	5.00
منطقه ۳	8.69	9.86	9.84	9.13	15.00
منطقه ۴	10.96	9.57	9.43	8.17	5.00
منطقه ۵	2.35	10.61	10.84	12.98	2.50
منطقه ۶	3.24	10.15	10.11	9.13	2.50
منطقه ۷	4.30	9.90	9.87	7.21	7.50
منطقه ۸	1.08	10.28	10.39	11.78	0.00
منطقه ۱۰	7.02	9.15	8.85	8.65	2.50

گام دوم: استاندارد نمودن داده ها و تشکیل ماتریس استاندارد از طریق رابطه زیر:

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}}$$

جدول ۳ ماتریس داده‌ها به توان ۲

نام مناطق شهری	جمعیت	باسوادی کل	باسوادی زنان	نرخ فعالیت زنان	تعداد کتابخانه
منطقه ۱	49.38	98.20	96.99	117.01	100.00
منطقه ۲	28.32	113.55	119.80	150.30	25.00
منطقه ۳	75.58	97.30	96.76	83.44	225.00
منطقه ۴	120.18	91.59	88.95	66.80	25.00
منطقه ۵	5.53	112.59	117.47	168.50	6.25
منطقه ۶	10.51	102.96	102.23	83.44	6.25
منطقه ۷	18.50	97.97	97.46	52.01	56.25
منطقه ۸	1.17	105.74	107.85	138.74	0.00
منطقه ۱۰	49.26	83.75	78.27	74.89	6.25

جدول ۴ ماتریس استاندارد

نام مناطق شهری	جمعیت	باسوادی کل	باسوادی زنان	نرخ فعالیت زنان	تعداد کتابخانه
منطقه ۱	0.92	3.10	3.06	3.64	1.84
منطقه ۲	0.53	3.59	3.78	4.68	0.46
منطقه ۳	1.41	3.07	3.05	2.60	4.14
منطقه ۴	2.25	2.89	2.81	2.08	0.46
منطقه ۵	0.10	3.56	3.71	5.24	0.12
منطقه ۶	0.20	3.25	3.23	2.60	0.12
منطقه ۷	0.35	3.10	3.08	1.62	1.04
منطقه ۸	0.02	3.34	3.40	4.32	0.00
منطقه ۱۰	0.92	2.65	2.47	2.33	0.12

در جدول شماره ۴ هر یک از مقادیر از طریق فرمول ارائه شده بی مقیاس شده و به عنوان داده‌ی استاندارد شده، قابل قیاس با سایر مقادیر در شاخص‌ها می‌باشد.

گام سوم: ماتریس بی‌مقیاس موزون

برای انجام این مرحله، لازم است اوزان شاخص‌ها را داشته باشیم، بنابراین، ابتدا با شیوه‌ی آنتروپی شانون، اوزان شاخص‌ها حساب می‌شود. تعیین وزن هر یک از شاخص‌ها براساس رابطه زیر به دست می‌آید. در این راستا، شاخص‌های دارای اهمیت بیشتر از وزن بالاتری برخوردارند.

$$P_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{ij}^n a_{ij}}$$

جدول ۵ ماتریس بی‌مقیاس موزون

نام مناطق شهری	جمعیت	باسوادی کل	باسوادی زنان	نرخ فعالیت زنان	تعداد کتابخانه
منطقه ۱	0.07	0.10	0.10	0.11	0.10
منطقه ۲	0.05	0.11	0.11	0.12	0.05
منطقه ۳	0.09	0.10	0.10	0.09	0.15
منطقه ۴	0.11	0.10	0.09	0.08	0.05
منطقه ۵	0.02	0.11	0.11	0.13	0.03
منطقه ۶	0.03	0.10	0.10	0.09	0.03
منطقه ۷	0.04	0.10	0.10	0.07	0.08
منطقه ۸	0.01	0.10	0.10	0.12	0.00
منطقه ۱۰	0.07	0.09	0.09	0.09	0.03

جدول ۶ ماتریس لگاریتم نیرین داده (LN)

نام مناطق شهری	جمعیت	باسوادی کل	باسوادی زنان	نرخ فعالیت زنان	تعداد کتابخانه
----------------	-------	------------	--------------	-----------------	----------------

منطقه ۱	منطقه ۲	منطقه ۳	منطقه ۴	منطقه ۵	منطقه ۶	منطقه ۷	منطقه ۸	منطقه ۱۰
-2.66	-2.93	-2.44	-2.21	-3.75	-3.43	-3.15	-4.53	-2.66
-2.31	-2.24	-2.32	-2.35	-2.24	-2.29	-2.31	-2.27	-2.39
-2.32	-2.21	-2.32	-2.36	-2.22	-2.29	-2.32	-2.26	-2.43
-2.22	-2.10	-2.39	-2.50	-2.04	-2.39	-2.63	-2.14	-2.45
-2.30	-3.00	-1.90	-3.00	-3.69	-3.69	-2.59	0.00	-3.69

جدول ۷ ماتریس حاصل ضرب داده ماتریس LN با داده ماتریس موزون

نام مناطق شهری	جمعیت	باسوادی کل	باسوادی زنان	نرخ فعالیت زنان	تعداد کتابخانه
منطقه ۱	-0.19	-0.23	-0.23	-0.24	-0.23
منطقه ۲	-0.16	-0.24	-0.24	-0.26	-0.15
منطقه ۳	-0.21	-0.23	-0.23	-0.22	-0.28
منطقه ۴	-0.24	-0.22	-0.22	-0.20	-0.15
منطقه ۵	-0.09	-0.24	-0.24	-0.27	-0.09
منطقه ۶	-0.11	-0.23	-0.23	-0.22	-0.09
منطقه ۷	-0.14	-0.23	-0.23	-0.19	-0.19
منطقه ۸	-0.05	-0.23	-0.24	-0.25	0.00
منطقه ۱۰	-0.19	-0.22	-0.21	-0.21	-0.09
جمع	-1.71	-2.30	-2.3	-2.29	-1.63

جدول ۸ ضریب K

LN	۲.۹۹۶
k	تعداد مناطق شهری ۱۰
ضریب k	۰.۳۳
منفی k	-۰.۳۳

جدول ۹ ماتریس وزن‌های شاخص‌ها

EJ	0.57	0.77	0.77	0.76	0.76
DJ	0.43	0.23	0.23	0.23	0.24
WJ	0.27	0.15	0.15	0.15	0.15
1.58					

در جدول فوق وزن هر یک از شاخص برآورد شده است. لازم به ذکر است در تکنیک تاپسیس وزن هر شاخص در خود مدل تاپسیس محاسبه می‌شود و محقق نقشی در مراحل وزن‌دهی نخواهد داشت. چگونگی برآورد وزن شاخص‌ها در تکنیک تاپسیس به ترتیب زیر می‌باشد:

هرچقدر میزان پراکندگی در مقادیر هر شاخص بیشتر باشد، به همان میزان وزن و تأثیرگذاری آن بیشتر خواهد بود. چراکه تفاوت در مقادیر تفاوت در شرایط را بازگو می‌کند و درنهایت این تفاوت، ویژگی‌های خاص در هر منطقه را سبب خواهد شد.

گام چهارم: تعیین فاصله i امین آلترناتیو ایده آل که آن را با A^* نشان می‌دهند:

$$A^* = \left\{ (\max_j v_{ij} | j \in J), (\min_j v_{ij} | j \in J^*) \right\}$$

$$A^* = \{v_1^*, v_2^*, \dots, v_n^*\}$$

گام پنجم: فاصله i امین آلترناتیو حداقل که آن را با A^- نشان می‌دهند:

گام هفتم: رتبه‌بندی مناطق به وسیله ضریب نهایی رتبه‌بندی مناطق شهر تبریز به قرار جدول ۱۴ می‌باشد.

$$A^- = \left\{ (\min_j v_{ij} | j \in J), (\max_j v_{ij} | j \in J') \right\}$$

$$A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\}$$

جدول ۱۰ ماتریس وزن شاخص‌ها با استفاده از حد ایده آل مثبت و منفی

نام مناطق شهری	جمعیت	باسوادی کل	باسوادی زنان	نرخ فعالیت زنان	تعداد کتابخانه
منطقه ۱	-0.19	-0.23	-0.23	-0.24	-0.23
منطقه ۲	-0.16	-0.24	-0.24	-0.26	-0.15
منطقه ۳	-0.21	-0.23	-0.23	-0.22	-0.28
منطقه ۴	-0.24	-0.22	-0.22	-0.20	-0.15
منطقه ۵	-0.09	-0.24	-0.24	-0.27	-0.09
منطقه ۶	-0.11	-0.23	-0.23	-0.22	-0.09
منطقه ۷	-0.14	-0.23	-0.23	-0.19	-0.19
منطقه ۸	-0.05	-0.23	-0.24	-0.25	0.00
منطقه ۱۰	-0.19	-0.22	-0.21	-0.21	-0.09
MAX	660.74	643.81	806.98	734.98	588.37
MIN	0.25	0.16	2.94	0.20	2.45

همانطور که در مراحل ۴ و ۵ اشاره شده است، از طریق اوزان هر شاخص در بین مناطق یک مقدار ایده آل و یک مقدار منفی در نظر گرفته می‌شود تا از طریق تعیین فاصله از بهترین و بدترین حالت، حد متوسط برای هر شاخص در نظر گرفته شود. مقادیر ذیل با توجه به توضیحات فوق به دست آمده است. لازم به ذکر است، در سطر اول ایده آل مثبت و سطر دوم ایده آل منفی محاسبه شده است. در ادامه با مقایسه وزن و ضریب هر شاخص، می‌توان فاصله از ایده آل مثبت و ایده آل منفی را برای هر شاخص احتساب کرد که جدول ۱۰ بیانگر آن می‌باشد.

گام ششم: میزان نزدیکی نسبی هر گزینه با وضعیت ایده‌آل؛ هرچقدر مقدار CL به یک نزدیک‌تر باشد، وضعیت مناسب‌تری می‌باشد. این محاسبه از طریق رابطه جدول ۱۳ به دست می‌آید.

جدول ۱۱ ماتریس فاصله از حد ایده آل مثبت

نام مناطق شهری	جمعیت	باسوادی کل	باسوادی زنان	نرخ فعالیت زنان	تعداد کتابخانه	جمع	جذر
منطقه ۱	433073.77	411313.16	635353.92	533500.73	290279.92	2303521.51	1517.74
منطقه ۲	433611.05	411646.95	635659.64	535252.49	277880.43	2294050.55	1514.61
منطقه ۳	429762.93	409538.21	546236.21	519054.80	328400.15	2232992.30	1494.32
منطقه ۴	433846.23	412440.78	611760.88	531920.48	339723.47	2329691.84	1526.33
منطقه ۵	431479.16	410109.65	628872.60	528387.96	339723.47	2338572.83	1529.24
منطقه ۶	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
منطقه ۷	435659.31	413676.50	642803.75	537808.73	339723.47	2369671.76	1539.37
منطقه ۸	436257.85	414282.39	619622.90	538189.46	343301.36	2351653.97	1533.51
منطقه ۱۰	436211.94	414228.57	646479.21	539899.04	343301.36	2380120.11	1542.76

جدول ۱۲ ماتریس فاصله از حد ایده آل منفی

نام مناطق شهری	جمعیت	باسوادی کل	باسوادی زنان	نرخ فعالیت زنان	تعداد کتابخانه	جمع	جذر
منطقه ۱	5.83	5.34	48.28	19.07	2222.46	2300.98	47.97
منطقه ۲	4.03	4.20	45.65	10.04	3454.57	3518.50	59.32
منطقه ۳	24.36	13.66	4219.98	205.17	165.31	4628.47	68.03
منطقه ۴	3.34	2.05	479.08	29.70	9.37	523.54	22.88
منطقه ۵	13.16	10.56	121.54	62.02	9.37	216.65	14.72
منطقه ۶	436257.85	414282.39	646479.21	539899.04	343301.36	2380219.86	1542.80
منطقه ۷	0.21	0.22	5.24	2.03	9.37	17.06	4.13
منطقه ۸	0.00	0.00	284.87	1.36	0.00	286.22	16.92
منطقه ۱۰	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.05

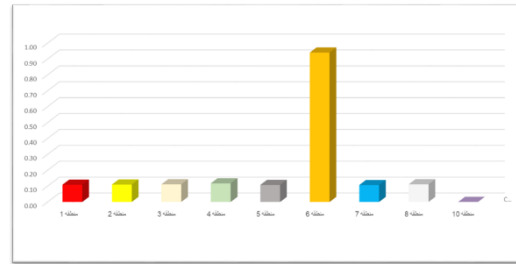
جدول ۱۳ ماتریس میزان نزدیکی نسبی هر گزینه با وضعیت ایده‌آل

نام مناطق شهری	MAX	MIN	SUM	CL
منطقه ۱	2351.97	287.12	2639.10	0.11
منطقه ۲	2348.99	289.37	2638.36	0.11
منطقه ۳	2333.10	291.10	2624.21	0.11
منطقه ۴	2350.34	322.04	2672.38	0.12
منطقه ۵	2355.07	283.38	2638.44	0.11
منطقه ۶	151.96	2384.98	2536.95	0.94
منطقه ۷	2368.40	282.77	2651.17	0.11
منطقه ۸	2363.92	285.75	2649.67	0.11
منطقه ۱۰	2389.33	1.84	2391.17	0.00

جدول ۱۴ رتبه‌بندی مناطق شهر تبریز به لحاظ میزان توسعه‌یافتگی اجتماعی

نام مناطق شهری	رتبه
۱	۱۰
۲	۸
۳	۷
۴	۶
۵	۵
۶	۴
۷	۳
۸	۲
۹	۱
۱۰	۰

۱	0.94	منطقه ۶
۲	0.12	منطقه ۴
۳	0.11	منطقه ۱
۳	0.11	منطقه ۲
۳	0.11	منطقه ۳
۳	0.11	منطقه ۵
۳	0.11	منطقه ۷
۳	0.11	منطقه ۸
۴	0.00	منطقه ۱۰

نمودار ۱ رتبه‌بندی مناطق شهر تبریز به لحاظ توسعه‌یافتگی اجتماعی

۴- نتیجه‌گیری

سنجش میزان توسعه‌یافتگی ساختارهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی از سویی موجبات تفکیک و تدقیق موضوعی می‌شود و از سویی دیگر می‌تواند سبب شناخت دقیق‌تر نقاط ضعف و قوت و نیز باعث نیازسنجی‌های مبتنی بر واقع شود. با حصول شناخت نسبت به نقاط ضعف و قوت توسعه در ساختارهای مختلف شهری می‌توان به دو شکل مجزا و توأم، اهداف و راهبردهای فضایی توسعه شهر را تعیین نمود و با لحاظ نمودن توانمندیها، امکانات و پتانسیل‌های توسعه‌ای شهرها، گام‌های اساسی در جهت ارتقای کیفیت زیست، آسایش فردی و اجتماعی و شهرهای سالم برداشت. برنامه‌ریزی شهری به چنین رویکردی می‌تواند در حفظ و نگهداشت جمعیت و افزایش سرویس‌دهی و خدمات‌رسانی هریک از شهرها برای شهروندان نقش کلیدی ایفا کند. بی‌توجهی به نیازسنجی‌های مبتنی بر واقع در سطح شهر باعث شکاف رو به تزايد فقیر و غنی می‌شود. در کشورهای در حال توسعه و کمتر توسعه‌یافته به دلیل ساختار متمرکز و برنامه‌ریزی از بالا به پایین، برنامه‌ریزی توسط دولت و بصورت انباشت منابع و خدمات در مراکز خاص، قطبی شدن امواج متوالی توسعه گشته و بدین ترتیب دوگانگی در فضای شهری شکل می‌گیرد. در پژوهش حاضر توسعه‌یافتگی اجتماعی مناطق شهری تبریز با استفاده از روش TOPSIS و ۵ شاخص اجتماعی مورد سنجش و تحلیل قرار گرفت. مناطق با توجه به میزان توسعه‌یافتگی اجتماعی در چهار سطح از توسعه‌یافتگی تقسیم شدند. منطقه شش در بالاترین سطح توسعه‌یافتگی، منطقه چهار در سطح دوم توسعه-یافتگی، مناطق یک، دو، سه، پنج، هفت و هشت در سطح متوسط و در نهایت، منطقه ده در سطح پایین برخورداری قرار گرفتند.

۵- منابع

- [۱] زاهدی اصل، محمد (۱۳۸۲). بررسی رابطه میزان سرمایه اجتماعی با کیفیت زندگی سرپرستان خانوارهای ساکن تهران، *فصلنامه علوم اجتماعی*.
- [۲] بابایی فرد، اسدالله (۱۳۸۹). توسعه فرهنگی و توسعه اجتماعی در ایران، *فصلنامه علمی - پژوهشی رفاه اجتماعی*، سال دهم، شماره ۳۷، ۵-۷.
- [۳] منظرالوجه، مهدی، مجتبی شریف‌نژاد و افشین امیدی (۱۳۹۳). ارزیابی میزان توسعه‌یافتگی فرهنگی شهرستان‌های استان یزد از سال ۱۳۸۱ تا ۱۳۹۰، *فصلنامه مطالعات توسعه‌ی اجتماعی- فرهنگی*، دوره‌ی سوم، شماره‌ی ۲، ص ۱۶۸-۱۸۳.
- [4] K Rajalakshmi M.A., M.Phil. (2018). "INEQUALITIES OF DEVELOPMENT IN TAMIL NADU", *Asia Pacific Journal of Research*, Vol: I. Issue LVV, 1-3.
- [5] Malmberg, A. (۲۰۰۰). Agglomeration and firm preformation, *Economic of scale, Environmental and planning*.
- [6] Storper, M. 2006. *The Regional World: Territorial Development in a Global Economy*. Guilford Press, New.
- [7] Misra, R.P. 2005. *Regional development*, 5th edition, Maruzen, Hong Kong.

- [۸] سرور رحیم، رشیدی اصغر، حصاری ابراهیم، زمستان (۱۳۹۰). سنجش میزان توسعه-یافتگی اقتصادی-اجتماعی شهرهای استان آذربایجان شرقی.
- [9] Bagstad Kenneth J, Shammin Md Rumi, (2012), Can the Genuine Progress Indicator better inform sustainable regional progress? A case study for Northeast Ohio, *Ecological Indicators* 18, p: 330-341.
- [۱۰] بحرینی، سیدحسین (۱۳۷۸). شهرسازی و توسعه پایدار، مجله رفاه، شماره ۷۱.
- [۱۱] حسین زاده دلیر، کریم (۱۳۸۰). برنامه ریزی ناحیه‌ای، تهران، انتشارات سمت، چاپ اول.
- [۱۲] موسوی، میرطاهر، محمد جواد زاهدی و فائزه جغتایی (۱۳۹۵). ابعاد و مولفه‌های توسعه اجتماعی در برنامه‌های پنجگانه توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، *فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی*، دوره ۸۸-۱۶، شماره ۶۳، ص ۵۵.
- [۱۳] فیروزآبادی، احمد، سید رسول حسینی و روح‌الله قاسمی (۱۳۸۹). مطالعه شاخص‌ها و رتبه توسعه اجتماعی در استان‌های کشور و رابطه آن با سرمایه اجتماعی، *فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی*، سال دهم، شماره ۳۷، ص ۵۷-۹۳.
- [14] Bell, N, Schuurman, N and Hayes. M. (n.d.) "Using GIS-based methods of multicriteria analysis to construct socio-economic deprivation indices", *International Journal of Health Geographics*, Volume 17, Number 6, 6-17
- [15] Huby, M, Owen. A and Cinderby, S. (2007) "Reconciling socio- economic and environmental data in a GIS context: An example from rural England", *Applied Geography*, Number 10, 1-10.
- [۱۶] آهنگری، عبدالمجید و سعادت مهر، مسعود (۱۳۸۶). مطالعه تطبیقی سطح توسعه یافتگی شهرستانهای استان لرستان به تفکیک بخشهای اقتصادی و اجتماعی. دانش و توسعه، (۲۱)، ۱۶۱-۱۶۹.
- [۱۷] فاضلی محمد، فتاحی سجاد، رفیعی سیده نسترن، تابستان (۱۳۹۱). توسعه اجتماعی، شاخص‌ها و جایگاه ایران و جهان.
- [۱۸] ابطحی، سید حسین؛ کاوه تیمورنژاد و احمدرضا سنجری (۱۳۹۱). سنجش و رتبه بندی شاخص‌های ارزیابی عملکرد امور اجتماعی و فرهنگی شهرداری تهران، *فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات مدیریت (بهبود و تحول)*، سال بیست و دوم شماره ۶۵-۹، ۷.
- [۱۹] محمدی، علی، یاسر امیری و محمود جوب (۱۳۹۳). اولویت‌بندی وضعیت شاخصهای امنیت اجتماعی و رتبه‌بندی استانهای کشور از نظر سطح امنیت اجتماعی با استفاده از روش تحلیل رابطهای (GRA) خاکستری، *فصلنامه انتظام اجتماعی*، سال ششم، شماره ۳، ۷-۳.
- [۲۰] ساریجلو، مهدی (۱۳۹۴). شناسایی و رتبه بندی شاخصهای اصلی توسعه منطقه‌ای در حوزه اجتماعی- فرهنگی، پایان نامه کارشناسی ارشد، رشته مدیریت تکنولوژی، دانشگاه تهران.
- [21] Oxford Advanced Learner's Dictionary by Albert Sydney Hornby (2007-02-22)
- [۲۲] منوچهری، بهار و اسماعیل شیعه (۱۳۹۲). سطح‌بندی میزان توسعه یافتگی اجتماعی- اقتصادی استان خراسان شمالی با استفاده از مدل تاپسیس، *فصلنامه مطالعات مدیریت شهری*، سال پنجم، شماره ۱۴، ۷۳-۸۴.
- [۲۳] اطاعت، جواد و عبدالرضا شجاعی نسب (۱۳۹۲). سنجش شاخصهای توسعه‌یافتگی در استانهای کشور طی سالهای ۱۳۸۳-۱۳۸۸، *فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، سال سوم، شماره ۱۲، ۱۱-۲.
- [۲۴] مبارکی، مهدی و زهره شهپازی (۱۳۹۵). وضعیت شاخصهای توسعه اجتماعی در استان مرکزی با تأکید بر تکنیک تلفیک داده (IOM)، *پژوهشنامه توسعه فرهنگی اجتماعی*، سال دوم، شماره ۳، ص ۴۳-۷.
- [۲۵] مرکز آمار ایران (۱۳۹۵). سالنامه استان آذربایجان شرقی، شهرستان تبریز.

6 (1), 2021

دوره ۶، شماره ۱

بهار ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

Improving the perception of urban space for women by emphasizing the use of new technologies from the perspective of future studies

Fatemeh Khodadadi Aghghaleh

PhD student of Architecture, Department of Architecture, Islamic Azad University (Science and Research Branch), Tehran, Iran

Mohammadreza Akbarian *

Assistant Professor, Department of Architecture, Faculty of Architecture and Urban Planning, Soore University, Tehran, Iran

*Corresponding author's email address:

akbarian@soore.ac.ir

How to cite this article:

Fatemeh Khodadadi Aghghaleh, Mohammadreza Akbarian, Improving the perception of urban space for women by emphasizing the use of new technologies from the perspective of future studies, *Journal of Engineering and Construction Management (JECM)*, 2021; 6(1):16-22.

ارتقاء ادراک فضای شهری برای بانوان با تاکید بر استفاده از فناوری های نوین از منظر آینده پژوهی

فاطمه خدادادی آق قلعه

دانشجوی دکتری معماری، گروه معماری، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

محمد رضا اکبریان *

استادیار، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه سوره، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۲۱

ارجاع به مقاله:

فاطمه خدادادی آق قلعه، محمد رضا اکبریان، ارتقاء ادراک فضای شهری برای بانوان با تاکید بر استفاده از فناوری های نوین از منظر آینده پژوهی، *مهندسی و مدیریت ساخت*، ۱۴۰۰؛ ۶(۱): ۱۶-۲۲.

Abstract

Future studies is looking at the future at different levels in order to better understand the changes between humans, society and their environment. Due to new technologies, urban spaces have taken on a different process of understanding and experience. The perception of space is the first step in establishing a person's relationship with the environment, and this recognition causes the formation of a mental image and, as a result, the creation of a cognitive map of the space. It is in the mind. The purpose of this research is to investigate the impact of new technologies as one of the forward-looking tools in improving the perception of urban space for women. The main question here is whether it is possible to define indicators for the recognition and application of new technologies in order to improve spatial perception for women with a future research approach. In dealing with any space, the human mind limits and makes the space perceptible by placing an index element in it. Obviously, the perception of space is a higher level of the sense of place, which plays a decisive role in order to benefit and continue human presence in the place. Meanwhile, preparing to face the future in a rapidly changing world is one of the necessities of every society. Most researchers and theorists believe that the smartest way to face the future is to prepare for it; In today's era, the perception of space is formed not only through sensory involvement with the place, but also by accessing the information layer and awareness of data, and the virtual experiences of people to the place. Therefore, the investigation of new technologies by the cognitive map of people, which is the result of factors such as experience and different abilities, such as thinking and mental imagination, visual indicators and the perception of three-dimensional structures in two dimensions, can be an effective step in the direction of women's perception of the urban space.

Keywords

Future studies, new technology, space perception, mental image, cognitive map, women

چکیده

آینده پژوهی، نگرش به آینده در سطوح مختلف به منظور درک بهتر تغییرات بین انسان، جامعه و محیط آنهاست. فضاهای شهری به واسطه فناوری های نوین، فرآیند فهم و تجربه ی متفاوتی به خود گرفته اند. ادراک فضا، اولین گام در جهت برقراری ارتباط فرد با محیط است و این شناخت، سبب شکل گیری تصویر ذهنی و در نتیجه آن ایجاد نقشه شناختی از فضا در ذهن می شود. هدف از این پژوهش بررسی تأثیر فناوری های نوین به عنوان یکی از ابزار های آینده نگر در ارتقاء ادراک فضای شهری برای زنان می باشد. سوال اصلی اینجاست که آیا می توان با رویکرد آینده پژوهی شاخص هایی را جهت شناخت و کاربرد فناوری های نوین در راستای ارتقای ادراک فضایی برای زنان تعریف کرد؟ در برخورد با هر فضا، ذهن انسان با قرار دادن عنصری شاخص در آن، وسعت و گستردگی فضا را محدود و قابل ادراک می گرداند. بدیهی است ادراک فضا سطح بالاتری از حس مکان است که به منظور بهره مندی و تداوم حضور انسان در مکان نقش تعیین کننده دارد. در این میان آمادگی برای مواجهه با آینده در دنیایی که به سرعت در حال تغییر و تحول بوده، از ملزومات هر جامعه ای است. اکثر محققان و نظریه پردازان معتقدند که هوشمندانه ترین روش برای مواجهه با آینده، آماده شدن برای آن است؛ در عصر حاضر ادراک فضا دیگر نه فقط از طریق درگیری حسی با مکان، بلکه با دسترسی به لایه ی اطلاعاتی و آگاهی از داده ها، و تجربه های مجازی افراد به مکان شکل می گیرد. بنابراین بررسی فناوری های نوین توسط نقشه-شناختی افراد که حاصل عواملی مانند تجربه و توانایی های مختلف از قبیل تفکر و تصور ذهنی، عناصر بصری شاخص و ادراک ساختارهای سه بعدی در دو بعد است، می تواند گامی مؤثر در جهت ادراک زنان به فضای شهری باشد.

کلمات کلیدی

آینده پژوهی، فناوری نوین، ادراک فضا، تصور ذهنی، نقشه شناختی، بانوان

6 (1), 2021

دوره ۶، شماره ۱

بهار ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

۱- مقدمه

دنیا تغییر و پر شتاب امروزی باعث شده است تا مباحث مربوط به آینده و آینده پژوهی^۱ اهمیت بیشتری پیدا کند. آینده پژوهی از سال ۱۹۹۰ در جهت برنامه‌ریزی‌های استراتژیک و شناسایی بحران‌های پیش‌رو مورد استفاده قرار گرفته است [۱]. اگر چه آینده پژوهی پیشگویی نمی‌کند اما رویدادهای بالقوه ناشی از تأثیرات فناوری‌ها را پیش بینی می‌کند [۲]. فناوری‌ها می‌تواند در شهرها برای توانمندسازی شهروندان از طریق تطبیق این فناوری‌ها با نیازهای آنها به جای تطبیق زندگی آنها با الزامات فناوری مورد استفاده قرار گیرد. در این خصوص شهر هوشمند یک مفهوم کل نگر است که هدف آن بهره‌برداری از فرصت‌های اخیر ارایه شده توسط پیشرفت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات در راستای ارتقاء ادراک فضا است. فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات، از ابتدای ظهورشان در دهه پایانی قرن بیستم تا به امروز، با تحولات و پیشرفت‌های اساسی روبرو بوده‌اند که آنها را روز به روز بیشتر به بخشی جدایی‌ناپذیر از زندگی بشر تبدیل کرده است. ظهور شبکه جهانی اینترنت به عنوان یکی از برجسته‌ترین فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی، نمایانگر پیشرفت فناورانه انسان امروزی است که نقش آن در ایجاد و تغییرات اجتماعی و به‌ویژه تغییرات ارزشی غیرقابل چشم‌پوشی است؛ شاید مهمترین دلیل استفاده از آینده پژوهی، کمک به تعیین آنچه نمی‌دانیم، اما باید بدانیم، می‌باشد تا بتوانیم تصمیمات هوشمندانه تری اتخاذ کنیم [3]. محیط شهرها و فضاهای عمومی شهری اکنون متأثر از ویژگی‌های حاصل از مجازی شدن؛ درک، تجربه و ساخته می‌شوند و فهم جریان زندگی شهری و محتوای فضای شهری امروز تنها با شناخت این ویژگی‌های جدید امکان‌پذیر خواهد بود؛ که منجر به ظهور شهرهای هوشمند می‌شود. از ویژگی شهرهای هوشمند می‌توان به ادغام **فناوری اطلاعات و ارتباطات (ICT)** و دستگاه‌های فیزیکی مختلف متصل به شبکه **اینترنت اشیاء (IoT)** برای بهینه‌سازی فرایندهای شهری و خدمات دهی بهینه و ارتباط با شهروندان اشاره کرد. شهر هوشمند، شهری است که به خوبی در حال اجرای راه‌های رو به جلو در خصوصیات شش‌گانه: مردم هوشمند، تحرک هوشمند، حکمروایی هوشمند، زندگی هوشمند، اقتصاد هوشمند و محیط هوشمند است [4].

امروزه برای بسیاری از افراد تصور حضور در فضای شهری " بدون دسترسی به نقشه‌های بهنگام در گوشی‌های هوشمند " و مکان-مندسازی خود در جهان اطلاعات مشکل به نظر می‌رسد. انسان‌ها به هنگام حضور در فضا از طریق حواس پنجگانه خود با محیط ارتباط برقرار نموده و آن را طی فرآیندی ادراک می‌کنند. مهم‌ترین بخش شکل‌گیری این رابطه، ایجاد تصویر ذهنی مناسب در ذهن افراد می‌باشد. با قرارگیری در محیط طی فرآیندی ناخودآگاه، ساختار فضا به طور کلی در ذهن افراد مجسم و ثبت شده و این تصویر به هنگام مراجعه بعدی به فضا، نقشه‌ای ذهنی در اختیار آن‌ها قرار می‌دهد که نقشه شناختی نامیده می‌شود. گرچه فرآیند شکل‌گیری تصویر ذهنی در افراد به سبب تفاوت‌های ادراکی متأثر از جنسیت، سن و نیازهای

افراد متفاوت می‌باشد. مقاله‌ی حاضر در پویایی نظری به تشریح و تحلیل پیوند فناوری‌های نوین و تأثیر این مولفه‌ها بر ارتقاء ادراک فضایی مخصوصاً در جامعه زنان پرداخته است.

۲- روش شناسی پژوهش

هدف اصلی پژوهش بررسی تأثیر فناوری‌های نوین به عنوان یکی از ابزارهای آینده نگر در ارتقاء ادراک فضای شهری برای زنان می‌باشد. پرسش‌های تحقیق عبارتند از:

- شاخص‌های شناخت ادراک فضایی چیست؟
- نقش فناوریهای نوین در راستای ارتقای ادراک فضایی چیست؟
- رویکرد آینده پژوهی چه توصیه‌ای برای ارتقای ادراک فضایی (زنان) دارد؟

روش تحقیق مروری، مبتنی بر مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای و پژوهش‌های مرتبط و مشاهدات میدانی نگارندگان است. که از طریق جمع‌آوری و طبقه‌بندی، تحلیل و به جمع‌بندی و نتیجه‌گیری رسیده است. همچنین مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای اساس بیان، تحلیل، توصیف و تفسیر مطالب موجود در این مقاله را تشکیل می‌دهد.

۳- مرور ادبیات موضوع و مبانی نظری تحقیق

آینده پژوهی به دنبال حداقل رساندن عدم قطعیت هاست تا حتی الامکان از رمز و راز آینده گره بگشاید و توان بشر را در انتخاب آینده‌های دلخواه از نظر عینی و ذهنی تا حد ممکن ارتقاء دهد [۵]. آینده پژوهی فناوری، ماهیت فناورانه را در آینده بررسی و بیان می‌نماید. از آنجایی که فناوری‌های جدید برای دولت‌ها اهمیت استراتژیک دارند، پیشرفت قابلیت‌های فناوری‌های دیجیتال که به عنوان فناوری‌های جدید شناخته می‌شوند، موجب نزدیکی و پیوند فضای مجازی شکل گرفته توسط آنها با فضای کالبدی شهرها شده است [۶]. تلاش فزاینده‌ای که برای پاسخگویی به نیاز فرهنگی بشر برای زمینه‌مند کردن خود در شبکه‌ی در حال رشد اطلاعات وجود دارد، مفهوم و تجربه‌ی حضور در فضای شهری را نیز دگرگون کرده است و تعبیر و نظریات متعددی در سال‌های اخیر در پی توصیف ویژگی‌های شهر و فضای شهری جدید برآمده‌اند که بیانگر این است که تصور و ادراک عمومی از حدود یک محله شهری، می‌تواند شامل کلیت یا بخشی از یک بافت شهری باشد [۷-۸].

در این خصوص، شهر هوشمند با استفاده از مزیت‌های مربوط به شبکه ارتباطات و قابلیت‌های موجود در سنسورها که در زیر ساخت-های شهری تعبیه شده برای بهینه‌سازی حمل و نقل و الکتریسته و دیگر عملیات تدارکاتی که از زندگی روزانه پشتیبانی می‌کند، استفاده می‌کند و از منابع و فناوری‌های موجود به صورت هوشمندانه و هماهنگ به منظور توسعه مراکز شهری پایدار، قابل سکونت و یکپارچه به منظور ارتقاء ادراک و کیفیت زندگی شهری بهره می‌گیرد.

بنابراین تحولات فناوری و ارتباط آن با موضوعات مکانی نشان می‌دهد، با پیوند و تعاملی که میان فضای کالبدی و دیجیتال در سال‌های

اخیر ایجاد شده، فناوری به واسطه‌ای جدید برای ارتباط افراد با یکدیگر و با محیط پیرامونی تبدیل شده است. به واسطه‌ی فناوری‌های مبتنی بر موقعیت مکانی، مفهوم حضور می‌تواند فراتر از فضای کالبدی و به طور همزمان در محیط شبکه‌ای نیز معنا یابد. مردم می‌توانند از حضور افراد دیگر که در نزدیکی آن‌ها هستند و حتی از نظرات و علایق آنها در ارتباط با موضوعات محیطی آگاه شوند و در این فضای جدید با آنها ارتباط برقرار کنند که از مهم‌ترین این موارد در شهرهای توسعه‌یافته و هوشمند، رابطه‌ی میان هوشمندسازی شهر و چگونگی بهره‌گیری از فناوری‌های نوین در این مسیر است تا منجر به افزایش ادراک فضا و حضور پذیری افراد شود [۹].

شهر هوشمند دارای مؤلفه‌هایی است که عملکردهای خدمات‌رسانی به شهروندان را متمایز می‌کند. یکی از این مؤلفه‌ها هوش شهری است. مفهوم هوش همواره به فرد نسبت داده شده و دستاوردهای برجسته‌ی ذهنی انسان را مشخص کرده است. هوش انسان دارای ویژگی‌های خاصی است مانند: ادراک (امکان دریافت و پردازش اطلاعات حسی برای نمایش جهان)، ارتباطات (امکان رد و بدل شدن اطلاعات)، یادگیری و حافظه (اجازه‌ی ارائه اطلاعات ذخیره‌شده از راه‌های مختلف، و برنامه‌ریزی برای امکان تدوین اهداف و ارزیابی پیشرفت) [۱۰]. که در این پژوهش به صورت مشخص به مؤلفه ادراک از طریق اطلاعات پرداخته شده است.

ادراک فضایی از رابطه‌ی بین حرکت و روابط اجتماعی ساخته می‌شود نه از طریق فناوری‌ها، این در حالی است که شبکه‌های اجتماعی به طور همزمان در فضای کالبدی و دیجیتال توسعه پیدا کرده و نمود عینی یافته است. امروزه برای اکثر مردم حضور در فضای شهری بدون دسترسی به شبکه‌های برخط (آنلاین) معنی ندارد. پس از واسطه‌مند شدن ارتباطات انسانی، این بار ارتباط میان انسان و مکان و موضوعات مربوط به آن نیز واسطه‌مند^۲ می‌شود. نیاز انسان به مکانمند ساختن خود در دنیای انباشته از اطلاعات دیجیتال موجب شده است که فناوری‌هایی برای پیوند فضای اطلاعاتی و ارتباطی به فضای کالبدی شکل بگیرد [۱۱]. در این خصوص دو تحول عمده را عامل پیوند بین موقعیت مکانی و شبکه (مجازی) می‌دانند:

- امکان تولید و انتشار نقشه‌های دیجیتال
- مکان‌مندی گوشی‌های همراه با تجهیز به سیستم موقعیت‌یابی جهانی^۳

اگرچه در سال‌های اولیه‌ی ظهور و توسعه‌ی این ظرفیت فناوری، استفاده‌ی عمومی از نقشه‌های GIS تنها برای دسترسی اطلاعاتی راجع به شهر و محله، مسیرها برای رانندگی یا تحولات آب و هوا مطرح بود اما با پیوند میان این ظرفیت جدید با وب (web)، امکانی جدید برای ثبت و ویرایش اطلاعات جغرافیایی توسط مردم عادی فراهم شد که نقشه‌ها را حامل و نمایشگر شکل جدید و منحصر به فردی از اطلاعات می‌ساخت [۱۲]. این تحول نقش GIS را از ابزاری اطلاعاتی فراتر برده و آن را به مرکز مدیریت ارتباطات شبکه‌ای و نقشه‌نگاری از وسیله‌ای برای فضا‌مند کردن اطلاعات اجتماعی به ابزاری برای اجتماعی کردن اطلاعات فضایی تبدیل کرده است. به محض این که اطلاعات موقعیت مکانی می‌یابند به بستر و محتوایی برای تعاملات اجتماعی تبدیل می‌شوند. این بستر جدید نه تنها عمل نقشه‌نگاری بلکه ارتباطات را نیز در مفهومی فراتر متحول می‌سازد و شکل متفاوتی از

شناخت و تجربه‌ی فضا را ممکن می‌کند. در حقیقت داده‌های دیجیتال مکان‌مند به جای تخریب آنچه در مکان موجود هست و جایگزین آن شدن، تبدیل به بخشی از مکان می‌شوند. شهروندان با عکس‌ها و نظرات و مدل‌های سه بعدی و هر نوع داده‌ی دیگری که به یک موقعیت مکانی پیوند خورده است احاطه شده و شکل جدیدی از درگیری با مکان را تجربه می‌کنند.

همانگونه که "اسپوهر" پیش‌بینی کرده بود در این بستر جدید، اطلاعات غیر کالبدی در فضای کالبدی جریان می‌یابند؛ ابعاد ناملموس فضا با آن همراه می‌شوند و معنای فضا به واسطه‌ی رابط^۴ فناوری به شکل متفاوتی درک می‌شود [۱۳]. همچنین تجهیز گوشی‌های همراه به سیستم موقعیت‌یابی جهانی GPS گام دیگری در استحکام پیوند میان فضای مکان‌ها و جریان‌ها بود. امروزه تقریباً تمامی گوشی‌های هوشمند حساس به موقعیت مکانی و مجهز به گیرنده‌ی GPS هستند و نرم‌افزارهایی دارند که کاربر بتواند موقعیت مکانی‌اش را روی نقشه مشخص کند.

از این رو به ابزارهایی برای موقعیت‌مندی و راهیابی کاربر در مکان تبدیل شده‌اند. گسترش این ابزارها، هر کاربر سیستم را به یک مکان‌نما و نقشه‌ی شهر را به خودی خود به یک سطح زنده تبدیل می‌کند [۱۴]. فراگیر شدن نقشه‌های دیجیتال به عنوان رابط جدیدی برای ارتباط با مکان و تجهیز فناوری‌های همراه به سیستم موقعیت‌یابی جهانی باعث شده است که فضای دیجیتال و کالبدی نه تنها در تعادل بلکه در تعامل باشند و مرز میان آنها تا حد زیادی کمرنگ شود [۱۵] و موجب شود، فرد با استفاده از نقشه شناختی در دنیای مجازی و تصور ذهنی، به ادراک فضایی از شهر برسد [۱۶].

۳-۱- شهر هوشمند

شهرهای هوشمند تلاشی آگاهانه برای استفاده از فناوری اطلاعات در زندگی و اشتغال با هدف بالابردن کیفیت زندگی است. تمایزهای مفهومی و عملی بین شهرهای دیجیتال و شهر هوشمند وجود دارد. برجسب شهر هوشمند معمولاً برای توصیف شهری استفاده می‌شود که توانایی پشتیبانی از روش‌های یادگیری، توسعه فناوری، و نوآوری را دارد. در این معنا، هر شهر دیجیتال الزاماً با هوش نیست، اما هر شهر هوشمند دارای اجزای دیجیتال است [۱۷]. شهر هوشمند به واسطه ساختار پیچیده‌اش دارای شاخصه‌هایی است که می‌توان چهارچوبی برای بررسی زمینه‌ها و بسترهای مؤثر در جریان شکل‌گیری آن ارائه کرد؛ مدلی مفهومی که دارای سه شاخصه اصلی هوش، یکپارچگی و نوآوری است. همچنین با این سه مؤلفه می‌توان به مدلی مفهومی، برای هوشمندسازی شهرها براساس شاخصه‌های کلیدی آن دست یافت.

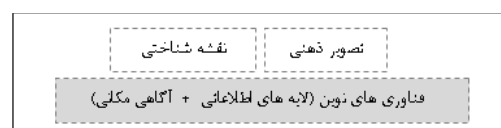
شکل ۱ مدل مفهومی شهر هوشمند [۱۰]

مدل مفهومی هوشمندسازی براساس سه عامل بالا منجر به شکل-گیری مدلی برای مدیریت شهر می‌شود که دارای پنج شاخصه اصلی است: (هوش مصنوعی، یکپارچگی، نوآوری، هوش فردی و هوش جمعی) که هوش مصنوعی می‌تواند در این میان منجر به ادراک فضایی بالاتری شود [۱۷]. شهرهای هوشمند در آینده با اطلاعات هم‌زمان و ارتباط بخش‌های مختلف همانند یک ارگانیزم زنده فعالیت خواهند کرد. در آینده ای نه چندان دور فضاهای شهری و ساکنان این شهرها با استفاده از فناوری‌های نوین مانند موبایل‌های هوشمند، اینترنت اشیا، مصالح هوشمند و... با یکدیگر در ارتباط خواهند بود. در آن زمان نحوه تعامل مردم با محیط پیرامون و ادراک آن‌ها از فضاهای شهری می‌تواند از اهداف شهرهای هوشمند با استفاده از هوش مصنوعی باشد.

۳-۲- عوامل ادراک فضا در حوزه فناوری نوین

ذهنیت انسان‌ها در خصوص ادراک فضاها به طور عمده، براساس دو عامل تصویر ذهنی و نقشه‌شناختی شکل می‌گیرد، این تصویر ذهنی شامل جزئیات مکان و کلیه ویژگی‌های پردازش شده از آن می‌باشد. بخشی از این تصویر ذهنی، نقشه‌شناختی است که شامل انواع اطلاعات محیط از قبیل: موقعیت و نوع مسیرها، مکان‌ها، موقعیت، مسافت و جهت می‌باشد [۱۸]. در واقع نقشه‌شناختی، ساختاری ذهنی می‌باشد که افراد برای ارائه مشخصات محیط روزانه خود از آن استفاده می‌نمایند [۱۹]. این نقشه‌ها می‌توانند شامل عناصر اصلی شهر معرفی شده توسط لینچ^۵ (نشانه، گره و لبه) و یا ویژگی‌های حسی محیط باشند [۲۰].

در عصر حاضر ادراک فضا دیگر نه فقط از طریق درگیری حسی با مکان، بلکه با دسترسی به لایه‌ی اطلاعاتی و آگاهی از داده‌ها، ابعاد تاریخی و روایت‌های مربوط به مکان شکل می‌گیرد؛ تجربه‌ی اجتماعی در فضای شهری بیش از روابط چهره به چهره، با اتصال به شبکه‌های گسترده و موقت شکل گرفته حول موضوعات مشخص معنا می‌یابد؛ و فضاهای شهری نه مکان‌های مکتب، بلکه محل شکل‌گیری گره‌های برخورد مابین جریان‌های مادی و برخط (آنلاین) شهری هستند. در واقع نقشه‌شناختی باز نمود ذهنی از اطلاعات محیط است که طبق نظر لینچ شامل راه، گره، نشانه، لبه و محله می‌باشد [۲۱]. بنابراین این نقشه در جریان مراحل مختلفی از تجربه محیط شکل می‌گیرد و از عامل زمان، تجربه، محل سکونت و ویژگی‌های اجتماعی تأثیر می‌پذیرد [۱۸]. تعامل انسان و محیط سطوح متفاوتی نظیر تعامل شناختی، تعامل رفتاری و تعامل عاطفی را دارا می‌باشد. تعاملی که از جنبه شناختی باشد به درک کلی و شناسایی فضا می‌پردازد [۲۲]. تعامل رفتاری، به نوع فعالیت‌ها، کارکرد محیط و ارتباط عملکردی بین انسان و محیط توجه دارد [۲۳]. اما تعاملی که بعد احساسی را نشان دهد تعاملی عاطفی است که گاه دارای وجه مثبت بوده و رضایت‌مندی، دوست داشتن و احساس تعلق به محیط را دربردارد [۲۴].

شکل ۲ مولفه‌های موثر در ادراک فضایی

۳-۳- فضای شهری ادراک‌پذیر

تا پیش از فراگیر شدن داده‌های مبتنی بر موقعیت مکانی، هنگام استفاده از فناوری‌های همراه درون فضای شهری، با قطع شدن ارتباط فرد با فضای کالبدی، توجه به موضوع با محیطی کاملاً خارج از آن معطوف می‌شد. حتی در بسیاری موارد فناوری‌ها می‌توانستند برای فاصله گرفتن از مکان و تمامی روابط موجود در آن مورد استفاده قرار بگیرند. اما آنچه اکنون رخ می‌دهد پدیده‌ی متفاوتی است؛ فرد از طریق ابزارهایی همانند تلفن همراه خود دقیقاً با نقشه‌ای مملو از اطلاعات گوناگون از همان مکانی که در آن حضور دارد مواجه است. بنابراین دیگر صحبت از قطع ارتباط با محیط پیرامونی نیست، بلکه صحبت از شکل جدیدی از ارتباط است که به واسطه‌ی رابطه‌ی فناوری و بر مبنای لایه‌های اطلاعاتی مکان شکل می‌گیرد.

امکان انضمام اطلاعات درون شبکه به فضای محلی به گسترش محدوده‌ی فضای عمومی می‌انجامد. رابطه پیچیده‌ای که میان ابعاد مکانی شهر و ابعاد اطلاعاتی آن شکل گرفته است، موجب می‌شود فضای شهری به مفهومی چندلایه تبدیل شود و مفهوم دسترسی به فضا نه فقط به معنای امکان حضور فیزیکی، بلکه شامل امکان دسترسی به داده‌های مربوط به آن مکان نیز باشد. این داده‌ها واجد موقعیت مکانی شامل روایت‌ها، ابعاد تاریخی و داده‌های علمی هستند که در منظر شهری جذب شده و دیگر نه افزونه‌ای دیجیتال به مکان بلکه خود عامل ایجاد فضایی چندلایه و عمیق شده اند که شکل جدیدی از درگیری با فضای شهری و ادراک آن را سبب می‌شوند [۲۵]. داده‌ها پس از فرایندهای تحلیلی انجام گرفته توسط سیستم‌های فناوری به شکل اطلاعاتی راجع به موضوعات مختلف در اختیار قرار می‌گیرند، این اطلاعات موجب کاهش توجه و درگیری با محیط می‌شوند؛ زیرا تمامی آنچه تا پیش از این با درگیر شدن با محیط پیرامونی و اجزای آن دریافت می‌شد، از جمله این که کجا هستیم و چگونه می‌توانیم درون مکان و یا بین مکان‌ها حرکت کنیم، اکنون توسط ابزارهای دیجیتال انجام می‌شود. علاوه بر این هر چقدر که اطلاعات مکانی بیشتری به شکل برخط (آنلاین) در اختیار باشد، فیلتر کردن این اطلاعات بر مبنای علایق و سلیقه راحت‌تر شده و محدود کردن ابعاد مکانی دریافتی به گوشه‌های همراه واگذار می‌شود [۲۶].

داده‌های مکان‌مند درجه‌ای متفاوت برای ارتباط با فضا و محتویات و جریانات آن باز کرده و شکل متفاوتی از درگیر شدن با موضوعات مکانی را ایجاد می‌کنند. بازنمایی رویدادها و تحولات مبتنی بر زمان، در کنار عناصر و اتفاقات شاخص از نظر مردم حاضر در مکان، به شکل‌گیری تصویر جمعی از مکان کمک می‌کند و تاریخی مداوم و همواره قابل بازیابی از آنچه در مکان رخ داده را با طول و عرض جغرافیایی به آن پیوند می‌زند. بر اثر این تحول، تعبیر لینچ از خوانایی شهر که عموماً بر مبنای ویژگی‌های شکلی و موقعیت قرارگیری آن در محیط شهری بزرگتر استوار است کم اهمیت‌تر می‌شود، اما به جای آن رویدادها، فرایندها، تحولات تاریخی و روایت‌ها، نقش جدی‌تری یافته و ابعاد جدیدتری از ادراک مکان را شکل می‌دهند [۲۷].

۳-۴- نقش جنسیت در ادراک و کارایی فضای معماری

مطالعات مربوط به جنسیت در دهه‌های اخیر وارد مقوله فضا، به طور عام و فضاهای شهری به طور خاص شده و مبحث دیگری از دانش

اجتماعی فضا را گشوده است. به طور کلی، شناسایی تفاوت‌های میان زن و مرد می‌تواند نقش تأثیرگذاری بر رفتار و ادراک فضایی هر یک از طرفین ایفا کند. این تفاوت‌ها را می‌توان در زمینه مسایل مختلف مورد بررسی قرار داد. آشنایی با تفاوت‌ها برای ادارک فضایی ضروری است. همچنین می‌توان ابعاد دیگر آشنایی را در محیط اجتماعی و طراحی فضاها مشاهده و یک نوع موازنه در این زمینه را با در نظر گرفتن روان هر دو جنس مد نظر قرار دارد [۲۸]. در ارتباط ادراک متقابل میان فضا و ساختار جنسیت، در حالی که ساختار جنسیت در فضا مادیت می‌یابد، ادراک فضا نیز در نحوه تحقق ارتباطات جنسیتی و بازتولید آن نقش مؤثر دارد [۲۹]. نقش ادراک فضا (نمادسازی) موضوعی است که به وسیله روابط روانشناسی محیط به صورت اجتماعی، فرهنگی و فضایی شکل می‌گیرد [۳۰]. دانیل کاپن معتقد است که افراد برون‌گرا تماس با محیط را دوست دارند که این موجب علاقه مندی به ادراک فضایی است [۲۲].

۴- یافته‌های تحقیق و تحلیل آن‌ها

ظهور اولین نوآوری‌ها در حوزه فناوری و مکان در نیمه دوم قرن بیستم به سرآغازی برای نظریه‌پردازی در ارتباط با چگونگی مواجهه فضای کالبدی شهر با این پدیده‌های جدید تبدیل شد. همانند آن چه یک بار حدود یک قرن پیش در مواجهه با انقلاب صنعتی رخ داد، افراد بیش از آن که از طریق ادراک حسی با محیط درگیر باشند، آگاهی از جریان‌های مادی و غیرمادی موجود در فضا را دنبال می‌کنند. اگر چه این داده‌ها مفهوم در لحظه در یک مکان خاص بودن را درون خود دارند، اما بیش از آنکه حضور به معنای تجربه‌ی مکان مد نظر باشد، مفاهیم مطلع شدن و مطلع ساختن حائز اهمیت هستند.

فضاهای شهری اکنون تحت تأثیر قابلیت‌های فضای دیگری هستند و فرایند فهم و تجربه‌ی آنها به واسطه‌ی فناوری‌های جدید، شکلی متفاوت به خود می‌گیرد. در سال‌های اخیر تحولات گسترده‌ای در راستای پیوند فناوری‌های جدید و مکان رخ داده است که باعث شده فناوری‌ها به بخشی از شهرها و موضوعات مکانی مربوط به آن تبدیل شوند. اگرچه فناوری‌ها باعث بی‌نیازی بشر از شهرها، فضاهای شهری و تمام موضوعات محیطی وابسته به آنها نشدند، اما سبب شده‌اند که حضور و حرکت در فضای شهری امروز بدون دسترسی به فناوری با دشواری‌های زیادی همراه باشد. بنابراین زندگی همزمان در فضای کالبدی و فضای مجازی جریان می‌یابد و مفهوم جدیدی از فضای شهری از تعامل شبکه و مکان ساخته می‌شود. به ناگزیر، فضاهای شهری واجد ویژگی‌های متفاوتی نسبت به گذشته می‌شوند تا بتوانند به نیازهای جدید زندگی دوفضایی پاسخ دهند و شهر، باید در پی ایجاد فضاهایی باشند که برای اعمال و ارتباطات اجتماعی جامعه‌ی آماده باشد از این رو تحلیل چگونگی تعامل فضای کالبدی و مجازی و شناخت و ادراک فضایی برای افراد جامعه خصوص زنان که نیمی از جمعیت را تشکیل می‌دهند امری ضروری است.

زنان و مردان ویژگی‌های شخصیتی متفاوتی دارند که بررسی این تفاوت‌ها به جهت آماری و تفسیری معنادار است. در جامعه نیز، تفاوت‌های نسبتاً باری از نظر روانشناختی در ادراک فضای شهری وجود دارد که توجه به این امور برای دستیابی به شناخت علمی از نحوه ادراک زنان و مردان از فضاهای شهری و چگونگی نگرش آن‌ها بر عوامل

تأثیرگذار در ادراک فضا حائز اهمیت است. استفاده از فناوری‌های نوین، ارتباط مستقیم با افزایش ادراک فضایی در زنان دارد. شهر پدیده‌ای پویا است، لیکن از عملکردها و رفتارهای عناصر و محیط پیرامون خود تأثیر می‌پذیرد. متخصصان امر برنامه ریزی و طراحی شهرها باید با درک این پویایی و شناخت تأثیر و با توجه به فناوری‌های نوین به فعالیت بپردازند. و توجه ویژه‌ای به شناخت روانشناسانه رفتارهای انسان و ادراک وی از فضای شهری داشته باشند [۳۱-۳۲]. در این نوشتار، هدف اصلی بررسی نحوه ادراک زنان از محیط شهری با توجه به عامل جنسیت و با تأکید بر نقش فناوری‌های نوین می‌باشد. براساس مبانی نظری موجود، نحوه ادراک فضا براساس دو مؤلفه مورد تحلیل قرار می‌گیرد:

الف) تجسم ذهنی و ادراک سه بعدی فضا،

ب) ادراک عناصر بصری فضا

۴-۱- تجسم ذهنی، ادراک سه بعدی فضا

دانشمندان در تحلیل تفاوت‌های جنسیتی، به نقش تجربه‌های فضایی اشاره می‌کنند و معتقدند که مردان در مقایسه با زنان در محیط‌های پیچیده‌تر فضایی رشد می‌کنند و مشارکت آنها در فعالیت‌های فضایی با بهبود ادراک فضایی در آزمون‌های توانایی فضایی ارتباطی تنگاتنگ دارد. این در حالی است که زنان قابلیت تصور و ادراک سه بعدی فضایی بالاتری از مردان دارند و عملکرد آنها در این زمینه از راه آموزش ارتقا می‌یابد [۳۳]. همچنین مردان می‌توانند نقشه دو بعدی را در مغزشان تبدیل به نقشه سه بعدی کنند ولی به نظر می‌رسد زنان از مردان در این ارتباط تحرک کمتری دارند، و این امر تأثیری در ادراک فضا ندارد [۳۴]. همچنین مردان نقشه‌های شناختی با وسعت کمتر ولی با جزئیات بیشتر و غنی‌تری (واقعی) دارند؛ ولی نقشه‌های شناختی زنان از فضاهای شهری بیشتر متکی به شناخت درونی و تصورات ذهنی که از ادراک فضا دارند بوده و بر همین اساس شکل می‌یابد [۲۲].

۴-۲- ادراک عناصر بصری فضا

مردان و زنان یک دنیای واحد را از زاویه دید متفاوتی نگاه می‌کنند. این امر به خاطر این است که زنان ادراک جزئی دارند و مردها ادراک کلی؛ خانم‌ها تمام جزئیات را می‌بینند و آقایان فقط کلیات را می‌بینند از این لحاظ سرعت ادراک در زن‌ها بیشتر است یعنی فرد با سرعت و دقت متوجه جزئیات امری شود و سپس توجه خویش را معطوف به مرحله دیگری از درک کند. می‌توان گفت زن‌ها در تشخیص رنگ‌ها و ادراک اندازه‌ها برتری قابل ملاحظه‌ای نسبت به مردها دارند [۳۵]. از آنجایی که در سال‌های اخیر نقش فناوری در جامعه شاخص‌تر شده و توجه به انتظارات و رفتار کاربران فضاهای شهری در طراحی اهمیت بیشتری پیدا کرده توجه بیشتر به خصوصیات ادراکی زنان در محیط‌ها و فضاهای طراحی شده، باعث افزایش کارایی و مقبولیت فضا‌ها خواهد شد. فرایند تطبیق محیط با الگوهای رفتاری، شامل تغییر محیط کالبدی در راستای پاسخ به خواسته‌ها، رفتارها و فعالیت‌های کاربران با در نظر گرفتن شرایط خاص از قبیل جنسیت، سن، تحصیلات و سلیقه‌های زیبایی‌شناختی و یا برای ایجاد سازگاری بین

این موارد و محیط کالبدی با فناوری های نوین در حرفه شهرسازی
بیش از پیش مورد توجه قرار خواهد گرفت .

۵- نتیجه

مطالعات مربوط به آینده پژوهی در حوزه معماری و شهرسازی امروزه
برای بقای جوامع ضرورتی اجتناب ناپذیر است. آینده پژوهی،
مجموعه‌ای از ابزارها و روش‌ها برای سازمان‌ها و جوامع به منظور
پاسخگویی به سونامی تغییرات فراهم می‌کند. اکثر محققان و نظریه
پردازان معتقدند که هوشمندانه ترین روش برای مواجهه با آینده،
آماده شدن برای آن است. آینده شامل عناصر غیرمحمتمل هست،
بنابراین انسان‌ها باید برای آینده و مواجهه با عدم قطعیت های آن
آماده باشند. شایان ذکر است، محیط شهرها اکنون متأثر از ویژگی
های حاصل از مجازی شدن؛ درک، تجربه و ساخته می شوند و فهم
جریان زندگی شهری و محتوای فضای شهری امروز تنها با شناخت این
ویژگی های جدید از جمله پیشرفت فن آوری و ظهور امکانات
جدید امکان پذیر خواهد بود؛ که منجر به ظهور شهرهای هوشمند می
شود. یافته های پژوهش نشان می‌دهد که چارچوب ادراکی زنان از فضا
بر مبنای نشانه، راه و گره شکل می‌گیرد و لبه و محدوده، نقش مؤثری
در تصویر ذهنی ترسیمی آن‌ها ایفا نمی‌نماید. در برخورد با هر فضا،
ذهن انسان با قرار دادن عنصری شاخص در آن، وسعت و گستردگی
فضا، محدود و قابل ادراک می‌گرداند و ادراک فضا سطح بالاتری از
حس مکان است که به منظور بهره‌مندی و تداوم حضور انسان در
مکان نقش تعیین‌کننده دارد. در عصر حاضر ادراک فضا دیگر نه فقط
از طریق درگیری حسی با مکان، بلکه با دسترسی به لایه‌ی اطلاعاتی
و آگاهی از داده‌ها، و تجربه‌های مجازی افراد از طریق فناوری های
نوین به مکان شکل می‌گیرد. بنابراین بررسی فناوری‌های نوین توسط
نقشه‌شناختی افراد که حاصل عواملی مانند تجربه و توانایی های
مختلف از قبیل تفکر و تصور ذهنی عناصر بصری شاخص و ادراک
ساختارهای سه بعدی در دو بعد است، می‌تواند گامی مؤثر در جهت
ادراک زنان به فضای شهری باشد. به طور کلی، به کارگیری مناسب و
صحیح عناصر تشکیل دهنده فضا موجب ارتباط هر چه بهتر مخاطب
با فضای شهر می‌شود و نشانه‌ها به عنوان شاخص‌ترین عوامل معنایی
در ایجاد تداعیات ذهنی، می‌توانند عاملی مؤثر در ادراک باشند.

۶- منابع

- [8] Cooper Marcus, C. (1974), The house as symbol of the self, In J. Lang, C. Burnett, W. Moleski and D. Vachon (eds), Designing for Human Behavior: Architecture and the Behavioral Sciences, Hutchinson & Ross, Stroudsburg, pp. 133-46.
- [9] Hidalgo, Carmona & Hernandez, Bernard (2001), Place Attachment: Conceptual and Empirical Questions, Journal of Environmental Psychology, vol. 21, pp 273-281.
- [۱۰] مولایی، م.؛ شاه حسینی، گ.؛ دباغچی، س. (۱۳۹۵)، تبیین و واکاوی چگونگی هوشمندسازی شهرها در بستر مؤلفه‌ها و عوامل کلیدی اثرگذار، فصلنامه نقش جهان، شماره ۳، صص ۹۳-۷۵
- [11] Gordon, E. & de Souza e Silva, A. (2011). Net Locality. Blackwell Publishing Ltd.
- [12] Butler, D. (2006). Virtual globes: The web-wide world. Nature Publishing Group.
- [13] Spohrer, J. C. (1999). Information in places. IBM Systems Journal, 38(4), 602-628.
- [14] McCullough, M. (2004). Digital ground: Architecture, pervasive computing, and environmental knowing.
- [15] Couclelis, H. (2007). Misses, near-misses and surprises in forecasting the informational city. In Societies and cities in the age of instant access (pp. 71-83). Springer
- [16] VanSchewick, B. (2012). Internet architecture and innovation. Architecture. MIT Press.
- [۱۷] کیانی، ا. (۱۳۹۰)، شهر هوشمند ضرورت هزاره سوم در تعاملات یکپارچه شهرداری الکترونیک، فصلنامه جغرافیایی آمایش محیط، شماره ۱۴، صص ۳۹-۶۴.
- [18] Pakzad, J., & Bozorg, H. (2014). An Introduction to Environmental Psychology for Designers. Tehran: Armanshahr.
- [19] Habib, F., & Sashourpour, M. (2012). The Cognition of the City at Night, Investigating the Role of the Night in Citizens Cognitive Maps- case Studies: Zanjan and Abadan. International Journal of Architecture and Urban Development, 2.
- [20] Khazravi, A., & Karimipour, F. (2012). Cognitive Readability Enhancing of Cartographic Maps for Pedestrian Navigation. International Journal of Brain and Cognitive Sciences, 1.
- [21] Eraydin, Z. (2007). Building a Legible City: How far Planning is Successful in Ankara, Thesis Submitted for Degree of Master of Science Urban Design City and Regional Planning. Middle East: Technical University.
- [22] Lang, J. (1987). Creating Architectural Theory. New York: Van Nostrand Reinhold.
- [23] Giorgi, A. (2009). The descriptive phenomenological method in psychology: A modified Husserlian approach, Duquesne University Press.
- [24] Altman, I. & Low, S. M. (1992). Place Attachment. In Place Attachment, (pp. 1-12). Springer US.
- [25] Hight, J. (2013). Narrative archaeology. In R. Buschauer & K. S. Willis (Eds.), Locative Media: Multidisciplinary Perspectives on Media and Locality. Transcript Verlag.
- [26] Willis, K. S. (2017). Netspaces: Space and place in a networked world. Ashgate.
- [27] Lynch, K. (1960). The image of the city. MIT press.
- [28] Hosseinzadeh, A. (2012). Differences between Men and Women and the Role and Function. Journal of Marfat, 10(74), 61-71
- [29] Kiavar, D. (2011). User Assessment in Public Spaces by Gender: A Survey on Segmenler and Keggoren Parks in Ankara. Ph.D. Thesis, Department of Architecture, Middle East Technical University.
- [30] Rendell, J. (2000). Introduction to Gender and Space. Gender, Space, Architecture: An Interdisciplinary Introduction, Routledge.
- [31] Safiri, Kh., & Imanian, S. (2009). Sociology of Gender. Sociologist Publication, Tehran, Iran.
- [32] Harding, S. (1986). The Science Question in Feminism. Cornell University Press.
- [33] Khosravi, Z. (2003). Psychological Foundations of Gender. Alzahra University Press, Tehran, Iran.
- [34] Pease, B., & Pease, A. (2001). Why Men don't Listen and Women can't Read Maps? Pease International Pty Ltd. New York.
- [35] Raeisi, Z. (2001). Introduction to Marriage Psychology. Mani Publications, Isfahan.
- [1] Son H. (2015). The history of Western futures studies: an exploration of the intellectual
- [2] Ciarli, T., Coad, A., & Rafols, I. (2013). Quantitative analysis of technology futures. Part I: Techniques, contexts, and organisations. NESTA Report. Brighton: SPRU, University of Sussex.
- [3] Gromala, D. Kennedy. B. M. (eds) (2001). Cyber Culture Streader .
- [4] Mosannenzadeh, F. Vettorato. D. (2014). Defining smart city: A conceptual frame work based on key word analysis. Journal of Land Use, Mobility and Environment. ISSN 1970-9889, e- ISSN 1970-9870
- [5] Heidari, AmirHoushang. (2012). A Framework for interaction of Foreign Policy and S&T Technology. International Workshop on S&T Diplomacy for Developing Countries, Iran. Tehran. 13-16.
- [6] CCH, Wolters Kluwer business. (2012). Technology in Tax & Accounting: Then Now and Next. CCH Group.
- [7] Canter, David (1997), The Psychology of Place, Architectural Press, London.

6 (1), 2021

دوره ۶، شماره ۱
بهار ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

¹ Future study
² Mediated
³ Global Positioning System (GPS)

⁴ Interface
⁵ Lynch

6 (1) , 2021

دوره ۶، شماره ۱
بهار ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

ارتقاء ادراک فضای شهری با تأکید بر استفاده از فناوری‌های نوین از منظر
آینده پژوهی

Geographical analysis of urban furniture in the central part of Shiraz city

Hossein Talei *

MA student of urban planning at Apadana University,
Urban planning expert of Shiraz Municipality, Shiraz, Iran

Leyla Maleksaeedi Ghasroddashti

MA student of Islamic Human Resources at Payam Noor
University (Mehriz Branch), Human Resources expert of
Shiraz Municipality, Iran

Eisa Hassanzadeh

MA of Urban Planning, Urban planning expert at Shiraz
Municipality, Shiraz, Iran

*Corresponding author's email address:
h.talei@yahoo.com

How to cite this article:

Hossein Talei, Leyla Maleksaeedi Ghasroddashti, Eisa Hassanzadeh, Geographical analysis of urban furniture in the central part of Shiraz city, *Journal of Engineering and Construction Management (JECM)*, 2021; 6(1):23-29.

Abstract

Undoubtedly, nowadays, the role of urban furniture in providing services to citizens, as well as increasing visual beauty and improving the view of the city, is not hidden from anyone. The city of Shiraz is not only an exception to this rule, but due to its historical, religious, cultural, artistic, etc. role and due to the valuable position of this city in the tourism development program of Iran, the design, planning and development of its urban furniture In order to improve the visual beauty and increase its efficiency in order to serve the population beyond the city level, it has a special priority that study and research in this field is necessary to identify and eliminate weaknesses and shortcomings and strengthen its strengths. In this descriptive-analytical research, the information of which is mainly collected using field survey, the urban furniture of the central and historical part of Shiraz city has been investigated and analyzed in terms of location, spatial distribution, etc. The results of the research indicate that the urban furniture within the scope of the research has problems and deficiencies, such as inappropriate spatial distribution and incorrect location, inappropriate materials and insufficient numbers, etc. in some areas and streets. In the end, in order to achieve more suitable conditions in the field of urban furniture, suggestions and solutions have been presented in the scope of the research.

Keywords

Urban furniture, spatial distribution, location, historical context, Shiraz city

تحلیل جغرافیایی مبلمان شهری بخش مرکزی شهر شیراز

حسین طالعی *

دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری دانشگاه آپادانا، کارشناس شهر
سازی شهرداری شیراز، شیراز، ایران

لیلا ملک سعیدی قصرالدشتی

دانشجوی کارشناسی ارشد منابع انسانی اسلامی دانشگاه پیام نور مهریز یزد
کارشناس منابع انسانی شهرداری شیراز، ایران

عیسی حسن زاده

کارشناس ارشد برنامه ریزی شهری کارشناس شهرداری شیراز، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۲۱

ارجاع به مقاله:

حسین طالعی، لیلا ملک سعیدی قصرالدشتی، عیسی حسن زاده، تحلیل
جغرافیایی مبلمان شهری بخش مرکزی شهر شیراز، مهندسی و مدیریت
ساخت، ۱۴۰۰؛ ۶(۱): ۲۳-۲۹.

چکیده

بی شک امروزه نقش مبلمان شهری در خدمات رسانی به شهروندان و همچنین افزایش زیبایی های بصری و بهبود دید منظر در شهرها برکسی پوشیده نیست. شهر شیراز نیز نه تنها از این قاعده مستثنی نیست بلکه با عنایت به نقش تاریخی، مذهبی، فرهنگی، هنری و ... آن و با توجه به جایگاه ارزنده این شهر در برنامه توسعه گردشگری ایران، طراحی، برنامه ریزی و توسعه مبلمان شهری آن در راستای ارتقای زیبایی های بصری و افزایش کارایی آن جهت خدمات رسانی به جمعیتی فراتر از سطح شهر از اولویت خاصی برخوردار است که مطالعه و پژوهش در این زمینه جهت شناسایی و رفع ضعف و کاستی ها و تقویت نقاط قوت آن ضروری به نظر می رسد. در این پژوهش توصیفی-تحلیلی که اطلاعات آن عمدتاً با استفاده از پیمایش میدانی گردآوری شده، مبلمان شهری بخش مرکزی و تاریخی شهر شیراز از نظر مکان یابی، پراکنش فضایی و ... مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. نتایج پژوهش حاکی از آن است مبلمان شهری محدوده مورد پژوهش دارای مشکلات و نواقصی از جمله پراکنش فضایی نامناسب و مکان یابی نادرست، مصالح نامناسب و ناکافی بودن از لحاظ تعداد و ... در برخی نواحی و خیابان های آن است. در آخر جهت دستیابی به شرایط مناسب تر در زمینه مبلمان شهری در محدوده مورد پژوهش پیشنهادها و راهکارهایی ارائه شده است.

کلمات کلیدی

مبلمان شهری، پراکنش فضایی، مکان یابی، بافت تاریخی، شهر شیراز

6 (1) , 2021

دوره ۶، شماره ۱

بهار ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

مهندسی و مدیریت ساخت

۱-۱- بیان مسئله و ضرورت آن

جهان در حال تبدیل شدن به مکان‌های شهری است. پیش‌بینی می‌شود در سال ۲۰۲۵ بیش از ۶۵ درصد مردم دنیا در شهرها زندگی کنند [۱]. گسترش شهرنشینی و مسایل و مشکلات خاص زندگی شهری، بیش از پیش ضرورت توجه همه‌جانبه به راهبردها و چاره‌های سودمند برای بهینه‌سازی زندگی ساکنان شهر را روشن ساخته است [۲]. در عصر معاصر ما مشکلات کلان‌شهرها فقط در ازدیاد جمعیت، ترافیک، گرانی، اقتصاد و نابسامانی‌های زیست‌محیطی و... خلاصه نمی‌شود، بلکه انواع ناهنجاری‌های رفتاری، مشکلات اجتماعی و فشارهای روحی و روانی ناشی از سیمای ناخوشایند بصری نیز خود دلایل کافی برای افزایش مسایل زندگی شهری مدرن و تنگ‌تر شدن عرصه به جامعه امروزی است [۳]. گویی تصویر بسیاری از شهرهای معاصر ما فاقد حیات است و از خطوط و رنگ‌های خشن و مبتذل و بی‌روح تشکیل شده است [۴]. بنابراین امروزه تنها وظیفه شهرسازان این نیست که انسان‌ها را در فضای اجتماعی و سه بعدی شهرها درکنار هم اسکان دهند [۵]. بلکه هدف غایی یک شهر ایجاد محیطی خلاق و پرورنده برای مردمی است که در آن زندگی می‌کنند [۶] و برای سکونت و زندگی، شهر خانه‌ای است بزرگ و همان‌گونه که خانه باید از صفات و مزایایی برخوردار باشد تا سکونت و زندگی را مطلوب و آسایش‌بخش سازد، شهر نیز باید دارای کیفیات و ویژگی‌هایی برای تأمین آسایش و راحتی شهروندان باشد و نیز مانند خانه محیطی گرم و دلپذیر که زندگی را مرفه و مطلوب سازد [۷].

بنابراین وظیفه خطیر برنامه‌ریزان و مدیران شهری سازماندهی، آرام سازی و بهسازی فضا و تجهیزات در راستای مدیریت شهری می‌باشد [۳]. درحقیقت طراحی فضاهای شهری با تمامی تسهیلات و تجهیزات محیط مناسبی برای زندگی و فعالیت شهری فراهم می‌آورد [۸] و طراحی، برنامه‌ریزی و مکان‌یابی صحیح مبلمان به عنوان یکی از عناصر و کاربری‌های مهم شهر، تا حد زیادی این محیط انسان‌ساخت را به عنوان یک جامعه انسانی مطلوب، معنی‌دار کرده و با کاهش آثار مخرب گسترش و کاربرد نادرست فناوری و بالا بردن سطح زیبایی بصری، موجب افزایش کیفیت زیستی و هویت بخشیدن به ساکنان آن می‌شود [۹]. بر این اساس، این روزها نقش مبلمان شهری در خدمت‌رسانی به شهروندان هر شهر بر کسی پوشیده نیست [۳] و در زندگی شهری امروز، به ندرت کسی را می‌توان یافت که به طریقی با مبلمان شهری سر و کار نداشته باشد. شهر شیراز به عنوان سومین شهر مذهبی (<http://www.chtn.ir>) و پایتختی فرهنگی ایران و از با استعدادترین شهرهای کشور جهت ایفای نقش فستیوالی و هنری [۵] و به عنوان قلب پرشیا (پارس و ایران) در عرصه یکی از پنج شهر بزرگ فرهنگی و تاریخی و مرکز پنجمین منطقه گردشگری کشور [۱۰] نیز از این قاعده مستثنی نیست، بلکه با توجه به جایگاه ارزنده این شهر در برنامه توسعه گردشگری ایران، طراحی، برنامه‌ریزی و توسعه مبلمان شهری آن در راستای ارتقای زیبایی‌های بصری و افزایش کارایی آن جهت خدمات رسانی به جمعیتی فراتر از سطح شهر از اولویت خاصی برخوردار است.

بخش مرکزی شیراز که شامل بافت قدیم آن می‌شود، به دلیل سوابق تاریخی و با داشتن حدود ۴۰۰ اثر با ارزش، ۸ دروازه و... واجد ویژگی‌های خاص و منحصر به فردی جهت جذب گردشگر است و مبلمان شهری آن می‌طلبد که متناسب با چنین امری برنامه‌ریزی و توسعه یابد ولی به نظر می‌رسد ظاهراً مبلمان شهری این بخش علاوه بر مشکلات کمی دارای مشکلات کیفی - از جمله مکان‌یابی نادرست، عدم هماهنگی با بافت قدیم شهر، طراحی نامناسب و... - نیز باشد که مطالعه و پژوهش در این زمینه جهت شناسایی و رفع ضعف و کاستی‌ها و تقویت نقاط قوت آن ضروری به نظر می‌رسد.

۲- روش پژوهش

پژوهش حاضر به لحاظ ماهیت جزء پژوهش‌های توصیفی-تحلیلی و به لحاظ هدف از نوع پژوهش‌های کاربردی-توسعه‌ای می‌باشد. روش گردآوری اطلاعات آن ترکیبی از روش‌های کتابخانه‌ای و پیمایش میدانی است و جهت نمایش و تحلیل اطلاعات از نرم افزار ARC MAP در محیط GIS استفاده شده است.

۲-۱- قلمرو پژوهش

شهرستان شیراز در مرکز استان فارس قرار گرفته است. از شمال به شهرستان مرودشت و سپیدان، از مشرق به شهرستان فسا، استهبان، ارسنجان و نیریز، از جنوب به چهرم و فیروزآباد و از سمت مغرب به شهرستان کازرون محدود می‌باشد. شهر شیراز در عرض جغرافیایی ۳۰ درجه و ۲۵ دقیقه عرض جغرافیایی و ۳۷ درجه و ۲۹ دقیقه طول جغرافیایی قرار گرفته است. ارتفاع این شهر از سطح دریا ۱۵۴۰ متر می‌باشد [۱۱].

بافت قدیم شهر شیراز که قدمت آن به قرن اول هجری قمری می‌رسد [۱۲] در محدوده بخش مرکزی این شهر قرار دارد و از مساحت ۳۵۷/۸۴ هکتاری این بافت، ۴۹/۶۱ درصد به کاربری مسکونی، ۱۶ درصد به کاربری شبکه دسترسی، ۱۱/۲۷ درصد به کاربری خدماتی، ۹/۵۷ درصد کاربری تجاری، ۷/۹۵ کاربری فضای باز و بقیه به سایر کاربری‌ها اختصاص دارد [۱۳]. از مناطق و خیابان‌های این بخش می‌توان بلوار زند، خیابان پیروزی، احمدی، توحید، قانی، سعدی، نمازی، سیبویه، پیروزی، حسینی، آستانه، هجرت، میدان شهرداری، دروازه کازرون، شاه چراغ و بازار وکیل و... را نام برد.

۳- مبانی و مفاهیم

۳-۱- تعریف مبلمان شهری و کارکردهای آن

مبلمان شهری شامل نیمکت‌ها، مکان‌های نشستن، دکه‌های تلفن، تجهیزات بازی کودکان، سطل‌های زباله، کیوسک‌های روزنامه فروشی، حفاظ‌ها و شبکه‌های درختان، دکه‌های فروش غذا و تجهیزات کافه‌ها، ایستگاه‌های اتوبوس و نظایر اینهاست [۱۴] و وظیفه هدایت، کنترل، امنیت، ارتباط، راحتی، اطلاع رسانی و تبلیغات، تزئین و تفریح در سطح شهر و خیابان را برعهده دارند [۱۵]. به عبارت دیگر مبلمان شهری به مجموعه وسیعی از وسایل، اشیاء، دستگاه‌ها، نمادها، خرده بناها، فضاها و عناصری گفته می‌شود که چون در شهر و خیابان و در کل در فضای باز نصب شده‌اند و استفاده

عمومی دارند، به این اصطلاح معروف شده‌اند. برای این مجموعه کاربردهای زیر را می‌توان متصور شد:

- تعیین جهت و ارایه اطلاعات به شهروندان (تابلوهای راهنما، پلاک، نام خیابان‌ها، اطلاعات، ساعت، تابلو تبلیغات).

- ارایه مقررات (تابلوهای توقف، ممنوعیت توقف، مقررات الزامی...).

- نحوه توزیع یا جمع آوری کالا و محصولات (صندوق پست، دکه روزنامه و ...).

- مراقبت از تجهیزات مخصوص به خدمات راهداری.

- حفاظت (نرده، تارمی، حصار).

- استراحت یا پناهگاه (نیمکت، سرپناه).

- بازی کودکان (وسایل بازی پارک).

- روشنایی.

- نمادهای فرهنگی (تندیس، سمبل، بنای یادبود و ...).

- ثبت (پارکومتر، موانع متحرک برای پارک و توقف).

- مصرف مواد خوراکی (کیوسک غذا، ماشین خودکار تحویل مواد خوراکی و ...).

- ارایه خدمات بهداشتی (بهداری، واکسیناسیون و ...).

به مجموعه فوق می‌توان انواع دسترسی‌های شهری، فضای سبز، وسایل امنیت و ایمنی و محوطه‌سازی را نیز اضافه کرد. به تعبیر دیگر، این تجهیزات اصولاً شامل عناصری است که در معرض دید عموم قرار دارند و در المان‌های اصلی شهر به کار گرفته می‌شوند [۶].

۳-۲- مبلمان شهری و برنامه‌ریزی شهری

یک فضای شهری مطلوب به یکایک عناصر تشکیل دهنده آن بستگی دارد و کیفیت ساخت هر یک از این عناصر، چگونگی استقرار آن‌ها در محیط و ارتباط آن‌ها با یکدیگر نیز تأثیری مستقیم در بهبود کیفیت محیط شهری دارد [۱۶-۱۷]. طبق نظر بایراکس، عناصر مبلمان شهری، واجد خصوصیتی هستند که برقراری ارتباط بین مردم را صورت می‌دهند و به فضا معنای کارکردی و زیبایی‌گونه می‌دهند. کمیات و کیفیات گوناگونی دارند که به منطقه هویت می‌بخشند و آن را تکمیل می‌کنند. بنا به این دلایل، عناصر مبلمان شهری اهمیت بسیاری نه فقط برای اهداف کاربردی دارند، بلکه همچنین به واسطه تأثیری که در باز احیای چشم‌اندازهای شهری دارند مفید فایده می‌باشند [۱۸].

به‌طور کلی اهداف اصلی برنامه‌ریزی شهری را می‌توان در چهار دسته مفهوم کلیدی سلامت، آسایش، زیبایی و امنیت خلاصه کرد [۱۹] و مقوله مبلمان شهری به ویژه اگر منطبق با شرایط زیست‌بوم انسانی یک شهر باشد، تلاشی است در جهت دستیابی به اهداف برنامه‌ریزی شهری [۲۰]؛ عناصری مانند سطل زباله و مبلمان ورزشی و... برای هدف سلامتی و تندرستی، نیمکت‌ها، ایستگاه اتوبوس، علائم و... در راستای هدف آسایش و آبنماها، گل‌جای‌ها، تندیس‌ها و... نیز در تأمین هدف زیبایی و روشنایی، سایه‌بان و کیوسک انتظامی و... در راستای تأمین امنیت در برنامه‌ریزی شهری کاربرد دارند. به‌علاوه به کارگیری مناسب و اصولی مبلمان شهری موجب برقراری ارتباط منطقی بین فعالیت‌های هم سنخ، نظام دسترسی آن‌ها و خدمات دهی فضاها شده و نتایجی نظیر افزایش تعداد کاربران و استفاده بهینه از کاربری‌ها با توجه به عملکرد آنها در پی خواهد داشت [۲۰].

۳-۳- طراحی و مناسب سازی مبلمان شهری

هیچ بحثی درباره کنترل طراحی، بدون دریافتن این نکته که هدف نهایی کنترل طراحی چیست، کامل نمی‌باشد، تصویری که در فکر برنامه‌ریز، از شکل نهایی یک شهر وجود دارد چیست؟ آیا این مداخله در ظاهر شهرهای در حال رشد و تحول، براساس مجموعه تصاویری واضح صورت می‌پذیرد که در کنار یکدیگر دیدی منسجم را از آینده شهر ارایه می‌کند؟ [۲۱] طراحی و برنامه‌ریزی فیزیکی، سیاست‌های اجتماعی - اقتصادی را در رسیدن به اهداف اجتماعی حمایت و تقویت می‌کند [۲۲] و از آن‌جا که طراحی و سامان‌دهی مبلمان شهری جزئی از برنامه‌ریزی فیزیکی است باید به موازات برنامه‌ریزی اجتماعی - اقتصادی انجام گیرد تا در همه زوایای جامعه شهری به نتایج مطلوب بینجامد. طراحی، ساخت و نصب مبلمان شهری کارآمد نیازمند توجه به نکات فنی ساخت و اجرا و دانش علمی طراحی است، ازدیدگاه طراحان انتخاب و طراحی مناسب تجهیزات و امکانات شهری، حفظ هویت مکان و نمود بیشتر آن ممکن می‌سازد [۱۵].

با این حال، در حال حاضر اکثر سازمان‌ها و مراکز دست‌اندرکار کشور برنامه‌ریزی و مکان‌یابی صحیح مبلمان شهری را به عنوان یک راهبرد قطعی برای ایجاد محیطی پایدار، مناسب و منطبق بر شرایط بومی تلقی نمی‌کنند و با عدم برنامه‌ریزی یا برنامه‌ریزی غیر استاندارد در این زمینه به هرج و مرج بصری و عدم کارایی این عناصر در محیط شهری دامن می‌زنند [۲۳].

هر چند شیوه‌های متعارف مانند: استفاده و تقلید کامل از مدل‌های خارجی در این زمینه می‌تواند کمک کوچکی جهت گزینش رهیافت‌های مناسب و مورد نظر باشد، ولی به دلیل وجود مؤلفه‌های پر شمار و پیچیده مانند: شرایط اقلیمی، فرهنگ بومی، ویژگی‌های محیط مورد نظر، سلیقه کاربران و ... تنها زمینه‌های ذهنی به دست آمده از این روش‌ها و تقلید صرف، نتیجه مطلوب را ارایه نخواهد داد [۲۰]. این محصولات بیش از هر چیز دیگر با توده مردم ارتباط مستقیم دارد و بدین لحاظ موضوع طراحی، ساخت و نصب آن‌ها به مطالعات عمیق و دقیقی نیاز پیدا می‌کند. در بحث مبلمان شهری تأثیرات اقلیمی، تعداد و شدت نیاز، کمیت و کیفیت خدمات، تعمیر و نگهداری نیز بسیار حایز اهمیت است [۶].

تقسیمات منطقه‌ای، عناصر مختلف شهری، معماری و بافت منطقه‌ای از معیارهای اصلی مبلمان شهری محسوب می‌شود. در تقسیمات منطقه‌ای، عناصری مانند ویژگی‌های منطقه به لحاظ اقلیمی و آب و هوایی، ویژگی‌های فرهنگی، مبلمان، علائم هدایتی، کیوسک‌ها و جدول‌ها و ... مورد توجه قرار می‌گیرد. همچنین نوع رنگ بر پایه پژوهش‌های رنگ از منظر روان‌شناسی شهری و طبقه‌بندی نیازهای زندگی بر اساس فرهنگ هر منطقه، رنگ فضای سبز، هارمونی رنگ-های طبیعی فضای سبز با حصارها و ... تعیین می‌شود [۲۴].

یکی دیگر از اصول مهم در آرایش فضاهای شهری با انواع مبلمان، رعایت تعادل و هماهنگی در طراحی و چیدمان آنهاست [۶]. در مجموع دو نحوه برخورد اصلی با مبلمان شهری وجود دارد. یا آن‌ها را می‌توان در سراسر فضای پیاده‌پخش کرد تا جذابیت کلی افزایش یابد، یا می‌توان آن‌ها را در گروه‌های چند منظوره گرد هم آورد [۱۴]. ولی در هر کدام از این نوع برخوردها همواره باید مد نظر داشت که کمیت و پراکنش فضایی آن‌ها به گونه‌ای باشد که ضمن پرهیز از

آشفتگی بصری در محیط، پاسخگوی نیاز محیط نیز باشد. در مجموع لحاظ شرایط محیطی، رعایت تعادل و هماهنگی، اصول زیبایی شناختی، تعداد کافی و پرهیز از آشفتگی بصری در محیط، ایجاد تنوع و پرهیز از یکنواختی، قابلیت دسترسی آسان، رعایت تناسبات انسانی و رفاه کاربران، خوانایی، رنگ، اندازه و ارتفاع مناسب جهت نصب، رعایت اصول ایمنی، مصالح مناسب و طراحی مبلمان مقاوم در برابر تخریب گرایی و بی نیاز از محافظت و... از جمله معیارها و رهنمون‌هایی است که بهتر است در هر نوع برنامه ریزی، طراحی و مکان‌یابی مبلمان شهری مد نظر قرار گیرند.

۴- پراکنش فضایی مبلمان در بخش مرکزی شیراز

مبلمان شهری شامل یک سری عناصر است که باید از نظر پراکنش فضایی و مکان‌یابی آنها بیشترین دقت بکار گرفته شود. برای مکان‌یابی و طراحی مبلمان شهری باید استانداردها و اصولی که برای جانمایی آنها تعریف شده است به دقت رعایت شود تا بتوان محیطی زیبا و چشم اندازی دلنواز در شهرها ایجاد کرد که تأمین کننده آسایش شهروندان باشد. از لحاظ مکان‌یابی و نوع مبلمان شهری، کل محدوده بخش مرکزی شیراز دارای مشکلاتی مشابه است که از میان آن‌ها می‌توان این موارد را بیان کرد: در نظر نگرفتن عوامل طبیعی و نوع آب و هوا در انتخاب جنس مصالح به کار رفته در برخی مبلمان مانند نیمکت که اکثریت آن‌ها فلزی هستند و فلزات رسانای خوبی برای سرما و گرما هستند و در فصول سرد و گرم برای کاربران مشکلات عدیده‌ای را به وجود می‌آورند. از دیگر مشکلات مبلمان این محدوده می‌توان به عدم رعایت فاصله مناسب بین مبلمان و بدنه کالبدی فضا، عدم رعایت فاصله بین انواع مبلمان، رها کردن مبلمان در فضا بدون جانمایی خاص، پراکنش بدون برنامه و نامناسب انواع مبلمان و همچنین در اکثر جاها کمبود بیشتر عناصر مبلمان شهری و... اشاره کرد. در ادامه مطلب چن نوع خاص و پرکاربرد از انواع مبلمان به تفکیک مورد بحث قرار خواهند گرفت.

۴-۱- منابع نوری

سطح و نوع روشنایی بیان‌گر عملکرد و خصوصیات ناحیه مورد نظر است. به طور کلی روشنایی نواحی پیاده به دو دسته آسایشی و تزیینی تقسیم می‌شوند [۲]. در این پژوهش سعی شده است که در برداشت‌های میدانی از تقسیم بندی منابع نوری به پایه بلند و پایه کوتاه استفاده شود.

شکل (نقشه) شماره ۱ بیان‌گر پراکندگی منابع نوری پایه بلند و پایه کوتاه در محدوده مورد پژوهش است. همان‌طور که قابل ملاحظه است در خیابان‌های مختلف پراکنش فضایی این منابع متفاوت است. به عنوان مثال در خیابان پیروزی تجمع بیش از حد این منابع می‌شود که اکثر آن‌ها منابع نوری پایه کوتاه می‌باشند و بیشتر جنبه تزیینی دارند تا آسایشی. از نظر پراکنش فضایی می‌توان گفت به ترتیب بلوار زند، خیابان پیروزی، خیابان زند، خیابان احمدی و توحید از وضعیت بهتری برخوردار هستند و خیابان‌های قآنی و سعدی وضعیت نامناسب‌تری دارند. در هر منطقه می‌بایست از یک سیستم استاندارد برای تیرهای چراغ برق استفاده کرد این تیرها همچنین برای نصب علائم و یا استقرار زباله‌دان‌ها می‌بایست مورد استفاده قرار گیرند تا

تعداد تیرها و پایه‌ها به حداقل برسند [۲۵]. اما همان‌طور که در نقشه‌ها قابل ملاحظه است این مسایل به هیچ عنوان در محدوده مورد پژوهش رعایت نشده و یک نوع بی نظمی و عدم هماهنگی در اکثر خیابان‌های محدوده مورد مطالعه دیده می‌شود. البته اطراف ارگ کریم خانی از نظر تعداد منابع نوری دارای مطلوبیت بالایی است و هم از نظر توزیع و هم از نظر نوع پایه منابع نوری می‌توان گفت استانداردها رعایت شده‌اند.

شکل ۱ پراکنش فضایی منابع نوری در محدوده بخش مرکزی شیراز

۴-۲- علائم و تابلوها

تابلوها و علائم جزئی از مبلمان شهری هستند که در فضاهای شهری جهت انتقال موضوع یا موضوعاتی به شهروندان از طریق نوشته، تصویر و یا علامت مورد استفاده قرار می‌گیرند [۹]. در این پژوهش، علائم به دو نوع ترافیکی و غیر ترافیکی تقسیم شده است (شکل‌های شماره ۲ و ۳). همان‌طور که در این شکل‌ها مشاهده می‌شود بلوار زند، خیابان نمازی، خیابان سعدی و بلوار سیبویه دارای بیشترین پراکنش فضایی علائم ترافیکی هستند. در مکان‌یابی این علائم می‌توان گفت دقت کمی صورت گرفته، مخصوصاً در بلوار سیبویه که در طرفین بلوار باعث شده یک نوع بی نظمی در فضاهای پیاده‌رو حاکم باشد و همچنین دید منظر را به هم زده است. در بلوار زند، خیابان‌های احمدی، لطفعلی خان زند، پیروزی و توحید به دلیل قرارگیری آثار مذهبی، فرهنگی و تاریخی مانند شاه‌چراغ، بازار وکیل، ارگ کریم خانی و... شاهد کثرت علائم غیر ترافیکی هستیم. البته در انتخاب علائم غیر ترافیکی که به معرفی این آثار می‌پردازند از مصالح متناسب با بافت تاریخی استفاده نشده و بهتر است از مصالحی استفاده شود که بهتر بیان‌گر نوع بافت و منطقه باشد.

۴-۳- ایستگاه اتوبوس

ایستگاه‌های اتوبوس از دیگر عناصر شهری هستند. مکان‌یابی این عناصر در فضاهای شهری بسیار مهم است. چرا که همواره محل رفت و آمد تعداد زیادی از شهروندان و وسایل نقلیه هستند [۹]. در محدوده مورد پژوهش پراکنش فضایی ایستگاه‌های اتوبوس تقریباً از

وضعیت مطلوبی برخوردار است (شکل شماره ۳). تنها ایستگاه واقع در میدان شهرداری که در کنار ارگ کریم خانی واقع شده موجب تجمع و شلوغی خودروها در این محدوده شده و رفت و آمد عابرین را دچار اختلال کرده است که برای این معضل بهتر است چاره‌ای اندیشیده شود.

شکل ۲ پراکنش فضایی علائم ترافیکی در محدوده بخش مرکزی شهر شیراز

شکل ۳ پراکنش فضایی علائم و تابلوهای غیر ترافیکی و ایستگاه‌های اتوبوس در محدوده بخش مرکزی شهر شیراز

۴-۴-۴ سطل زباله

شهرهای امروزی به دلیل جمعیت زیاد و مصرف بالا، مکان تولید انواع زباله‌های شهری هستند، به طوری که اگر چند روزی جمع آوری زباله از سطح شهر صورت نگیرد دیگر قابل زندگی کردن نمی‌باشد. باید در نظر داشت که سطل‌های زباله نیز مانند بسیاری از اجزای شهری دیگر در معرض دید روزانه بوده و نازیبایی و عدم تناسب آن‌ها بر کیفیت فیزیکی و بصری محیط تأثیر چشم گیری خواهد

داشت [۹]. از نظر پراکنش فضایی سطل‌های زباله در محدوده مورد پژوهش می‌توان گفت که تمامی خیابان‌های این محدوده از وضعیت بسیار نامطلوبی برخوردار هستند. به عنوان مثال همان گونه که در شکل شماره ۴ مشاهده است خیابان حسینی فاقد هر گونه سطل زباله‌ای است و در دیگر خیابان‌ها نیز یا تناسب فواصل بین سطل‌ها رعایت نشده یا طراحی مناسب با محیط صورت نگرفته است. در مکان‌هایی مانند دروازه کازرون که شاهد تجمع مغازه‌های ماهی فروشی و تره‌بار فروشی هستیم سطل زباله‌ای وجود ندارد و این باعث شده در این محدوده شاهد فضایی کثیف و آلوده و با بوی بسیار بدی باشیم. از نظر پراکنش سطل‌های زباله تنها خیابان لطفعلی خان زند و اطراف ارگ کریم خانی از وضعیت نسبتاً مطلوبی برخوردار است که تعداد آن‌ها نیز کافی نیست.

شکل ۴ پراکنش فضایی سطل‌های زباله در محدوده بخش مرکزی شهر شیراز

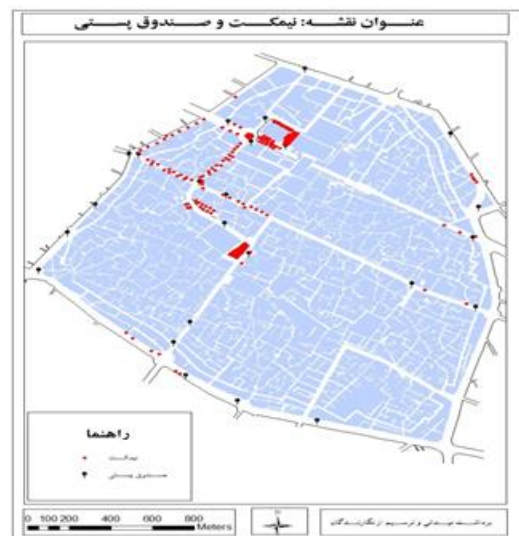
۴-۵-۴ نیمکت

می‌گویند دولت‌مردان همواره نیمکت‌های عمومی شهر را نمادی از اندیشه و تدبیر می‌دانند. همچنین معروف است که درباره یک شهر می‌توان برحسب تعداد نیمکت‌هایش قضاوت کرد [۶]. بنابراین در شهرهای امروزی مکان‌های نشستن از عناصر مهم مبلمان به حساب می‌آیند و برنامه‌ریزان و طراحان با مجهز کردن فضاهایی از شهر با این عناصر، محیطی جهت توقف، آرامش، گفتگو و تعامل اجتماعی که از نیازهای انسان امروزی است بوجود می‌آورند [۹]. شکل شماره ۵ پراکندگی فضایی نیمکت‌ها را در محدوده بافت قدیم شیراز نشان می‌دهد. همان گونه که قابل مشاهده است پراکنش فضایی نیمکت‌ها همانند دیگر عناصر مبلمان شهری که بحث آن‌ها به میان رفت از وضعیت مطلوبی برخوردار نیست. برای مثال در خیابان‌هایی مانند حسینی، آستانه، قانی و هجرت هیچ گونه نیمکتی وجود ندارد و در دیگر خیابان‌ها که نیز تعدادشان خیلی انگشت شمار است توزیع مناسبی ندارند. به عنوان نمونه در خیابان احمدی بیشتر نیمکت‌ها در سطح میدان احمدی قرار گرفته‌اند. از نظر پراکنش فضایی نیمکت‌ها خیابان نمازی از وضعیت نسبتاً مطلوب‌تری از دیگر مکان‌ها برخوردار است. اطراف ارگ کریم خانی از نظر پراکنش فضایی نیمکت

ها وضعیت مطلوبی دارد ولی نوع نیمکت‌ها و مصالح به کار گرفته شده در آن‌ها به گونه‌ای است که شخصی که بر روی آن‌ها می‌نشیند بیش از پنج دقیقه نمی‌تواند استراحت کند چون نیمکت‌ها هیچ گونه تکیه گاهی ندارند و نمی‌توانند مکانی مناسب برای نشستن باشند. تمامی نیمکت‌هایی که در خیابان‌ها وجود دارند از جنس آهن هستند که در انتخاب جنس آن‌ها اصلاً عوامل طبیعی و نوع آب و هوای منطقه در نظر گرفته نشده است. برای رفع این مشکل بهتر است از نیمکت‌هایی با جنس چوب استفاده کرد که آسایش کاربران را بهتر تأمین می‌کند.

۴-۶- صندوق‌ها

در طراحی و مکان‌یابی صندوق‌ها باید استانداردهای مکان‌یابی رعایت شوند. در این پژوهش، صندوق‌های پستی و صندوق‌های صدقات مورد مطالعه قرار گرفته‌اند که همان طور که در شکل شماره ۵ مشهود است صندوق‌های پستی از پراکنش فضایی متناسبی برخوردار نیستند. به عنوان مثال در برخی خیابان‌ها مانند تراکم زیاد آن‌ها قابل توجه است و در برخی خیابان‌ها مانند حسینی، آستانه، سعدی و نمازی هیچ گونه صندوق پستی وجود ندارد. از نظر پراکنش فضایی صندوق‌های صدقات می‌توان گفت در همه خیابان‌ها تعداد زیادی جانمایی شده‌اند که این خود باعث شده سیمای بیشتر پیاده‌روها مملو از صندوق صدقات باشد و موجب یک ناهمگونی میان اجزاء مبلمان شهری در محدوده مورد مطالعه شده است.

شکل ۵ پراکنش فضایی نیمکت و صندوق‌های پستی در محدوده بخش مرکزی شهر شیراز

۴-۷- پرچم‌ها

پرچم‌ها به محیط حال و هوایی توأم از تحرک، رنگ و شادمانی می‌دهند. آن‌ها در شناساندن اماکن یا ساختمان‌های مهم مفید واقع می‌شوند و می‌توانند برای انتقال اطلاعات و یا تبلیغات به کار روند [۲۵]. در محدوده مورد مطالعه تنها در سه راه احمدی ۱۲ پرچم، خیابان آستانه روبه روی شهرداری منطقه هشت شیراز ۱۱ پرچم، در میدان احمدی روبه روی شاه‌چراغ ۱۷ پرچم و در اطراف ارگ کریم خانی و میدان شهرداری ۱۶ پرچم وجود دارد. در دیگر خیابان‌ها با

وجود ساختمان‌های تاریخی و مکان‌های دیدنی دیگر این علائم وجود ندارند و کمبود آن‌ها کاملاً محسوس است.

۴-۸- باجه‌های تلفن

باجه‌های تلفن دسته دیگری از مبلمان بزرگ مقیاس شهری هستند که تأثیر قابل ملاحظه‌ای در سیمای شهری دارند [۹]. از نظر پراکنش و نوع باجه‌های تلفن می‌توان گفت تمام خیابان‌های محدوده دارای وضعیت مطلوبی هستند.

۵- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

امروزه نقش مبلمان شهری در خدمات رسانی به شهروندان بر کسی پوشیده نیست. مسئولین امر و دست اندرکاران امور شهری علاوه بر خدمات رسانی باید به فکر حفظ هویت و سیمای شهر نیز باشند. به خصوص در مورد شهر شیراز که استعداد فراوانی برای پذیرفتن نقش‌های مختلف فرهنگی، هنری، مذهبی، تاریخی و... دارد - همانطور که در وضعیت موجود نیز چنین نقش‌هایی را به خود گرفته است - و بنا به همین دلایل در برنامه توسعه گردشگری ایران جایگاه مهمی را به خود اختصاص داده است، مبلمان شهری به عنوان جزء جدایی ناپذیر پیکره شهری آن باید اولویت ویژه‌ای را جهت برنامه‌ریزی اصولی و توسعه متناسب با نقش‌ها، و خدمات مورد انتظار هم برای شهروندان خود و هم برای در سطحی فراتر و در راستای امر گردشگری به خود اختصاص دهد. بخش مرکزی و بافت تاریخی این شهر هم اکنون در زمینه مبلمان شهری مشکلات زیادی دارد که برخی از مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

- عدم رعایت فاصله مناسب بین انواع مبلمان شهری،
- پراکنش فضایی نامناسب انواع مبلمان شهری،
- در نظر نگرفتن عوامل طبیعی در انتخاب انواع مبلمان و جنس مصالح به کار رفته در آن‌ها،
- رها کردن مبلمان در فضا بدون جانمایی خاص و عدم هماهنگی آن‌ها با محیط مجاور،
- عدم توجه به وضعیت کاربری، نقش‌ها و ظرفیت‌های بافت در برنامه‌ریزی، طراحی و مکان‌یابی انواع مبلمان،
- عدم توجه به نیاز معلولین، کهن سالان و کودکان در انتخاب نوع مبلمان شهری و ...

لذا با توجه به ظرفیت‌های این شهر و همچنین اقتضای موجود برای برنامه‌ریزی و توسعه مبلمان شهری به شکل ویژه، شایسته است که مسئولان امر به فکر تهیه یک طرح جامع مبتنی بر اصول، معیارها و ضوابط برای برنامه‌ریزی و توسعه مبلمان شهری متناسب با ظرفیت‌ها، نقش‌ها و نیازهای مختلف باشند تا از اقدامات بخشی سازمان‌ها و کاربرهای مختلف جلوگیری شود و آنها در چارچوب طرح مزبور فعالیت‌ها و اقدامات خود را در این زمینه سامان‌دهی نمایند.

۶- منابع

- [1] Feng li, Resong wang, Juergen paulussen, Xusheng liu (2005): «Comprehensive concept planning of urban greening based on ecological principles: a case study in Beijing, china», Land scape and urban planning.
- [۲] سعیدنیا، احمد (۱۳۸۳): «کتاب سبز شهرداری، جلد یازدهم، مدیریت شهری»، انتشارات سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور.

- [۳] زندیه، مهدی و زندیه، راضیه (۱۳۸۵): «نقش میلمان شهری در هویت و سیمای شهری»، اولین همایش بین‌المللی شهر برتر، طرح برتر، سازمان عمران شهرداری همدان، صص ۳۱۷-۳۲۸.
- [۴] زنگی‌آبادی، علی و مختاری‌ملک‌آبادی، رضا (۱۳۸۴): «شهرها، فضای سبز و رویکردی نوگرایانه به ابعاد انسانی طراحی»، ماهنامه پیام سبز، سال پنجم، شماره ۴۲، صص ۱۷-۱۲.
- [۵] فرید، یداله (۱۳۷۵): «جغرافیا و شهرشناسی»، تبریز: انتشارات دانشگاه تبریز.
- [۶] مرتضایی، سید رضا (۱۳۸۲): «رهیافت‌هایی در طراحی میلمان شهری»، چاپ دوم: انتشارات سازمان شهرداری‌های کشور.
- [۷] لینچ، کوین (۱۳۷۴): «سیمای شهر»، ترجمه منوچهر مزینی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- [۸] سعید نیا، احمد (۱۳۷۹): «کتاب سبز شهرداری، جلد دوازدهم، طراحی فضاها و میلمان شهری»: انتشارات سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور.
- [۹] زنگی‌آبادی، علی و تبریزی، نازنین (۱۳۸۳): «طراحی و برنامه‌ریزی میلمان شهری»: انتشارات شریعه توس.
- [۱۰] طاهری دمنه، محسن، فرمانی، سکینه و مستوفی الممالکی، رضا (۱۳۹۰): «بررسی چالش‌های موجود در صنعت گردشگری شهر شیراز در ارتباط با محدودیت مراکز اقامتی، مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، سال دوم، شماره ۸ (بهار)، صص ۱۱۷-۱۳۲.
- [۱۱] محمدی، علی (۱۳۸۵): «شیراز (بهشت ایران)»، چاپ دوم: انتشارات تخت جمشید.
- [۱۲] افسر، کرامت‌الله (۱۳۸۵): «تاریخ یافت قدیم شیراز»: انتشارات انجمن آثار ملی.
- [۱۳] مهندس مشاور پرداز (۱۳۸۶): گزارش تکمیلی بازنگری طرح تفصیلی (پهسازی و توسازی) منطقه تاریخی فرهنگی شهر شیراز»، شهرداری شیراز.
- [۱۴] حسینیون، سولماز (۱۳۸۳): «مقدمه‌ای بر طراحی پیاده‌روها»، ماهنامه پژوهشی، آموزشی، اطلاع‌رسانی و برنامه‌ریزی و مدیریت شهری، شماره ۶۱.
- [۱۵] امینی، امیر حسین و سمیاری، امیر (۱۳۸۵): «طراحی و مناسب سازی میلمان شهری»، همایش ملی مناسب سازی محیط شهری، تهران: پژوهشکده مهندسی و علوم پزشکی جانبازان.
- [۱۶] غلامپور، اشکان (۱۳۷۹): «معیارهای ارزیابی و انتخاب میلمان شهری»، ماهنامه شهرداری‌ها، شماره ۱۸، صص ۵۱-۵۵.
- [۱۷] قنبری، ابوالفضل و پورمحمدی، محمدرضا (۱۳۸۳): «ضوابط، ملاحظات و استانداردها در طراحی، ساخت، مکان‌یابی و نصب میلمان شهری»، نشریه علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه تبریز، شماره ۱۷، صص ۱۵۴-۱۳۲.
- [18] Bulut, Yahya & Atabeyoglu (2007): «Fountains as urban furniture in historical urban structure and usage culture: Erzurum city case», Building and Environment, Volume 42, Issue 6, Pages 2432-2438.
- [۱۹] زنگی‌آبادی، علی، محمدی، جمال، صفایی، همایون و قاعدرحمتی، صفر (۱۳۸۷): «تحلیل شاخص‌های آسیب‌پذیری مساکن شهری در برابر خطر زلزله، نمونه موردی: مساکن شهر اصفهان»، مجله جغرافیا و توسعه، شماره ۱۲، صص ۷۹-۶۱.
- [۲۰] تبریزی، نازنین (۱۳۸۴): «تحلیل جغرافیایی میلمان شهری با توجه به شرایط زیست‌بوم انسانی شهر اصفهان (با تأکید بر محدوده‌های گردشگری بخش مرکزی)»، رساله کارشناسی ارشد، استاد راهنما: زنگی‌آبادی، علی، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه اصفهان.
- [۲۱] مدنی پور، علی (۱۳۷۹): «طراحی فضای شهری: نگرشی بر فرایندی اجتماعی و مکانی، مترجم: فرهاد مرتضایی، تهران: انتشارات شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
- [۲۲] شکونی، حسین (۱۳۸۷): «جغرافیای کاربردی و مکتب‌های جغرافیایی»، چاپ هفتم: انتشارات آستان قدس رضوی.
- [۲۳] زنگی‌آبادی، علی و تبریزی، نازنین (۱۳۸۶): «تحلیل فضایی میلمان شهری محدوده گردشگری بخش مرکزی اصفهان»، مجله پژوهشی علوم انسانی دانشگاه اصفهان، شماره ۲۲، (ویژه نامه جغرافیا)، صص ۶۵-۴۴.
- [۲۴] شجاعی، لیلیا (۱۳۸۷)، نشریه خبری، آموزشی و پژوهشی مسکن، شماره ۲۳.
- [۲۵] گیبونز، جوانا و اوپرهولستر، برنارد (۱۳۸۰): «طراحی منظر در خیابان شهری»، ترجمه حوزه معاونت آموزش و پرورش سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهر تهران: انتشارات سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهر تهران.

The subjective effect of the name of urban public spaces on citizens, a case study of urban squares in Yazd

Mina Poorheydari *

BA Student of Urban Planning, Faculty of Art and Architecture, Yazd, Iran

Mohsen Rafian

Assistant Professor, Department of Urbanism, Faculty of Art and Architecture, Yazd, Iran

*Corresponding author's email address:

poorheydari1341@gmail.com

How to cite this article:

Mina Poorheydari, Mohsen Rafian, The subjective effect of the name of urban public spaces on citizens, a case study of urban squares in Yazd, *Journal of Engineering and Construction Management (JECM)*, 2021; 6(1):30-36.

Abstract

Countless citizens are the audience of urban public spaces every day, and the name of urban public spaces has mental and psychological effects on them. Since the opinions of environmental psychology regarding the interaction between man and the environment are of special importance for urban designers, this article was formed with the aim of measuring the state of the mental and psychological effects of the famous streets of Yazd city. Therefore, the components that affect the public mind have been investigated in 5 squares of Yazd city. Therefore, the main question of this article is, what factor to pay attention to in the naming of urban squares can be more influential on the public mind? To answer this question, in this research, the analytical research method of semantic difference (pairwise comparison) has been used and by using it, the main component in the effect of the name of the place has been investigated from the perspective of the citizens. In the following, using a statistical sample of 384 people, a field interview has been completed in the form of semantic differentiation questionnaires, and according to the received data, points have been given to the fields and analyzed. The results of the research show that among the 13 mentioned indicators, the identity index is more important among other indicators.

Keywords

Urban public space, name, mental and psychological works, public mind, square

تاثیر ذهنی نام فضاهای عمومی شهری بر شهروندان، نمونه موردی میادین شهری یزد

مینا پورحیدری *

دانشجوی کارشناسی شهرسازی، دانشکده هنر و معماری یزد، یزد، ایران

محسن رفیعیان

استادیار، گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری یزد، یزد، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۲۱

ارجاع به مقاله:

مینا پورحیدری، محسن رفیعیان، تاثیر ذهنی نام فضاهای عمومی شهری بر شهروندان، نمونه موردی میادین شهری یزد، مهندسی و مدیریت ساخت، ۱۴۰۰؛ ۶(۱): ۳۰-۳۶.

چکیده

شهروندان بیشمار روزانه مخاطب فضاهای عمومی شهری هستند و نام فضاهای عمومی شهری آثار ذهنی و روانی بر آن‌ها دارد. از آنجا که نظرات روانشناسی محیطی مبنی بر تعامل انسان و محیط برای طراحان شهری اهمیت ویژه ای دارد، این مقاله با هدف سنجش وضعیت آثار ذهنی و روانی نام- میادین شهر یزد شکل گرفته است. از این رو مؤلفه هایی که بر اذهان عمومی تاثیر گذارند، در ۵ میدان شهر یزد مورد بررسی قرار گرفته است. بنابراین سوال اصلی این مقاله این است که توجه به چه عاملی در نام گذاری میادین شهری می تواند بر اذهان عمومی تاثیر گذارتر باشد؟ برای پاسخ به این سوال، در این پژوهش از روش تحقیق تحلیلی افتراق معنایی (مقایسه زوجی) بهره گرفته شده است و با استفاده از آن، مؤلفه اصلی در تاثیر نام مکان را از منظر شهروندان مورد بررسی قرار داده است. در ادامه با بهره گیری از نمونه آماری ۳۸۴ نفری، مصاحبه ی میدانی در قالب پرسشنامه های افتراق معنایی تکمیل شده است و با توجه به داده های دریافتی، امتیازدهی به میادین مورد نظر صورت گرفته و تحلیل شده است. نتایج پژوهش بیانگر این مطلب هستند که از بین ۱۳ شاخص عنوان شده، شاخص هویت از اهمیت بیشتری در میان شاخص های دیگر برخوردار بوده است.

کلمات کلیدی

فضای عمومی شهری، نام، آثار ذهنی و روانی، اذهان عمومی، میدان

6 (1), 2021

دوره ۶، شماره ۱

بهار ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

که آگاهانه یا ناآگاهانه برای رسیدن به مقاصد مختلف طی می کنند. در نتیجه مؤلفه های کیفی این فضاها تاثیر بسزایی بر شهروندان می توانند داشته باشند. یکی از این مؤلفه ها نام است. شنیدن نامی آشنا متعلق به یک مکان و یک فضا که تداعی گر خاطرات هستند؛ خاطراتی که می توانند متعلق به شهر خودمان، شهر های دیگر، به

۱- مقدمه

انسان به عنوان یک موجود زنده از فضاهای اطراف خود بسیار تاثیر می پذیرد؛ یکی از مهم ترین فضاهایی که انسان با آن در ارتباط است، فضاهای شهری می باشند که شامل فضای زندگی شهروندانی است

صورت فردی یا حتی در محیط های جمعی صورت گرفته باشند که تداعی گر لحظاتی از زندگی گذشته ما هستند و برای همیشه در ذهن و روح ما ثبت می شوند. در زمینه تاثیرات نام، معنای مکان، تاثرات روانشناسی محیطی در گسترش فضاهای شهری توسط پژوهشگران مطالعات بسیاری صورت گرفته است. در نتیجه باید به نام فضاهای شهری که نشئت گرفته از خاطرات جمعی مردم هستند، توجه کرد. نام هایی که علیرغم تغییر حکومت ها و مدیریت شهری و حتی تخریب فضاها هنوز ماندگارند و مورد استقبال عامه مردم قرار می گیرند [۱]. علاوه بر آن انتخاب صحیح نام فضاهای شهری نه تنها موجب ایجاد حس تعلق افراد به فضاهای شهری می شود بلکه میتواند معرف هویت و تاریخچه ی شهر باشد که در ذهن و خاطر شهروندان و حتی گردشگران به درستی ثبت می شود. این پژوهش به دنبال پاسخ به ارزیابی میزان تاثیر نام میادین شهری بر اذهان عمومی می باشد.

۲- مبانی نظری

۲-۱- فضاهای عمومی شهری

از دید بسیاری از دانشمندان، فضا عنصر جدانشدنی ساخت مادی و ساختمان شدن زندگی اجتماعی است و این بدان معناست که نمی توان آن را جدا از جامعه و روابط اجتماعی فهمید. فضای شهری فضایی مادی با ابعاد اجتماعی و روانشناختی است و شکل شهر، هندسه این فضا است؛ صحنه ای است که داستان زندگی جمعی در آن گشوده می شود و در این فضا فرصت آن وجود دارد که برخی مرزهای اجتماعی شکسته شده و برخوردهای از پیش تدوین نیافته اتفاق افتاده و افراد در یک محیط اجتماعی جدید باهم ارتباط برقرار کنند [۲].

ازین رو می توان گفت شهرها از مهمترین بسترهای برقراری تعاملات اجتماعی هستند که به طور معمول افراد با آن سروکار دارند. در این جوامع نوع تفکری که بر طراحی شهری حاکم است، با فرهنگ و تفکرات اجتماعی موجود منطبق بوده و فاصله چندانی با چارچوب های فرهنگی جامعه ندارد. در نتیجه حاصل طراحی شهری کالبدی خواهد بود که هم از نظر عموم مردم و هم از نظر طراحان پذیرفته شده است [۳]. فضای شهری عرصه بروز حیات جمعی و گفتمان اجتماعی در بستری واجد مؤلفه های پاسخ دهنده به کیفیات مکان است. عرصه عمومی شهری پذیرای بیشترین استفاده کنندگان با سطوح مختلف فرهنگی، تجارب و آشنایی با مکان است که باید توانایی خویش را برای بازنمایی و قرائت پذیری خصایص کالبدی - هویتی و نقش های عملکردی خود به رخ کشد و امکان معناداری مطلوبیت را فراهم کند [۳].

تعاملات اجتماعی شرط اصلی و ضروری ظهور یک فضا به عنوان فضای شهری است. راب کریر، فضاهای شهری را عمدتاً در دو دسته «خیابان» و «میدان» می داند؛ ریچارد راجرز فضاهای شهری را خیابان ها، میادین و سایر مسیرهایی که دیگران حق عبور از آنها را دارند و سایر فضاهایی که دسترسی در آنها آزاد بوده برمی شمرد. جهان شاه پاکزاد فضاهای شهری را به ۵ دسته ورودی، فلکه ها، میدان ها، مسیره ها، لبه آب و پله تقسیم کرده است. ترانسیک در کتاب «

سه تئوری از فضاهای شهری «مهمترین فضاهای شهری را شبکه خیابان ها و میادین ذکر می کند [۴].

میادین فضاهای باز وسیعی که دارای محدوده ای محصور یا کمابیش معین هستند و در کنار راهی یا در محل تقاطع آن ها قرار دارند و دارای کارکرد های ارتباطی، اجتماعی و ... یا ترکیبی از دو یا چند کاربرد مزبور هستند [۵]. اهمیت میادین ازین جهت است که معمولاً شهروندان برای گذراندن اوقات فراغت و دیدن یکدیگر به آنجا می روند، مکانی است با مقیاس انسانی و متناسب با رفتارها و ادراکات شخصی پیاده و در واقع جایی است که شکل دهنده بیشترین خاطرات جمعی است [۴]. ماهیت میدان و شناخت آن به مثابه نمونه ای از فضای شهری نخستین گام به سوی تبیین نقش آن در شهر به شمار می آید. با در نظر گرفتن نکات این تعاریف، میدان و اجزای آن اینطور مشخص و تعریف می شود که میدان گونه ای از فضای شهری و مکانی برای ظهور تمرکزهای عملکردی و بروز تعاملات اجتماعی و همچنین ترکیب شدن آنهاست. در این فضای شهری عرصه بر مسیر و سکون و مکث بر حرکت غلبه دارد [۶].

۲-۲- نام فضاهای عمومی شهری و آثار ذهنی و روانی آن

نام ها، واژگانی برای تشخیص و تمیزدادن افراد، اشیا و اماکن از یکدیگر هستند که انسان ها از هزاران سال پیش آنها را به وجود آورده اند. گرچه کارکرد اصلی هر نام «شناسایی» است، اما ظرفیت آن را دارد که حامل کارکردهای فرعی و ثانوی شود؛ مانند کارکرد فرهنگی دینی، سیاسی، جغرافیایی، قومی؛ چراکه شیوه نام گذاری قطعاً با جغرافیا، زبان، دین، زمان و سطح اجتماعی تغییر میکند [۷]. جای نام ها، تصور پیشینیان را از جهان بیان می کنند. همچنین به انتخاب نام جدید در زمینه های گوناگون یا تبدیل اسامی در زبان های مختلف کمک می کنند. بررسی نام اماکن و وجه تسمیه آنها حقایق مربوط به دین، تاریخ ساکنان اولیه هر منطقه و رابطه بین افراد، تاریخ، جغرافیا و فرهنگ را بیان میکند. باتوجه به اسامی اماکن، میتوان داده هایی برای مطالعات باستان شناسی به دست آورد. همچنین باتوجه به آنکه ریزترین نام های ثبت شده در لغت نامه یا فرهنگ آبادی ها، نام آبادی است، اما هر آبادی شامل نام های جزئی فراوانی است که به سرعت در حال نابودی است، ثبت اسامی اماکن ضرورت دارد [۷].

به باور زلینسکی رویه ها و الگوهای انتخاب نام می توانند به عنوان ایده آل ترین سنجه در تحلیل تنوع مکانی و زمانی در تمام نظام های فرهنگی به کار گرفته شود. ون لانگندونک نیز مطالعه نام ها را برای بررسی تحولات در جامعه بسیار مناسب می داند؛ زیرا تحولات اجتماعی بر ساختار نام ها و کردار های نام گذاری تاثیر می گذارند. به عبارتی، نام ها در وهله ی اول، عناصری زبانی هستند و تحولات اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و تاریخی، تغییرات فرهنگی و زبانی مهمی در پی دارند [۸].

همان گونه که همه اشیا و پدیده ها و مفاهیم، دارای اسم هستند، نام گذاری فضاهای شهری نیز موضوع مهمی است که توجهی شایان و هوشمندانه را طلب می کند. نامگذاری ها معمولاً به دو گونه رسمی و غیررسمی رخ می دهند. نام گذاری رسمی، معمولاً توسط تشکیلات مدیریت شهری و با استناد به موضوعات و همچنین با رعایت معیارها و ضوابطی خاص (هرچند غیر مدون) انجام می شود. اما نام گذاری

های غیر رسمی که از سوی مردم انجام می شود، ممکن است نام گذاری جدید، یا ادامه استفاده از نام های قدیمی فضا، پس از تغییر نام از سوی مدیریت شهر باشد. مکان های شهر نام گذاری می شوند و تحولی که این نام ها در طول تاریخ به دلایل سیاسی، اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی پیدا می کنند تا اندازه زیادی حافظه تاریخی یک پهنه را مشخص می کند. حافظه تاریخی را می توان به آلبوم بزرگی تشبیه کرد که برای یک گروه مشترک است، اما همه افراد دسترسی یکسان از آن ندارند. از دیدگاه دیگر میزان ارتباطی که فرد با محیط برقرار می کند بستگی به معنایی دارد که شخص از آن درک کرده است. بخش قابل توجهی از این ادراکات نیز شامل مفاهیم ضمنی موجود در فضایی می شود که گاه این مفاهیم را از طریق نام هایی

که مؤید واقع ای در گذشته ی فضا است بازشناسی می شود. این مفاهیم در جای خود نیز به عنوان شناسه ای مشترک در طول زمان به شهروندان منتقل شده و هویت ویژه ای برای مکان سازد [۱]. اسامی و نام ها در فضاهای شهری بسیار مهم هستند زیرا که هم نقش آدرس دهی دارند و هم در مقام یک نام تاثیر روحی و روانی بر شهروندان می گذارند. نام گذاری میادین به عنوان یک فضای شهری که نشان دهنده هویت و فرهنگ شهر هستند و همه ی افراد در طول شبانه روز با آن در ارتباط اند تاثیر بسزایی بر اذهان عمومی شهروندان و همچنین گردشگران برجای می گذارد. از مهم ترین آثار ذهنی و روانی نام ها می توان به موارد ذکر شده در جدول شماره ۱ اشاره داشت.

جدول ۱ آثار ذهنی و روانی نام ها

عنوان اثر	توضیحات	منبع
علاقه، انزجار و بی تفاوتی	نام ها می توانند ادراک متفاوتی را در فرد ایجاد کنند که این درک در پس زمینه ی اندیشه ای او از معنا و مفهوم آنها بر می آید. یادآوری و دیدن همه ی نام ها نمی تواند درک یکسانی را به همراه داشته باشد؛ در این میان گاهی نیز اتفاق می افتد که عدم شناخت، شناخت ناکافی یا تفاوت های سلیقه ای، باعث کمترین اثر از دیدن یک نام می شود.	[۹]
آرامش و احترام	برخی از واژه ها مثل آرامش و احترام اگرچه هر کدام یک واژه محسوب میشوند، اما در معنا بسیار عمیق و غنی هستند، آنقدر که حتی وقتی آوای این کلمات را میشنوم، لحظاتی احساس خوشایندی به ما دست میدهد؛ نامگذاری به نام هر فرد، گروه، عملیات یا رویدادی در اماکن عمومی خصوصا معابر و خیابان ها که بالاترین بستر رفت و آمد را در اختیار دارد، بهترین گزینه قلمداد میشود. تکرار نه، اما لطافت حضور برخی نام های مهم در برخی مسیرها، حس توأمان آرامش و احترام (افتخار) را رقم خواهد زد.	[۹]
امنیت	یک نام به خودی خود امنیت نمی آورد، بلکه به لحاظ ذهنی در فرد ادراک وجود یا عدم امنیت را ایجاد می کند. امنیت یکی از ویژگی های عامل بقای نام هاست، یعنی خاطره یا رویدادی که در فضایی در شهر رخ میدهد، به عنوان معرف آن برای همیشه در ذهن میماند. حال ممکن است این نام، نام رسمی آن فضای شهری هم نباشد و مردم برحسب اتفاقی بدان نسبت داده باشند.	[۹]
اتحاد و افتراق	برخی نام ها علت اتحاد و برخی دیگر منشا افتراق اند؛ ریشه این اتحاد و افتراق در دانسته های گذشته مردم و تداعی های حاصل از نام و یا خاطرات و گرایشات آن ها است. چه بسیار جوامعی که برسر یک نام توافق نداشتند و آن نام منشا افتراق آنان می شد. گروهی موافق و گروهی مخالف بودند. موافقان آن نام را ترویج و مخالفان از استعمال آن خودداری میکنند. در هر صورت نام می تواند ادراک افتراق و یا اتحاد در ذهن شهروندان کند.	[۹]
زمانمند بودن	با شنیدن نام یک مکان، امکان استفاده از فضا یا گذر زمان و عدم تعلق به یک دوره تاریخی و همچنین امکان استفاده در شرایط آب و هوایی مختلف و ساعات گوناگون شبانه روز، در ذهن مخاطب ایجاد می شود.	[۱۱]
معنویت و توحید	نام ها می توانند متاثر از شکل کالبدی فضا، برگزاری فعالیت ها و تعاملات اجتماعی در آن فضا، یاد خدا و توجه به عالم بالا را در ذهن شهروندان ثبت کند.	[۱۰]
هویت و حس تعلق	گاهی نام ها با توجه به وجود نشانه ها و بناهای شاخص و یا دارای احساس تعلق در فضاها و هویت بخشی بودن فضا و انطباق با فرهنگ بومی منطقه تاثیر بسزایی بر ذهن و روان مخاطب دارد.	[۱۱]
دوستانه و صمیمی	امکان برقراری فعالیت های اجتماعی در بین شهروندان در یک محیط، باعث ایجاد و تثبیت حس دوستی در آن می شود و با شنیدن نام آن مکان، این حس به مخاطب منتقل می گردد.	[۱۰]
پویایی و نشاط	حس نشاط ناشی از شنیدن نام برخی از مکان ها، ناشی از برقراری تعاملات اجتماعی و امکان حضورپذیری تمامی گروه های سنی و جنسی در مکان می باشد.	نگارندگان
ایثار و فداکاری	نام ها می توانند بیانگر رشادت ها و فداکاری و برای حفظ ایثار و از خودگذشتگی انسان های باگذشت تمامی اعصار باشند	نگارندگان
تناسبات بصری	نام یک مکان می تواند تداعی گر تناسب ابعاد و اندازه عناصر مصنوع فضا نسبت به محیط در ذهن مخاطب باشد.	[۱۱]

طراحی میدان ها و نام گذاری آن ها، موضوع پیچیده ای است که بی توجهی به آن و قضایای صوری و ظاهری می تواند ما را از نظر شناخت نقش و اهمیت میدان باز دارد. میدان ها باید به گونه ای طراحی و نام گذاری شوند که علاوه بر نشان دادن هویت شهر، کالبد وجودی سالیان دراز شهرها را نیز به نمایش بگذارند [۵].

۳- زمینه و روش پژوهش

این پژوهش از روش افتراق معنایی بهره گرفته است، روش افتراق معنایی یک روش تبیینی است که به بررسی تعامل متغیرها و رابطه

ی آن ها با عالم واقع و مفاهیم مشابه می پردازد [۱۲]. در این روش عکس العمل های مردم را نسبت به مفاهیم و واژگان انگیزشی، بر اساس ارزش گذاری یک مقیاس دو قطبی از طریق صفاتی که در دو سر پیوستار تعریف شده، اندازه گیری شده است [۱۲]. نام میادین شهری به عنوان گره های اصلی ترافیکی و اجتماعی در فضای شهری از اهمیت خاصی در اذهان عمومی برخوردار هستند. انتخاب صحیح این نام ها می تواند شهروندان را در مسیریابی، آدرس دهی، ثبت وقایع تاریخی، خاطرات جمعی یاری دهد؛ ازین رو در این پژوهش میادین شهر یزد مورد بررسی قرار گرفته اند. برای انتخاب میادین از نظرات کارشناسان مرتبط استفاده گردیده است. با توجه به این

نمودار ۱ نیمرخ شاخص ها (امیر چقماق)

۴-۲- میدان بعثت

نام میدان بعثت از زمان شکل گیری تا کنون، در ۳ مرحله تغییر نام داشته است. ابتدا به دلیل مجاورت با مسجد شاه طهماسب، به نام میدان شاه شهرت یافت. و بعد به نام میدان امام خمینی و میدان بعثت تغییر نام یافت و حال پس از ۷۰ سال از احداث این میدان شهرداری یزد به دلیل شلوغی بیش از اندازه و ترافیک شدید در این منطقه اقدام به تخریب کامل میدان و ایجاد چهار راه نموده است. با توجه به داده های جمع آوری شده حاصل از مصاحبه میدانی مطابق جدول شماره ۳، تمامی شاخص ها در بازه ی خنثی قرار دارند و تنها شاخص هویت با توجه به قدمت نام آن به عنوان یک عنصر تاریخی، در بین جامعه ی آماری بالاترین رتبه را به خود اختصاص داده است. با پرداختن به نمودار نیمرخ شماره ۲ و داده های حاصل از پرسشنامه، می توان نتیجه گرفت که نام گذاری بر روی این میدان در مجموع نتوانسته است که به عنوان یک عنصر با قدمت تاریخی جایگاه مناسب با هویت خود را در اذهان عمومی ثبت کند .

جدول ۳ میانگین امتیاز هریک از شاخص ها (بعثت)

رتبه	مد	میانگین	بعثت
۷	۶	۴.۴	علاقه
۱۰	۵	۴.۳	آرامش
۴	۶	۴.۶	احترام
۵	۶	۴.۵	اتحاد
۳	۵	۴.۷	امنیت
۸	۴	۴.۳	زمانمندی
۲	۵	۴.۹	معنویت
۱	۷	۵.۱	هویت
۱۱	۴	۴.۳	حس تعلق
۹	۵	۴.۳	دوستانه و صمیمی
۶	۵	۴.۴	پویایی و نشاط
۱۳	۵	۴	ایثار و فداکاری
۱۲	۵	۴.۱	تناسبات بصری

نظرات و کارکرد های ذکر شده، میادین امیرچقماق، شهید بهشتی (بعثت)، شهید بهشتی (مجاهدین)، اطلسی و فرهنگ (نعل اسبی) انتخاب گردیده اند. جامعه آماری تعریف شده در این پژوهش براساس جمعیت شهر یزد و به صورت تصادفی در قالب پرسشنامه به روش افتراق معنایی گردآوری شده است.

سپس به منظور یافتن میزان اهمیت شاخص های نام گذاری میادین، پرسشنامه طراحی گردیده و در دسترسی گروه های مختلف سنی و جنسی از شهروندان شهر یزد توزیع شده اند. جامعه آماری این پژوهش، با استفاده از فرمول کوکران و در نظر گرفتن کل جمعیت شهر یزد (حدود ۵۳۰۰۰ نفر) و ضریب خطای ۰.۵ عدد ۳۸۴ بدست آمد. پرسشنامه در میادین منتخب به تعداد مساوی تقسیم و تکمیل شد طبق این پرسشنامه از شهروندان درخواست شد میدان مورد نظر را در نظر خود تداعی کنند و میزان اهمیت هر شاخص در شکل گیری کیفیت معنای مکان را بصورت زوجی در ربط با سایر شاخص ها نمره دهند.

۴-۱- یافته های پژوهش

۴-۱- میدان امیرچقماق

وجه تسمیه میدان میرچقماق برگرفته از پیشینه ی ساخت آن میدان است؛ بدین صورت که در سده ی ۸ خورشیدی امیرجلال الدین چقماق که حاکم یزد بود و مجموعه ای متشکل از **تکیه**، میدان، **حمام عمومی**، **کاروان سراها**، **خانقاه**، قنات خانه و **چاه آب سرد** را ساخت تا یزد را رونق بخشد [۱۳]. و از آن زمان به بعد این میدان به نام میرچقماق نام گذاری و شناخته شده که باعث هویت بخشی به میدان شده است. با توجه به این نکته و پس از مصاحبه میدانی و جمع آوری اطلاعات مطابق جدول شماره ۲، شاخص هایی مانند هویت، معنویت و علاقه، امتیاز بیشتری را از نظر عموم مردم به خود اختصاص داده است؛ و همچنین با توجه به نمودار نیمرخ شماره ۱، می توان نتیجه گرفت که نتایج نام گذاری بر روی این میدان که بر اساس داده های پرسشنامه جمع آوری شده اند به طور کلی، در جهت مثبت و با فاصله مناسب قرار گرفته است و باعث رد پای ماندگاری بر اذهان شهروندان برجای گذاشته است.

جدول ۲ میانگین امتیاز هریک از شاخص ها (امیر چقماق)

رتبه	مد	میانگین	امیرچقماق
۲	۷	۵.۹	علاقه
۱۰	۷	۵.۳	آرامش
۵	۷	۵.۶	احترام
۸	۷	۵.۴	اتحاد
۱۳	۷	۴.۹	امنیت
۱۱	۵	۵.۱	زمانمندی
۳	۷	۵.۸	معنویت
۱	۷	۶.۲	هویت
۶	۷	۵.۶	حس تعلق
۷	۷	۵.۶	دوستانه و صمیمی
۹	۷	۵.۴	پویایی و نشاط
۱۲	۷	۵	ایثار و فداکاری
۴	۷	۵.۷	تناسبات بصری

نمودار ۲ نیمرخ شاخص‌ها (بعثت)

نمودار ۳ نیمرخ شاخص‌ها (مجاهدین)

۳-۴- میدان مجاهدین

در زمان شاهنشاهی مجسمه شاه سوار بر اسب در این میدان قرار داشت و مردم یزد بعد از آنکه در ظهر عاشورای ۵۷ این مجسمه را به زیر انداختند به واسطه مجاهدت خود در آن زمان نام «مجاهدین» را بر این میدان قرار دادند. پس از آنکه آیت الله بهشتی و ۷۲ تن از اعضای دفتر حزب جمهوری اسلامی در هفتم تیرماه سال ۶۰ به دست همین گروهک منافقین مجاهدین خلق به شهادت رسیدند برای جلوگیری از سوء استفاده این گروهک از نام «مجاهدین» که بر این میدان گذاشته شده بود، میدان «مجاهدین» به نام میدان «شهید بهشتی» تغییر یافت [۱۴]. با توجه به داده‌های یافت شده حاصل از مصاحبه میدانی مطابق با جدول شماره ۴، در ابتدا شاخص هویت و پس از آن شاخص‌های علاقه، پویایی و نشاط و دوستانه و صمیمی بودن، از بالاترین امتیاز برخوردار بودند. نمودار نیمرخ شماره ۳، بیانگر آن است که به طور کلی سمت و سوی داده‌های در جهت مثبت هر چند با فاصله کم قرار گرفته‌اند اما به طور کلی با توجه به قرارگیری در محدوده تاریخی شهر و همچنین با توجه به پویایی‌ای که در این میدان وجود دارد، نام این میدان توانسته است نتایج مثبتی را که بر در اذهان عمومی موثرند، به دنبال داشته باشد.

جدول ۴ میانگین امتیاز هریک از شاخص‌ها (مجاهدین)

مجاهدین	میانگین	مد	رتبه
علاقه	۵.۶	۷	۲
آرامش	۵	۶	۱۰
احترام	۵.۳	۵	۳
اتحاد	۵	۶	۸
امنیت	۵.۲	۶	۶
زمانمندی	۵	۵	۱۲
معنویت	۵	۵	۱۱
هویت	۵.۷	۷	۱
حس تعلق	۵	۷	۹
دوستانه و صمیمی	۵.۳	۶	۵
پویایی و نشاط	۵.۳	۷	۴
ایثار و فداکاری	۴.۹	۵	۱۳
تناسبات بصری	۵.۲	۵	۷

۴-۴- میدان فرهنگ (نعل اسبی)

وجه تسمیه میدان فرهنگ به دلیل شکل خود که به صورت نعل اسب است، به میدان نعل اسبی نیز شهرت دارد و این میدان همه ساله بستر تجمع افراد برای مراسم‌های مذهبی و سیاسی و فرهنگی است. مراسم چهارشنبه سوری، ایستگاه‌های صلواتی در ماه رمضان و اعیاد و ... از جمله مراسم‌هایی است که در میدان به وقوع پیوسته‌اند [۱۵]. با توجه به داده‌های حاصل از مصاحبه میدانی مطابق با جدول شماره ۵، شاخص‌های پویایی و نشاط، دوستانه و صمیمی بودن و علاقه، از بالاترین امتیاز برخوردار است. همچنین با بررسی نمودار نیمرخ شماره ۴ داده‌های حاصل از پرسشنامه می‌توان نتیجه گرفت که دست‌آورد‌های مثبت حاصل از نام‌گذاری این میدان تحت تاثیر فعالیت‌ها و پویایی‌های این میدان می‌باشد.

جدول ۵ میانگین امتیاز هریک از شاخص‌ها (فرهنگ)

فرهنگ	میانگین	مد	رتبه
علاقه	۵.۲	۷	۲
آرامش	۴.۴	۵	۱۰
احترام	۴.۶	۵	۶
اتحاد	۴.۹	۷	۴
امنیت	۴.۳	۷	۱۱
زمانمندی	۴.۸	۷	۵
معنویت	۳.۷	۴	۱۳
هویت	۴.۴	۷	۹
حس تعلق	۴.۴	۷	۸
دوستانه و صمیمی	۵	۷	۳
پویایی و نشاط	۵.۶	۷	۱
ایثار و فداکاری	۳.۹	۴	۱۲
تناسبات بصری	۴.۵	۶	۷

نمودار ۴ نیمرخ شاخص‌ها (فرهنگ)

۴-۵- میدان اطلسی

وجه تسمیه میدان اطلسی به خاطر انبوهی این گیاه و طراوت و نسیم و بوی خوش آن در شب بوده است [۱۶]. اکنون باتوجه موقعیت قرارگیری این میدان در مجاورت با مجموعه های تجاری پر تردد، این میدان در اعیاد خاص و مناسبات از جمله چهارشنبه سوری، از رونق و پویایی قابل توجه برخوردار است؛ نتیجه حاصل از مصاحبه میدانی مطابق با جدول شماره ۶، شاخص های پویایی و نشاط، علاقه و دوستانه بودن آن، از بالاترین امتیاز برخوردار است. همچنین با بررسی نمودار نیمرخ شماره ۵، می توان نتیجه گرفت که تاثیرات مثبت ناشی از ماندگاری نام این میدان بر اذهان عمومی، ناشی از رونق فعالیت های مجاور با آن و پویایی و تعاملات شهروندان در آن میدان می باشد.

جدول ۶ میانگین امتیاز هریک از شاخص ها (اطلسی)

اطلسی	میانگین	مد	رتبه
علاقه	۴.۸	۷	۳
آرامش	۴.۳	۵	۱۰
احترام	۴.۷	۵	۴
اتحاد	۴.۳	۴	۹
امنیت	۴.۵	۵	۸
زمانمندی	۴.۶	۵	۵
معنویت	۳.۹	۴	۱۳
هویت	۴.۵	۵	۶
حس تعلق	۴.۵	۴	۷
دوستانه و صمیمی	۴.۹	۵	۲
پویایی و نشاط	۵.۱	۶	۱
ایثار و فداکاری	۳.۹	۴	۱۲
تناسبات بصری	۴.۲	۴	۱۱

نمودار ۵ نیمرخ شاخص ها (اطلسی)

۵- نتیجه گیری

باتوجه به اطلاعات بدست آمده در جامعه آماری بررسی شده در این مقاله میدانی که نام آن ها برگرفته از پیشینه تاریخی و نحوه شکل گیری وساخت آن میدان بوده، شاخص هویت بالاترین امتیاز را به خود اختصاص داده است و هرچه نام میدان تغییرات کمتری در مسیر تحولات تاریخی جامعه داشته باشد، نام آن میدان در ذهن شنونده تداعی گر هویت اصلی آن میدان می باشد. باتوجه به نمودارهای نیمرخ رسم شده برای میدان های امیرچقماق، بعثت و مجاهدین، بالاترین رتبه متعلق به هویت آن میداين بوده است و در بين اين ۳

میدان رتبه اول را میدان امیرچقماق دارد که نام آن از پیشینه تاریخی و شکل گیری میدان آمده و در طول زمان کمتر دستخوش تغییر شده است. میداين اطلسی و فرهنگ، که میداين جدیدی از نظر قدمت و هویت هستند و شکل گیری آن ها به جهت زیبا سازی یا سهولت تردد بوده است و نام آن ها نیز برگرفته از همین مسئله می باشد، پویایی و نشاط دارای بالاترین رتبه در بین شاخص های اندازه گیری شده، بوده است. مطالعه ی موارد بررسی شده در زمینه های تاثیرات روانشناسی محیطی و عواملی نظیر معنا در حس مکان، معنی شکل شهر و میداين معنا محور، بیانگر این مطلب است که فضای شهری موفق بر عوامل متعددی تکیه میکند. کیفیت های گوناگونی آن را میسازند و همنشینی آنها با هم مهم است.

کیفیت های کالبدی، عملکردی، معنایی، زیست محیطی از جمله مهمترین کیفیت های فضاهای شهری هستند. هنگامی که تمامی این کیفیت ها در کنار هم به حد اعلا برسند، فضای شهری موفق، سرزنده و پویا شکل میگیرد. حال اگر همین فضا واجد نامی با مسمی و با معنا باشد، از آن کیفیتی دوجندان می یابد. نام فضاهای شهری می تواند باعث خاطره انگیزی، هویت، خوانایی و بسیاری از مفاهیم ذهنی دیگر شود که بعضا هم جنبه اجتماعی می یابد. بنابراین اسامی و نام ها در فضاهای شهری باید بسیار مهم باشند که هم نقش آدرس دهی دارند و هم در مقام یک نام تاثیر روحی و روانی بر شهروندان می گذارند. این واقعیتی انکار ناپذیر است که نام ها خود بار معنایی قدرتمندی دارند و بر شکل گیری ادراک و شناخت و قضاوت های شخصی موثرند.

۶- منابع

- [۱] علی قنبری، زهرا؛ راشدی اشرفی، بهروز، (۱۳۹۴)، تاثیر خاطره جمعی بر نام گذاری فضاهای شهری (نمونه موردی: شهرشیراز)، مجموعه مقالات اولین همایش ملی معماری ایرانی اسلامی (سیماي ديروز- چشم انداز فردا)، ص ۱۰۷ و ۱۰۱۰.
- [۲] رهنمائي، محمدتقي؛ اشرفي، يوسف، (۱۳۸۶)، فضاهای عمومی شهر و نقش آن در شکل گیری جامعه مدنی از دیدگاه برنامه ریزی شهری، جغرافیا (نشریه علمی - پژوهشی انجمن جغرافیایی ایران)، شماره ۱۴ و ۱۵، صص ۲۵-۳۱
- [۳] کریمی یزدی، اعظم؛ براتی، ناصر؛ زارعی، مجید، (۱۳۹۵)، ارزیابی تطبیقی ادراک فضای شهری از نظرگاه مخاطبین و متخصصین عرصه شهری (مطالعه موردی مجموعه شهری امامزاده صالح تجریش تهران)، شماره ۴۵، ص ۱۴.
- [۴] عباس زاده، شهاب؛ گوهری، حمید (۱۳۹۳)، فضاهای معنامحور و میداين اجتماعی در شهرسازی اسلامی رکن گمشده (فضاهای تعاملی) در کلانشهرهای ایرانی - اسلامی امروز، شهرپایدار، شماره ۱، صص ۱۶۶ و ۱۶۷.
- [۵] سلطانزاده، آرمان؛ عزیزی، هادی، (۱۳۹۹)، نقش میدان ها در شکل گیری فضا و منظر شهری، ص ۴ و ۹
- [۶] فرح بخش، مهدیه، (۱۳۹۴)، میدان ایرانی و روابط اجتماعی، بازشناسی و ارزیابی کیفی، نمونه موردی میدان گنجعلیخان کرمان، همایش ملی فرهنگ، گردشگری و هویت شهری، صص ۱-۵
- [۷] شیخ الحکمایی، عمادالدین؛ رضوان، رامینا، (۱۳۹۸)، دانش نام شناسی و پژوهش های علوم تاریخی، پژوهش های علوم تاریخی، شماره ۲، صص ۱۴۹ و ۱۵۰.
- [۸] احمدی، بهزاد؛ زندی، بهمن؛ نجفیان، آرزو؛ روشن، بلقیس، (۱۳۹۷)، بررسی نام گذاری اشخاص در بانه از دیدگاه نام شناسی اجتماعی، فصلنامه مطالعات زبان ها و گویش های غرب ایران، شماره ۲۲، صص ۴-۵.
- [۹] رفیعیان، محسن؛ فلاح حسینی، فریده، (۱۴۰۰)، نام گذاری فضاهای شهری.
- [۱۰] رفیعیان، محسن؛ اکبری، پردیس؛ پیرعلیایی، سینا؛ رفیعیان، مجتبی؛ بمانیان، محمدرضا، (۱۳۹۷)، تعیین مشخصه اساسی کیفیت مکان های عمومی شهری نمونه مورد مطالعه: میداين شهر یزد، پنجمین کنفرانس ملی مهندسی عمران و شهرسازی تهران، صص
- [۱۱] حبیبی، داوود؛ همکاران، (۱۳۹۷)، تبیین حس تعلق به مکان و هویت در فضاهای شهری با تاکید بر بازارهای سنتی، شماره ۳، ص ۵.
- [۱۲] نقیب السادات، رضا، (۱۳۹۲)، روش تمایز معنایی، دانشگاه علامه طباطبائی، ص ۲.

- [۱۳] ویکی پدیا دانشنامه آزاد، دسترسی از <https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8> تاریخ دسترسی ۱۴۰۰/۶/۷
- [۱۴] پایگاه خبری تحلیلی یزدآوا، دلیل تاریخی نامگذاری میدان «شهید بهشتی» یزد، دسترسی از: <http://yazdava.ir/-/%D8%AF>، تاریخ دسترسی ۱۴۰۰/۶/۷
- [۱۵] اسدپور، هاجر + ریاحی دهکردی؛ اسدپور، علی، (۱۳۹۹)، تحلیل عوامل مؤثر بر کیفیت زندگی اجتماعی شهروندان در فضاهای شهری معاصر (نمونه مورد مطالعه: میدان فرهنگ شهر یزد)، شماره ۲۴، ص ۲۰.
- [۱۶] یزد نیوز، بوته های اطلسی-زمینهای محدوده میدان اطلسی صفایه یزددهه ۳۰ شمسی، دسترسی از: <https://yazdnews.com/%D8>، تاریخ دسترسی ۱۴۰۰/۶/۷.

6 (1) , 2021

دوره ۶، شماره ۱

بهار ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

تأثیر ذهنی نام فضاهای عمومی شهری بر شهروندان: نمونه موردی میدان

شهری یزد

The role of environmental psychology in spatial strategic planning and design in Cheshmeh Aala in Damavand

Mahdi Fatemi *

Assistant Professor, Department of Architecture, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran

Faezehsadat Mousavibasir

MA of Landscape Architecture, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran

*Corresponding author's email address:

fatemi@arc.ikiu.ac.ir

How to cite this article:

Mahdi Fatemi, Faezehsadat Mousavibasir, The role of environmental psychology in spatial strategic planning and design in Cheshmeh Aala in Damavand, *Journal of Engineering and Construction Management (JECM)*, 2021; 6(1):37-44.

Abstract

Cheshme Aala Damavand has natural and memorable areas that shines like a jewel in the city by providing suitable facilities in the welfare and tourism sectors and by having favorable capacities. In general, uncontrolled traffic in this sensitive natural environment, the presence of a large number of tourists, which is noticeable in the hot seasons of the year, lack of attention to the natural bed in the existing landscape around the site, bed pollution, especially the spring water and the stream flowing from it, the incompatibility of the constructions. Around the spring, the lack of provision of necessary services and issues related to health and cleanliness, the immediate proximity of residential areas and surrounding gardens to the recreation area around the spring are among the problems of this area. According to the topic of this article, which is considered a valuable natural environment, the presence of a large number of tourists in the region at times of the year, which is accompanied by problems; It makes it necessary to find a solution about it. According to the features of the project platform and the need to introduce it in order to identify the potentials, the research method in this article is descriptive and analytical and the analysis method is also based on the type of qualitative research. The design of the landscape around this natural spring, which is based on environmental psychology and rereading the cultural and natural context of the Alaa spring, can improve the native life and the natural environment, and somehow strengthen the bond between man and nature.

Keywords

Environmental psychology, nature, strategic design, spring, human

نقش روانشناسی محیطی در برنامه ریزی و طراحی راهبردی فضایی در چشمه اعلا دماوند

مهدی فاطمی *

استادیار، گروه معماری، دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران

فائزه السادات موسوی بصیر

کارشناسی ارشد معماری منظر، دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۲۱

ارجاع به مقاله:

مهدی فاطمی، فائزه السادات موسوی بصیر، نقش روانشناسی محیطی در برنامه ریزی و طراحی راهبردی فضایی در چشمه اعلا دماوند، مهندسی و مدیریت ساخت، ۱۴۰۰؛ ۶ (۱): ۳۷-۴۴.

چکیده

چشمه اعلا دماوند دارای عرصه های طبیعی و خاطره انگیزی است که با فراهم سازی امکانات مناسب در بخش های رفاهی و گردشگری و با داشتن ظرفیت های مطلوب همچون نگینی در شهر میدرخشد. به طور کلی تردد کنترل نشده در این محیط طبیعی حساس، حضور پر تعداد گردشگران که در فصول گرم سال محسوس می باشد، کم توجهی به بستر طبیعی در منظر موجود پیرامون سایت، آلودگی بستر به ویژه آب چشمه و نهر جاری از آن، ناسازگاری مستحذات پیرامون چشمه، ارائه نشدن خدمات لازم و مسائل مربوط به بحث بهداشت و نظافت، هم جوار بلافصل محلات مسکونی و باغات اطراف با عرصه تفرج پیرامون چشمه از مسایل و مشکلات این محدوده میباشد. با توجه به موضوع این مقاله که یک محیط طبیعی ارزشمند محسوب می شود، حضور پر تعداد گردشگران در منطقه درمقاطعی از سال، که با مشکلاتی همراه شده است؛ چاره جویی را در مورد آن ضروری می نماید. با توجه به ویژگیهای بستر طرح و نیاز به معرفی آن در جهت شناسایی پتانسیل ها، روش تحقیق در این مقاله توصیفی و تحلیلی و روش تجزیه و تحلیل نیز بر اساس نوع تحقیق کیفی میباشد. طراحی منظر اطراف این چشمه طبیعی که مبتنی بر روانشناسی محیطی و بازخوانی بستر فرهنگی و طبیعی محدوده چشمه اعلا باشد، می تواند ضمن حل مسائل مذکور، حیات بومی و محیط طبیعی را نیز بهبود بخشیده و به نحوی پیوند انسان و طبیعت را تقویت کند.

کلمات کلیدی

روانشناسی محیطی، طبیعت، طراحی راهبردی، چشمه، انسان

۱- مقدمه

در قرن معاصر موضوع رابطه انسان و محیط و قابلیت ترجمه آن به زبان طراحی محیط و معماری، مورد توجه پژوهشگران این حوزه از

دانش بوده است. در این راستا شناخت انسان و ویژگیهای محیط زندگی او و چگونگی برقراری رابطه میان این دو عامل اهمیت دارد. در بررسی های انجام گرفته مشخص گردیده که از تعامل دو حوزه علوم رفتاری و معماری، دانش میان رشته ای "روانشناسی محیطی"

دوره ۶، شماره ۱

بهار ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

به تکوین رسیده و نظریه های طراحی بر پایه نیازها و درک انسان از محیط تدوین گردیده است، لذا می توان روانشناسی محیطی را عرصه مشترک معماری و علوم رفتاری قلمداد کرد. هدف معماران از پرداختن به این دانش، تحلیل رابطه انسان و محیط و کاربرد آن در طراحی راهبردی معماری است [۱].

۱-۱- بیان مسئله

در کشورهای نیمه خشک کره زمین مانند ایران آب دارای ارزش فراوانی می باشد. یکی از انواع آب هایی که در ایران به مقدار نسبتاً زیاد از زمین خارج می شود و در حال حاضر بدون استفاده صحیح به هدر می رود آبهای معدنی گرم و سرد می باشد. آب معدنی را می توان از اولین داروهای طبیعی بشر دانست. در کشور ما نیز استفاده از آبهای معدنی تاریخی کهن دارد [۲]. جنبه مهمتر چشمه های آبگرم، استفاده از آن ها در مسایل درمانی می باشد که سابقه بسیار طولانی در ایران و جهان دارد. با وجود پتانسیل های بالای گردشگری این چشمه ها، معرفی بین المللی و داخلی خوبی در رابطه با آنها انجام نشده و امکانات بهداشتی و رفاهی موجود در محل برخی از چشمه ها مناسب نیست. شناسایی و مطالعه علمی چنین چشمه هایی در کنار فراهم نمودن امکانات رفاهی می تواند ایران را به عنوان یکی از قطب های گردشگری طبیعی و درمانی دنیا مطرح نماید [۳]. چشمه اعلاای دماوند از مجموعه چشمه هایی است که رونق حیات و سرسبزی منطقه دماوند را از گذشته های دور تا کنون موجب شده است. این مجموعه، بستری است با ارزش های طبیعی و با توان های بالقوه و بالفعل گردشگری که حیات بومی نیز در آن جریان دارد. پتانسیل ها و ارزش های موجود در سایت موجب جلب گردشگران پرشماری به این منطقه شده است. اما متأسفانه مداخلاتی که در سالهای قبل صورت گرفته است، موجب از بین رفتن بخشی از سبزه طبیعی این محدوده گردیده است. به طور کلی تردد کنترل نشده در این محیط طبیعی حساس، از سویی موجب تهدید بستر طبیعی و مخل آسایش ساکنان بومی بوده و از سوی دیگر امکان بهره گیری مطلوب گردشگران را از محیط از بین برده است. در راستای این مسئله ی کلان سایر مسائلی که مقاله حاضر با آن روبه روست را می توان چنین برشمرد:

حضور پر تعداد گردشگران که در فصول گرم سال محسوس می باشد، کمبود تسهیلات لازم برای گردشگران و کیفیت پایین تسهیلات موجود، کم توجهی به بستر طبیعی در منظر موجود پیرامون سایت، آلودگی بستر به ویژه آب چشمه و نهر جاری از آن در نتیجه ی حضور بیش از حد گردشگران و مکان یابی نامناسب و ناسازگاری مستحدثات پیرامون چشمه، ارائه نشدن خدمات لازم و مسائل مربوط به بحث بهداشت و نظافت، هم جواری بلافصل محلات مسکونی و باغات اطراف با عرصه تفرج پیرامون چشمه.

۱-۲- اهمیت موضوع

چشمه ها مکان های بسیار مناسبی برای افزایش سرانه ی فضای سبز، بهبود سلامت جامعه، ایجاد تعاملات اجتماعی و ... هستند. با ارتقای کیفیت منظر شهری و فراهم آوردن فضاهایی با رعایت اصول منظر سازی و طراحی شهری در سطح شهر می توان به نیاز های افراد

جامعه به صورت کامل پاسخ گفت. چشمه های آب معدنی ایران از جنبه های مختلفی از جمله تنوع ژئوشیمیایی، نوع رسوبها، مناظر طبیعی اطراف چشمه ها، پوشش های جلبکی، آثار و ابنیه تاریخی مرتبط و از همه مهمتر خواص درمانی قابل توجه، میتوانند سهم زیادی در گردشگری طبیعی، زمین شناختی و درمانی کشور ایفا کنند. خوشبختانه تنوع این چشمه ها بسیار زیاد بوده و گستردگی نسبتاً متوازی در تمام ایران دارند. علیرغم ویژگیهای مثبت فراوان این نعمتهای خدادادی، متأسفانه به بهره برداری مدیریت شده و طراحی راهبردی فضایی از این منابع توجه زیادی نشده است.

۱-۳- پیشینه روانشناسی محیط

موضوع روان شناسی محیط از اواخر دهه ۶۰ قرن بیستم مطرح گردید. "پرو شانسکی، ایتلسن و ریولین در سال ۱۹۷۰ میلادی ظهور علم روانشناسی محیط را در کتابی با عنوان «روان شناسی محیط: انسان و محیط اجتماعی-کالبدی» اعلام کردند" البته پیش از این "در دهه های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰، پژوهش هایی به جهت بررسی تأثیر متقابل انسان و محیط تحت عنوان «علوم اکوفتاری» یا «روانشناسی اکولوژیک» منتشر می شدند [۴]. توجه به مطالعه رفتار انسان و مکان و محیطی که رفتار در آن شکل می گیرد، ابتدا با واژه «روانشناسی بوم شناختی» ارائه شد. بر خلاف روان شناسان سنتی که پژوهش های انجام شده آنان توجهی به ارتباط بین رفتار انسان و محیط کالبدی او نداشت، در روان شناسی بوم شناختی مفهوم ارتباط انسان با محیط یا بوم خویش مورد توجه قرار گرفت. همچنین جنبش های دوره معماری مدرن در شکل گیری علم روانشناسی محیط نقش اساسی داشته است. نقدهای انجام شده در باب فضاهای کسالت آور و جرم خیز در مجتمع های مسکونی و شهرهای مدرن از جمله شهرک پروویت ایگو در امریکا که نهایتاً منهدم گردیدند، را می توان سرآغازی بر لزوم توجه به نیازهای انسانی از محیط مطلوب دانست [۱].

۱-۵- اهداف پژوهش

۱-۵-۱- اهداف کلی

۱. احیاء و ساماندهی محدوده گردشگری چشمه اعلا از طریق رویکردهای منظرین
۲. ارتقا سیما و منظر منطقه
۳. تاکید بر عناصر انتظام بخش منظر
۴. تقویت پتانسیل های طبیعی و بومی منطقه
۵. بهبود وضعیت بوم شناختی و کیفیت زیست محیطی منطقه

۱-۵-۲- اهداف فرعی

۱. ایجاد تسهیلات لازم برای ورود هدفمند گردشگر به سایت
۲. رفع آلودگی آب رودخانه و ساماندهی حضور گردشگران در امتداد آن
۳. طراحی محدوده بلافصل چشمه و ایجاد فعالیت های متناسب در جهت گردشگری پایدار با رویکرد مداخله حداقلی

6 (1), 2021

دوره ۶، شماره ۱

بهار ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

مهندسی معماری

۴. توجه به مسائل مربوط به بحث بهداشت و نظافت محدوده مورد نظر
۵. ایجاد یک بستر طبیعی مطلوب جهت قرار گیری فضاهای سبز، فراغت، فرهنگی، تفریحی و توریستی در مقیاس محلی تا شهری و فراشهری.
۶. بهبود و افزایش سطح کیفیت زندگی شهروندان و ایجاد محیط های مناسب برای سرگرمی، تفرج و ورزش
۷. ایجاد منافع اقتصادی برای بومیان منطقه
۸. افزایش امنیت و آرامش ساکنین با فضا سازی و کاربری هدفمند به محوطه

۱-۶- فرضیه های پژوهش

به نظر می رسد با استفاده نقش روانشناسی محیطی در طراحی راهبردی منظر محدوده چشمه اعلاء دماوند و کنترل و هدفمندسازی ورود و حضور گردشگران در آن می توان مسائل و آسیبهای فعلی آنرا برطرف کرده و وجهه آیینی آن سبب رونق گردشگری و سرزندگی آن شود.

۲- روش تحقیق

با توجه به ویژگیهای بستر طرح و نیاز به معرفی آن در جهت شناسایی پتانسیل ها، روش تحقیق در این مقاله توصیفی و تحلیلی بوده. اطلاعات رساله به روش های مختلف جمع آوری خواهد شد. ابتدا مطالعات کتابخانه ای و اسنادی که مبانی پایه و استانداردها هستند جهت استخراج معیار های طراحی گردآوری می شود. در همین راستا مطالعات میدانی از منطقه و سایت مورد نظر انجام می شود که مجموعه ای از برداشت نگارنده، مصاحبه محلی یا پر کردن پرسشنامه، عکسبرداری و جمع آوری نقشه ها و تطابق با وضع موجود دسته بندی می گردد. همچنین مطالعات اینترنتی برای به دست آوردن مصادیق و نمونه های مناسب و مشابه نیز انجام می گردد.

انواع اطلاعات مورد نیاز:

۱. اطلاعات مربوط به شناخت خصوصیات بافت شامل اطلاعات تاریخی و جغرافیایی، اطلاعات زیست بوم منطقه و اکولوژی منظر
۲. اطلاعات توصیفی از کتب و مقالات مرتبط و جمع آوری مبانی اساسی و اصول و استاندارد ها
۳. بیان مبانی طراحی و ایده پردازی

روش تجزیه و تحلیل نیز بر اساس نوع تحقیق کیفی است که مراحل زیر را طی می نماید:

مطالعات کتابخانه ای شامل مروری بر مباحث نظری، نکات مثبت و منفی، قوانین و مقررات که نهایتا چارچوب نظری تحقیق را مشخص کرده است. در ادامه مراحل زیر برای طراحی طی می شود:

مرحله اول: شناسایی؛ شامل شناسایی منابع، شناسایی نیازها و مروری بر طرح ها و قوانین فرادست.

مرحله دوم: تحلیل، شامل تحلیل منابع و نیازها و تطبیق آن ها با قوانین فرادست و تعیین اقدامات امکان پذیر

مرحله سوم: تطابق اقدامات امکان پذیر با شرایط محیطی سایت و مکان یابی هر کدام از فعالیت ها

مرحله چهارم: طراحی، شامل تدوین الگوها بر اساس نیازهای هر فعالیت، بسط الگوها با توجه به شرایط موجود (تهیه طرح های راهبردی)، بسط طرح های راهبردی با توجه به نیازهای درونی هر فعالیت (تهیه طرح کلیدی)، بسط طرح های کلیدی با در نظر گرفتن جزئیات (تهیه طرح اجرایی)

موارد فوق با توجه به مطالعات پیرامون منطقه مورد مطالعه که منجر به شناخت توانایی ها و محدودیت های منطقه می گردد، در تلفیق با نظر ساکنان و گردشگران که از طریق مصاحبه و پرسش از مردم جمع آوری می شود و حاصل مطالعات و دستیابی به کانسپت طرح میباشد، پس از مطالعات شناختی و تحلیل و بررسی راهبردها مدل سازی نهایی انجام می شود.

۳- مفاهیم و تعاریف مرتبط با محیط و روانشناسی

۱-۳- روانشناسی محیطی

تعاریف متفاوتی از روانشناسی محیطی ابراز شده است (جدول ۱). این دانش به عنوان شاخه ای از روانشناسی و زیر مجموعه ای از علوم رفتاری، به مطالعه رفتارهای انسان در رابطه با سکونتگاه یا محیط کالبدی پیرامونش می پردازد. اکثر پژوهشگران: آگون برونسویک، کورت لوین و رابرت گیفورد را پایه گذاران این رشته می داند. آگون برونسویک در سال ۱۹۴۳ برای نخستین بار اصطلاح "روان شناسی محیط" را به کار برده است ولی "در منابع آلمانی زبان، هلیپاخ (۱۹۰۲)، نخستین پایه گذار روانشناسی محیط نامیده می شود" [۴]. مطالعات اولیه بارکر (۱۹۶۸) درباره قرارگاه رفتاری یا مکان-رفتارها در حوزه روانشناسی بوم شناختی و مطالعات سامر (۱۹۵۰) و آلتمن (۱۹۷۵) درباره فضاهای شخصی و رفتار اجتماعی، به عنوان زیربنای آن شناخته شده است [1].

جدول ۱ تعاریف ارائه شده از روانشناسی محیطی توسط نظریه پردازان [۴]

نام	تاریخ	تعریف ارائه شده از روانشناسی محیطی
کریک (Craik)	1970	مطالعه روان شناختی رفتار انسان، به گونه ای که به زندگی روزمره او در محیط کالبدی مرتبط باشد.
گرامان (Graumann)	1976	روان شناسی محیط، مکمل روان شناسی عمومی فاقد محیط است.
کانتر (Canter)	1981	شاخه ای از روانشناسی است که به مطالعه و تحلیل تعاملات، تقابلات، تجارب و کنش های انسان با جنبه های مختلف محیط اجتماعی و فیزیکی توجه دارد.
راسل (Russell)	1982	حیطه ای از روانشناسی است که به فراهم کردن رابطه نظام مند بین شخص و محیط میپردازد.
هالاها (Holahan)	1982	روانشناسی محیط، مناسبات مشترک بین محیط فیزیکی و رفتار و تجربه انسان را مورد بررسی قرار میدهد.
پروشانسکی (Proshansky)	1990	روانشناسی محیط، با تعاملات و روابط میان مردم و محیطشان سر و کار دارد.
گیفورد (Gifford)	1997	روانشناسی محیط، بررسی متقابل بین فرد و قرارگاه فیزیکی وی است.

۲-۳- محیط و رفتار انسان

رابطه انسان - محیط رابطه ای دوسویه است. هر دو به نوعی بر هم تأثیر گذارده و از هم متأثر میشوند. "الگوی رویدادهایی را که بر

زندگی در بناها و شهرها غالب است، نمی توان از فضاهایی که در آن رخ می دهند، جدا کرد". انسان، بسته به ارزش های فرهنگی محیط خود، به برخی فضاها، محرک ها و رویدادها معنی می بخشد و متناسب با آنها رفتار می کند. شناخت، توصیف و تبیین رفتار انسان به درک رابطه محیط و رفتار کمک می کند و درک نقش محیط ساخته شده در زندگی مردم نیازمند فهم و درک ماهیت آن سان است. "محیط و رفتار آن قدر در هم تنیده شده اند که به سختی می توان آنها را از هم تفکیک کرد. رفتار را نمی توان مستقل از رابطه درونی آن با محیط درک کرد، رفتار را باید در بستری محیطی تعریف کرد" [۵].

۳-۳- محیط کالبدی و رفتار انسان

نظریه های گوناگون را در ارتباط با تاثیر محیط بر رفتار انسان و چگونگی ارتباط و تعامل بین محیط کالبدی و تجربه انسان از آن وجود دارد. روان شناسی محیط به دنبال خلق تئوری هایی در مورد رفتارهای انسان در محیط روزمره و بوم اوست، به گونه ای که بتوانند مورد استفاده معماران قرار گیرند. سه نظریه متداول در حوزه نحوه تعامل میان محیط کالبدی و رفتار انسان را بیان می کند که در جدول ۲ آمده است [۱].

جدول ۲ نظریه های تاثیر محیط کالبدی بر رفتار انسان [۱]

گرایش رفتار- محیط	ویژگی اصلی	طرفداران اولیه
جبرگرایی محیطی	تعبیر در نظر و عناصر معماری محیط، به تعبیراتی در رفتار و به ویژه در رفتار اجتماعی منجر میشود.	معماران و شهرسازان دوره مدرن
اختیارگرایی محیطی (امکان گرایی)	محیط معمولاً باعث بروز رفتار نمیشود، بلکه زمینه ای برای وقوع رفتار است و افراد بر اساس معیارهای فرهنگی دست به انتخاب زده و رفتار می نمایند.	جامعه شناسان و دانشمندان جغرافیای شهری
احتمال گرایی	تاثیر محیط کالبدی بر رفتار، یک تاثیر احتمالی است و بر حسب ویژگیهای محیط احتمال وقوع رفتاری خاص در برخی از محیط ها نسبت به برخی دیگر بیشتر یا کمتر است.	روانشناسان محیط

۴- نقش آب در معماری و شهرسازی ایران

۴-۱- از دوران کهن تا قبل از اسلام

به طور تقریبی در همه نوشته های پیش از اسلام، جایگاه آب در مجموعه آفرینش بسیار حساس است. در زمان ساسانیان، فرمانروایان، محلی خاص بر می گزیدند تا اعتقادات مذهبی و شرح پیروزی های خود را بر روی سنگ های عظیم نقش کنند. در هر یک از این محل ها، آبیگری در پای بدنه سنگی ایجاد می کردند.

در فرهنگ ملی ما، آب را مظهر روشنایی دانسته اند و آن را نماد پاکی می دانند. در گذشته ای نه چندان دور، هیچ خانه ای نبود که حوضی در آن نباشد، حوض های زیبا و کوچک و بزرگ با کاشی های آبی فیروزه ای نماد مشخص زندگی در هر خانه ای بود. حوض و استخر در باغ های ایرانی و حتی در خانه های ایران اهمیت زیادی داشته و دارد [۶].

۴-۲- بعد از اسلام

آب نه تنها از جنبه های مادی حیات بخش و زنده کننده محیط مصنوع که از جنبه های معنوی نیز چنین بوده است و کاربرد آن در ابنیه و فضاهای شهری پاسخی در جهت رفع نیازهای روحی و معنوی استفاده کنندگان می باشد [۷]. در معماری دوران اسلامی نقش آب حالتی کاربردی پیدا می کند. قبل از اسلام معماری به سوی آب می شتافت و در کنار آن آرام می گرفت. بعد از اسلام معماران با شناخت قوانین فیزیکی رفتار آب و درک نقش و تمثیل و ارتباط آن با انسان، آب را درون معماری آوردند [۷]. علاوه بر نقش آب در مساجد، آب انبارها، یخچال ها، حسینیه ها، حیاط های منازل و ... آب و به خصوص آب جاری یکی از عناصر اصلی فضاهای عمومی و معابر شهرهای تاریخی بوده است که همچون شبکه ی رگهای موجود زنده، حیات را به کلیه اجزاء شهر رسانده و در عین حال با اتصال آنها به یکدیگر جلوه ی زیبایی از کالبد واحد و وحدت کالبدی آن را به نمایش می گذارده اند. این نهر ها که در ابتدای امر برای رساندن آب به حیاط ها و باغ های درون شهر به کار گرفته می شدند، بعدها و در دوره صفویه برای ارتقای کیفیت محیط و ایجاد فضا و مکان مناسب گشت مردم رواج یافتند و حتی در برخی موارد همچون چهارباغ با حوض های وسیع در فضاهای عمومی تلفیق شدند که ذکر جزئیات آن در بسیاری سفرنامه ها از جمله سفرنامه های پیشرو دلاواله و شاردن مکتوب است [۸].

۵- حضور آب در فضای شهری

آب پیام آور روشنایی و پاکی به شمار می رود و از ارزش زیادی برخوردار است که با قابلیت های مختلف خود مانند حیات، تازگی، درخشندگی، پاکیزگی، رونق و رواج روشنایی، سکون، آرامش و تحرک، احساس های متفاوت در روح و روان انسان گذارده است (ادیبی و همکاران، ۱۳۸۴). به طور کلی آب از عناصری است که به محیط پیرامون خود زندگی و معنا می بخشد [۶]. با وجود آب می توان فضاهای متنوع شهری (فضای سبز، آبی، تفریحی و یا به عبارتی فضای مناسب زیست محیطی) به وجود آورد.

۵-۱- جایگاه آب در ارتباط با محیط زیست انسانی و منظر شهری

رودها از ارتفاعات کوهستانی خود که در واقع حوزه آبریز آنها محسوب می شوند سرچشمه می گیرند و پس از گذشتن از زمین های پرفراز و نشیب کوهستانی وارد زمین های جلگه ای می گردند و پس از بوجود آوردن خورها و جزایر مختلف به دریاها میریزند. عبور از سرزمین های گوناگون با فرهنگ ها و خصلت های مختلف به رودها جلوه ای اسطوره ای بخشیده است، گویی همانند خدایان و الهه های تمدن هایی که در کنار خود به وجود آورده به دنبال جاودانگی و یافتن راز زندگی جاودانه می باشند. قدرت افسانه ای رودخانه ها و نیاز زیستی انسانها به منابع آب، اجتماعات بسیاری را در هم نشینی با خود بوجود آورده است. این اجتماعات در طول سالیان متمادی با آزمایش و خطاهای بسیار خود را با ویژگی های آب تطبیق داده و زندگی چندین هزار ساله خود را در کنار این توده عظیم همیشه جاری باستانی تجربه کرده اند [۶]. در تحولات دهه های اخیر، با سعی و تلاشی که ارگان های مختلف حفظ محیط زیست و مراجع

ذیربط انجام داده اند مفهوم رود دوباره زنده گشته و تعابیر جدیدی از این مفهوم استنباط شده است. تعابیری از قبیل ریه شهر، کریدور تفریحی و...

۶- نقش آب در طراحی منظر

آب به عنوان عنصری که دارای وجوه گوناگون جسمی بوده، با انعکاس محیط و منظری که پرورش می دهد محیط را تحکیم می بخشد. علاوه بر منظره و صدا، بو و احساس آب بر پوست به صورت محرک هایی حس مکان را غنی تر می سازند. در محیط آب به یکی از ۴ شکل حرکتی تبدیل می شود: یک نقطه حرکتی، یک خط، یک سطح متحرک، حرکت یک حجم از آب به صورت مرکزیت، شکل دهنده، شکل پذیر، دعوت کننده، پیوند دهنده، جدا کننده، گذرا، جاری، منظرین و نمایی در مفهوم معماری منظر، به صورت عینی و ذهنی استفاده می شود [۹].

۶-۱- منظر و حفاظت محیط زیست

امروزه اصول حفاظت زیست محیطی و به تبع آن توسعه پایدار که ارتباط تنگاتنگی با محیط زیست انسانی دارد، به نحو چشمگیری دارای هماهنگی درونی با اهداف معماری منظر می باشد. طراحی محیط در معماری منظر، به نوعی بیانگر دخالت انسان در محیط پیرامونش میباشد که این دخل و تصرف در طول دوران های مختلف به اشکال متنوع، تأثیرات مثبت و منفی بر محیط زیست داشته است. چنانچه معمار منظر در رویکرد خود نسبت به طبیعت، قوانین و ضوابط مرتبط با حفاظت زیست محیطی را در نظر بگیرد، از تأثیرات منفی معماری منظر نسبت به محیط کاسته می شود. به عبارت دیگر، هر نوع سیاستگذاری برای ساماندهی محیط و همچنین اصول معماری منظر، به طور طبیعی باید در چارچوب اصول حفاظت محیط زیست قرار بگیرد. معماری منظر از عوامل موثر در حفاظت محیط زیست و چنانچه ذکر شد، حفاظت محیط زیست از اهداف توسعه پایدار می باشد [۱۰].

۷- پیوند منظر، انسان و طبیعت

یکی از اصول منظر شناخت معنا و جایگاه محیط در زندگی انسان است در حالی که بخش اعظم این محیط طبیعت است. ما در طبیعت زندگی می کنیم و ذهنیت ما در طبیعت شکل می گیرد. در حقیقت در منظر دو عامل انسان و طبیعت نقش عمده دارند و این دو عامل در قالب منظر با یکدیگر پیوند خورده اند و فعالیت ها و اقدامات انسان در غالب معماری منظر، پردازش و آفرینش منظر بر محیط تأثیرگذار است.

۸- محله چشمه اعلاء

این محله با وسعتی در حدود ۶۰ هکتار در شمال شرقی شهرستان قرار گرفته است. بخش بزرگی از این محله ناحیه کوهستانی است و در قسمت های جنوبی آن باغات قرار دارند. هم چنین برخی از ویژگی های جمعیتی، اجتماعی و اقتصادی این ناحیه به شرح زیر است:

- سکونت در این محله عمدتاً بعد از انقلاب شکل گرفته است و از کل واحدهای مسکونی این ناحیه حدود ۸۳ درصد ساخته شده است.
- میزان جوانی جمعیت محله در حدود ۴۷ درصد بوده است که جوان ترین ساختار در بین محلات شهر دماوند است.
- میزان باسوادی جمعیت در حدود ۷۹ درصد است که در حدود ۱۰/۶ درصد از متوسط میزان باسوادی شهر دماوند کمتر است.
- تعداد جمعیت ساکن در این محله اندک و بافت مسکونی آن ناچیز است.
- با توجه به ساختار شغلی محله که در حدود ۴۳ درصد از شاغلان را کارکنان مشاغل ابتدایی و یا در واقع کارگران ساده تشکیل می دهند؛ می توان گفت این محله، محله ای فقیرنشین است.
- براساس اطلاعات طرح کارگاهی، در سال ۱۳۸۱ تعداد، کارگاه های فعال ۱۲ کارگاه بوده است و مجتمع گردشگری چشمه اعلاء در این محله واقع شده است.

تصویر ۱ موقعیت قرارگیری چشمه اعلائی دماوند نسبت به استان تهران و شهرستان دماوند در نقشه هوایی (منبع: google earth)

۸-۱- ساختار اجتماعی

ساختار اجتماعی در دو منطقه مشاء و محلات جنوبی چشمه با هم متفاوت است. ساکنین محلات جنوبی چشمه اغلب بومیان هستند که در تمام طول سال در این منطقه به سر می برند و شهردماوند اقامتگاه دائمی آنان به حساب می آید. در حالی که بافت منطقه مشاء اغلب به صورت ویلایی است و پذیرای پایتخت نشینان در ایام تعطیل و اوقات فراغت است. چهار محله در نزدیکی محوطه چشمه شامل محله چشمه اعلا، دشتیان، اوره و دشت مزار است. محله چشمه اعلا با کمترین درصد تراکم مجاور محوطه چشمه قرار دارد. ساکنین این محلات از چشمه اعلا کمتر به عنوان یک فضای تفریحی بهره می برند و کاربران اصلی چشمه اغلب غیربومیان هستند [۱۱].

جدول ۳ تحلیل SWOT فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی (منبع: نگارنده)

قوت	ضعف
- غنا و قدمت تاریخی منطقه دماوند	- استفاده اندک اهالی محلات پیرامون از
- نزدیکی به کوه دماوند به عنوان یک منظر فرهنگی	- چشمه اعلا به عنوان فضای جمعی و تفرجی
- غنای اساطیری منطقه دماوند	- تفاوت در آداب و رسوم و فرهنگ میان بومیان محلات و ساکنین موقت ویلاهای مشاء
- احترام بومیان به درخت چنار کهن سال مجاور چشمه	- سطح پایین درآمد ساکنین محلات مجاور
- برگزاری مناسبت های خاص بومی	- چشمه اعلا
- عرضه محصولات باغات و مزارع کشاورزی منطقه	
- آیین های بومی ساکنین شهر دماوند	
- تنوع در سطوح اجتماعی و اقتصادی اقشار گردشگر مراجعه کننده به مجموعه	
فرصت	تهدید
- جایگاه ارزشمند چشمه در اذهان عمومی به ویژه بومیان	- کاهش امنیت در کوچه باغات جنوبی چشمه به دلیل نبود شفافیت فضای
- اشتغال زایی مجموعه گردشگری چشمه اعلا برای بومیان	- بالا بودن میانگین سنی در میان بومیان محلات و دشواری برقراری ارتباطات با گردشگران
- امکان عرضه صنایع دستی بومیان منطقه در مجموعه	- آداب و رسوم و فرهنگ میان بومیان محلات و گردشگران آبی مجموعه
- حضور دوره ای عشایر در منطقه و امکان عرضه محصولات دامی و صنایع دستی آنان	- وجود فضا های نا امن در دامنه های شمالی به دلیل نبود کاربری در آنها
- عبور گروه های کوهنوردی و استراحت موقت آنان در منطقه	
- امکان تعریف فضای جمعی برای محله چشمه اعلا در پیرامون چشمه	
- تراکم جمعیتی پایین در محلات و منطقه مشاء	
- امکان تعریف مرکز محله	

۸-۲- گردشگران و بازدیدکنندگان چشمه

گردشگران مجموعه چشمه اعلا در دو مقیاس درون و فراشهری و بر اساس انواع مقاصد گردشگری به شرح زیر قابل تفکیک هستند:

۸-۲-۱- گردشگران فراشهری

گردشگران تک مقصدی : آن دسته از گردشگران است که با مقصد اصلی و تنها مقصدشان مجموعه چشمه اعلا می باشد. گردشگران منطقه ای : هدف گردشگری برای این گروه از گردشگران منطقه وسیع تری از مجموعه چشمه اعلا را شامل می شود. به عبارت دیگر آن ها با نیت بازدید از مجموعه ای از مقاصد گردشگری به دماوند می آیند [12]. در این گروه، چشمه اعلا، می تواند بخشی از

یک تور منطقه ای یا مقصد اصلی از این تور باشد. مقاصد گردشگری پیرامون چشمه اعلا که با توجه به مسیرهای دسترسی می توانند با چشمه اعلا در یک حلقه گردشگری قرار گیرند شامل موارد زیر است: باغستان دماوند- چشمه اعلا
پیست اسکی آبعلی- منطقه مشاء- چشمه اعلا
آبشار تیزآب- چشمه اعلا
شهرآبسد- چشمه اعلا
دریاچه های تاروهویر- چشمه اعلا
گردشگران عبوری : مقصد اصلی این دسته از گردشگران محلی غیر از چشمه اعلا می باشد و آن ها در مسیر رسیدن به مقصد اصلی خود از چشمه اعلا بازدید می کنند. نظیر گردشگران بین استان های سمنان و تهران و مازندران [12].

۸-۲-۲- گردشگران درون شهری

اهالی بومی : نقشی که چشمه در ارتباط با اهالی بومی دارد متفاوت است:
خانه های مسکونی پیرامون چشمه: برای ساکنین این خانه ها، مجموعه فعلی چشمه در حکم حیاط خانه شان است.
محلات مجاور مجموعه فعلی چشمه اعلا: برای ساکنین محلات مجاور ، مجموعه چشمه اعلامی تواند نقش یک فضای جمعی و تفرجی در مقیاس محله را بازی کند.
سایر ساکنین شهر: برای اهالی ساکن در محلات دورتر، مجموعه چشمه اعلا، می تواند نقش یک فضای سبز شهری و فضای جمعی را داشته باشد.
ضمنا در مناسبت های مختلف نظیر ایام ماه محرم یا رمضان این مجموعه یک فضای جمعی در مقیاس کل شهر است. هم چنین وجود چشمه و متبرک بودن آن در اذهان مردم و سودمندی آن برای سلامتی نیز در کنار انگیزه های گردشگری و تفرج موجب حضور اهالی بومی در چشمه اعلا می گردد.

۸-۳- بررسی لزوم توسعه محدوده فعلی چشمه اعلا

پیش از آغاز به طراحی راهبردی فضایی می بایست تعیین شود که آیا محدوده فعلی چشمه پاسخ گوی تعداد گردشگران خواهد بود یا خیر. برای این امر ابتدا به تخمین تعداد گردشگران مراجعه کننده به پارک می پردازیم و سپس با در نظر گرفتن حداقل و حداکثر مساحت محدوده فعلی ، سرانه زمین برای گردشگران در محدوده فعلی محاسبه می شود و از آن جا می توان نتیجه گرفت که آیا نیازمند توسعه محدوده فعلی برای رسیدن به سرانه مطلوب برای هر گردشگر هستیم یا خیر.

۸-۳-۱- محاسبه تعداد بازدیدکنندگان چشمه اعلا در هر روز

از تعداد بازدیدکنندگان محوطه چشمه اعلا آمار مشخصی در دست نیست. طبق صحبت با کارمندان شهرداری دماوند تا سال ۹۲-۱۳۹۱ برای ورود به پارکینگ چشمه اعلا بلیط هایی فروخته میشد و ما نیز برای به دست آوردن تعداد بازدیدکنندگان از تعداد بلیط های فروخته شده توسط شهرداری برای اتومبیل های ورودی به پارکینگ

6 (1), 2021

دوره ۶، شماره ۱

بهار ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

هکتار ۵۰ نفر و سرانه استاندارد زمین برای هر نفر ۲۰۰ متر مربع خواهد بود.

جدول ۵ ارتباط شمار استفاده کنندگان با ویژگی منطقه تفرجگاهی		
ویژگی منطقه	شمار استفاده کنندگان (در هر هکتار)	تراکم
ارتباط با طبیعت	کمتر از ۵	بسیار کم
فضاهای وسیع و باز	۵ تا ۵۰	کم
فضاهای خلوت تا شلوغ	۴۰ تا ۳۰۰	متوسط
بسیار شلوغ (غالباً درون شهری)	۱۰۰۰ تا ۵۰۰۰	زیاد

۹- بحث و نتیجه گیری

اگر این تعریف از معماری را بپذیریم که، معماری شکل دادن هدفمند به مکان زندگی انسان است، فعل معماری به دو عامل " شکل و زندگی " توجه دارد. اثر معماری همانند ظرف است و معمار در پی ساختن این ظرف و آنچه در این ظرف می آید "زندگی انسان" است نگرش به انسان در علوم رفتاری بر حسب طرز تفکر مکاتب فکری مختلف نتایج متفاوتی را در پی داشته است. "از زمان رنسانس، پژوهشگران و نویسندگان زیادی بین عناصر هنری و غیر هنری محیط، یعنی بین معماری و ساختمان، تمایز قائل شده اند". معماری بعنوان هنر، ارتباط پیوسته ای با علوم انسانی و علوم رفتاری دارد. زیبایی، معنا، ادراک، احساس، اندیشه، نیازهای انسانی، راحتی، آسایش، تعالی، تکامل و بسیاری دیگر، از لغات مشترک حوزه معماری و روانشناسی است. دانش روانشناسی محیط حوزه مشترک بین علوم رفتاری و معماری است که از طریق ائتلاف آنها متعاقب جنگهای جهانی و پس از نارضایتی مردم از فضاهای معماری مدرن، که انگیزه و نیازهای غیر مادی انسان در آن جلوه ای نداشته، پدید آمده که هدف آن مطالعه انسان در محیط واقعی است. مباحث مشترک که در این مقاله به آنها اشاره شد، معماری و خصوصیات روانشناسی را به هم پیوند می دهد. در نهایت با توجه به تمام تحلیل ها و مطالعات انجام شده به راهکارهای مدیریتی، برنامه ریزی و طراحی راهبردی در چشمه اعلا دماوند جهت تعدیل تعداد گردشگران اشاره می کنیم.

راهکارهای تعدیل گردشگر در ایام با مراجعه بالا راهکارهای مدیریتی

- در نظر گرفتن بلیط ورودی برای مجموعه و بالابردن قیمت آن در ایام با مراجعه زیاد
- تعریف فعالیت هایی در سایت و دریافت هزینه برای برخی از آنها
- تعریف سفرهای یکروزه یا بیشترمیان چند مقصد گردشگری علاوه بر مجموعه چشمه اعلا
- تشویق مراجعین به استفاده از سایر مناطق سایت در ایام پیک مراجعه

راهکارهای برنامه ریزی و طراحی

- ایجاد سلسله مراتب و فیلترینگ میان حوزه استقرار بومیان و فعالیت های گردشگری

مجموعه، در هر روز در فصول مختلف سال استفاده کرده ایم. با توجه به نظر کارشناسان شهرداری دماوند، متوسط تعداد سرنشینان هر اتومبیل چهار نفر در نظر گرفته شد. در نتیجه تعداد بازدیدکنندگان در هر روز در فصول مختلف در روزهای طول هفته، آخر هفته (پنج شنبه و جمعه) و ایام نوروز مطابق جدول زیر است.

جدول ۴ محاسبه تعداد بازدیدکنندگان چشمه اعلا در سال ۹۰ (شهرداری دماوند، ۱۳۹۹)

فصل	طول هفته	آخر هفته	ایام نوروز
بهار	میانگین اتومبیل در روز	130-150	300-350
	متوسط تعداد سرنشین	4	4
	نفر در روز	520-600	1200-1400
	میانگین نفر در روز	560	1300
تابستان	میانگین اتومبیل در روز	150-170	650-750
	متوسط تعداد سرنشین	4	4
	نفر در روز	600-680	2600-3000
	میانگین نفر در روز	640	2800
پاییز	میانگین اتومبیل در روز	10_20	10_20
	متوسط تعداد سرنشین	4	4
	نفر در روز	40-80	40-80
	میانگین نفر در روز	60	60
زمستان	میانگین اتومبیل در روز	5_10	5_10
	متوسط تعداد سرنشین	4	4
	نفر در روز	20-40	20-40
	میانگین نفر در روز	30	30

با توجه به جدول ۴ نتایج زیر حاصل میشود:

- میانگین نفر در روز در فصول مختلف سال و ایام طول هفته و آخر هفته با هم متفاوت است و در ایام آخر هفته (به ویژه در تابستان) نسبت به طول هفته افراد بیشتری به مجموعه مراجعه می کنند.
- فصول سال به ترتیب میزان مراجعه کننده به سایت از بیشترین به کمترین میزان شامل تابستان، بهار، پاییز و زمستان است.
- تعداد مراجعه کنندگان در ایام نوروز به دلیل سردی نسبی هوا کمتر از فصل تابستان است.
- بیشترین میزان گردشگر در هر روز مربوط به ایام آخر هفته در تابستان و برابر ۲۸۰۰ نفر و کمترین آن در زمستان و برابر ۳۰ نفر است.

۸-۳-۲- سرانه زمین برای هر گردشگر در محدوده فعلی

از آن جا که با توجه به عدم تعریف حریم مشخص برای محدوده فعلی چشمه اعلا، تعیین مساحت دقیق آن ممکن نیست؛ برای محاسبه سرانه زمین برای هر گردشگر، حداکثر مساحت مورد استفاده گردشگران مد نظر قرار می گیرد. از بخش قبل، حداکثر میزان مراجعین، مربوط به ایام آخر هفته فصل تابستان و برابر ۲۸۰۰ نفر است. مساحت حداکثر محدوده فعلی چشمه، حدوداً ۳ هکتار است. در نتیجه سرانه زمین برای هر گردشگر در محدوده فعلی برابر ۱۰ مترمربع خواهد بود. این میزان را می بایست با استاندارد سرانه هر نفر در محیط های وسیع و باز مقایسه کرد. مطابق جدول ذیل اگر تراکم کم را برای سایت قایل شویم؛ حداکثر تعداد گردشگر در هر

6 (1), 2021

دوره ۶، شماره ۱

بهار ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

مهندسی راهبردی

- ایجاد سلسله مراتب و فیلترینگ میان حوزه های آسیب پذیر طبیعی و فعالیت های گردشگری
- تعریف فضاهای چند عملکردی با قابلیت تغییر کاربری
- خرد کردن عرصه های هم جوار حوزه آسیب پذیر برای جلوگیری از تجمع
- تشویق به برگزاری کمپینگ در حوزه های تعریف شده
- استقرار تسهیلات گردشگری در حوزه های با دوام بیشتر
- هدایت گردشگر از حوزه آسیب پذیر به سمت سایر حوزه ها با تعریف محورهای اتصال دهنده آنها
- ایجاد کشش بصری از حوزه آسیب پذیر به سمت سایر نقاط سایت
- تعریف کاربری های جاذب جمعیت در مناطقی با فاصله از حوزه آسیب پذیر
- حوزه بندی سایت و دشوار ساختن دسترسی به نقاط آسیب پذیر
- حوزه بندی سایت و تعریف فعالیت هایی ویژه نظیر منطقه صخره نوردی، اسکی و...
- طراحی مبلمان و حوزه های چند عملکردی و قابل انعطاف که در صورت افزایش جمعیت قابلیت افزایش اندازه و ابعاد را داشته باشند.

راهکارهای تعدیل گردشگر در ایام با مراجعه اندک

راهکارهای مدیریتی

- کاهش قیمت بلیط ورودی
- در نظر گرفتن تسهیلات ویژه برای ایام کم مراجعه
- ترغیب گردشگران به استفاده از سایت در ایام کم مراجعه
- ترغیب به استفاده از سایت توسط اقشاری که در فصول زمستان و پاییز اوقات آزاد بیشتری نسبت به برخی اقشار دیگر نظیر دارند دانش آموزان و دانش جویان و ...
- ترغیب مردم بومی یا دانشجویان دانشگاه های شهر دماوند به استفاده از سایت
- پذیرفتن تورهای گردشگری با تسهیلات ویژه
- برگزاری فستیوال ها و مراسم ویژه در این ایام نظیر جشن برف، شبهای یلدا و...

راهکارهای برنامه ریزی و طراحی

- تعریف فضاهای انجام بازی ها و ورزش های زمستانی
- تعریف کاربری ها در فضای سر بسته
- حوزه بندی سایت و تعریف تسهیلات گردشگری با کیفیت مختلف برای اقشار گردشگر با سطح درآمد متفاوت
- در نظر گرفتن فضاهای مشخصی جهت روشن کردن آتش و دور هم جمع شدن برای فصول سرد.

۱۰- منابع

- [۱] امامقلی، عقیل و همکاران، روانشناسی محیطی عرصه مشترک معماری و علوم رفتاری، مجله فصلنامه علوم رفتاری ۱۳۹۳، ۴۰-۲۲.
- [۲] غفوری، محمدرضا. "بررسی چشمه های آب معدنی لاریجان - دماوند" مجله علوم دانشگاه تهران، ۱۳۵۹.
- [۳] مطلبی، قاسم، ۱۳۸۰، "روانشناسی محیطی دانشی نو در خدمت معماری و طراحی شهری، نشریه علمی پژوهشی هنرهای زیبا، دانشکده هنرهای زیبا دانشگاه تهران، شماره ۱۰.

- [۴] مرتضوی، شهرناز، ۱۳۸۰، "روانشناسی محیط، تهران، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- [۵] التمن، ایروین، ۱۳۸۲، محیط و رفتار اجتماعی، خلوت، فضای شخصی، قلمرو و ازدحام، ترجمه علی نمازبان، تهران، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- [۶] ابراهیم زاده، عیسی، ۱۳۸۶، "چشمه های آب معدنی و گستره فضایی آن در ایران." تحقیقات منابع آب ایران، ۶۶-۷۰.
- [۷] علمداری، مهدی، ۱۳۷۹، فرهنگ عامیانه دماوند، اداره فرهنگ و ارشاد اسلامی دماوند.
- [۸] غضنفری، پروانه، "منظر طبیعی." ویژه نامه دوره ۱، شماره ۰ نشریه علمی منظر، زمستان ۱۳۸۷، صفحه ۲۰-۲۳.
- [۹] فرانسس تی مک، اندرو، ۱۳۷۸، "روانشناسی محیطی، ترجمه غلامرضا محمودی، تهران، انتشارات زربان اصل.
- [۱۰] Greeno, J.G. (1998), The Situativity of Knowing, Learning, and Research, American Psychological Association Inc, Vol.53, No.1.
- [۱۱] مهندسان مشاور شارمند، ۱۳۸۴، طرح جامع شهر دماوند، مطالعات وضع موجود، مطالعات محیطی و جمعیتی، پاییز.
- [۱۲] Turgut Var (2002) Tourism Planning :Basic .Clare A Gunn & Routledge .th Edition۴ .Cases .Concepts

6 (1) , 2021

دوره ۶، شماره ۱

بهار ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

